

T r a n s i t i o n a l   J u s t i c e i n   A r g e n t i n i ë

*In hoeverre hebben interne en externe factoren
bijgedragen aan het versnelde proces van
transitional justice in Argentinië in de 21ste eeuw?*

Corien te Brummelstroete
Masterscriptie Internationale Betrekkingen in Historisch
Perspectief
Begeleider: dhr. P.A.M. Malcontent

Universiteit Utrecht

13 juli 2012

Inhoudsopgave

Hoofdstuk I Inleiding	3
Hoofdstuk II Interne factoren	10
<i>2.1 Regeringsbeleid</i>	11
<i>2.2 De rol van het leger</i>	22
<i>2.3 De Mensenrechtenbeweging</i>	27
Hoofdstuk III Externe factoren	37
<i>3.1 Het Pinochet Effect</i>	38
<i>3.2 Internationale Financiële Instellingen</i>	49
Hoofdstuk IV Conclusie	54
Literatuurlijst	58

“Transitional justice is a response to systematic or widespread violations of human rights. It seeks recognition for victims and promotion of possibilities for peace, reconciliation and democracy. Transitional justice is not a special form of justice but justice adapted to societies transforming themselves after a period of pervasive human rights abuse. In some cases, these transformations happen suddenly; in others, they may take place over many decades.”¹

Transitional justice is de manier waarop staten omgaan met grootschalige mensenrechtenschendingen in het verleden. Het concept ontstond eind jaren tachtig toen mensenrechtenactivisten, politiek leiders en wetenschappers naar een manier zochten om schenders van mensenrechten verantwoordelijk te houden zonder het democratiseringsproces in gevaar te brengen. *Transitional justice* kan op verschillende manieren toegepast worden: bijvoorbeeld door middel van strafrechtelijke vervolging, waarheidstribunalen, herstelbetalingen, de hervorming van overheidsinstellingen, het aanpakken van gender-gerelateerd geweld en het oprichten van monumenten. Het *International Center for Transitional Justice* (ICTJ) pleit voor het combineren van deze mechanismen voor een effectieve toepassing van *transitional justice*, al dan niet in combinatie met lokale mechanismen.² Onderzoek van Olsen, Payne en Reiter ondersteunt deze visie. Zij hebben zich gericht op het effect van *transitional justice* op mensenrechten en democratie in een land. Ze concluderen dat *transitional justice* een positief effect heeft op deze twee politieke doelen, maar dat geen enkel alleenstaand mechanisme kan zorgen voor vermindering van mensenrechtenschendingen en verbetering van de democratie: een *justice balance* tussen rechtszaken en amnestieën zou de beste optie zijn, al dan niet in combinatie met een waarheidstribunaal. Rechtszaken houden daders verantwoordelijk en hebben een afschrikwekkend effect. Het berechten van misdadigers laat zien dat rechtspraak onafhankelijk is van politieke en sociale druk. Daarnaast geven rechtszaken slachtoffers reparatiemogelijkheden, zoals financiële compensatie en restitutie. Amnestieën kunnen daarentegen bijdragen aan economische en politieke stabiliteit, wat vereist is voor een succesvolle overgang van een autoritair naar een democratisch regime.³

In deze scriptie wordt het proces van *transitional justice* in Argentinië onderzocht. Tussen 1976 en 1983 vonden daar grootschalige mensenrechtenschendingen plaats. Het land werd in die jaren geregeerd door een militaire dictatuur: de junta. Deze periode wordt ook wel de *Guerra Sucia* (Vuile Oorlog) genoemd. Het *transitional justice* proces in Argentinië was de eerste jaren erg traag. Vanaf de 21ste eeuw vond er echter een versnelling plaats. In deze scriptie worden de factoren onderzocht die hebben bijgedragen aan de versnelling van dat proces in de 21ste eeuw.

Aan de mensenrechtenschendingen in Argentinië lag *El Proceso de Reorganización Nacional*

---

¹ International Center for Transitional Justice, ‘What is Transitional Justice’ (versie 10 augustus 2010) <http://ictj.org/about/transitional-justice> (29 maart 2012).

² Ibidem.

³ Tricia D. Olsen, Leigh A. Payne en Andrew G. Reiter, ‘The Justice Balance: When Transitional Justice Improves Human Rights and Democracy’, *Human Rights Quarterly* 32 (2010) 980-1007, 996-997.

(El Proceso) ten grondslag, het nationale reorganisatieproces. Systematische onderdrukking werd aangewend om orde en controle over het land te verkrijgen.⁴ Alle vormen van politieke activiteit en kritiek werden verboden, de pers werd gecensureerd en kunstenaars werden in de gaten gehouden.⁵ De regering voerde oorlog tegen linkse guerrillabewegingen, hiervan werden de *Montoneros* en het *Ejército Revolucionario del Pueblo* (ERP) gezien als de twee grootste staatsgevaarlijke groeperingen. Een ieder die verdacht werd van linkse sympathieën of banden met de guerrilla werd gezien als 'subversief' en liep gevaar op verdwijning.⁶ In honderden verschillende illegale detentiecentra werden *desaparecidos*, de Argentijnse benaming voor verdwenen personen, gefolterd en vermoord. Hun lichamen werden gedumpt in massagraven of vanuit vliegtuigen in zee geworpen. Kinderen van de subversieven werden verkocht aan sympathisanten van het regime. De doodstraf werd weer ingevoerd, al werd deze nooit officieel uitgevoerd: alle executies waren clandestien. Schattingen van het aantal slachtoffers lopen uiteen van 10.000 tot 30.000 personen. De meeste slachtoffers vielen tussen 1976 en 1978.⁷ Van een groot aantal is nooit meer iets teruggevonden.

Gebrek aan leiderschap, verdeeldheid in het leger, toenemend protest onder de bevolking en een economische crisis zorgden ervoor dat vanaf 1981 plannen werden gemaakt om terug te keren naar een democratie. De regering kwam eerst echter met het Falklandplan. Argentinië was al sinds 1833 in conflict met Groot-Brittannië over de Falklandeilanden. De junta dacht dat een militair succes het leger zou herenigen en de steun ervoor zou versterken, dus viel het op 2 april 1982 de Falklandeilanden aan. Gebrek aan militaire weerstand van Groot-Brittannië zorgde in eerste instantie voor succes aan Argentijnse kant.⁸ Het Argentijnse volk steunde de actie, maar toen bleek dat de berichtgeving over de oorlog misleidend was en de Britten uiteindelijk aan de winnende hand waren, veranderde de publieke opinie. De roep om een nieuwe regering werd steeds sterker, waardoor in 1982 – na de oorlog verloren te hebben – Reynaldo Bignone aantrad als president van een overgangsregering en verkiezingen werden uitgeroepen.⁹

De verkiezingen in 1983 werden gewonnen door Raúl Alfonsín, leider van de *Unión Cívica Radical* (UCR), de Radicalen. Hoewel Alfonsín wilde moderniseren en het leger verantwoordelijk wilde houden voor de wreedheden van de *Guerra Sucia*, was *transitional justice* in Argentinië een traag proces.¹⁰ Direct na zijn aantreden richtte Alfonsín de *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas* (CONADEP) op. CONADEP kan gezien worden als de eerste waarheidscommissie die onderzoek verrichtte naar mensenrechtenschendingen en daarover een rapport uitbracht. Haar onderzoek richtte zich op de moord, marteling en onwettige gevangenschap van duizenden Argentijnen en deed aanbevelingen tot hervormingen in het justitiële apparaat.¹¹ Het rapport

---

⁴ Luis Alberto Romero, *A history of Argentina in the twentieth century* (Pennsylvania 2002), 216.

⁵ Ibidem, 219.

⁶ Terence Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', *Human Rights Quarterly* 31 (2009) 721-747, 728-729.

⁷ Romero, *A history of Argentina in the twentieth century*, 217-218.

⁸ Ibidem, 243-244.

⁹ Ibidem, 246-247.

¹⁰ Ibidem, 254.

¹¹ Francesca Lessa, 'Beyond Transitional Justice: Exploring Continuities in Human Rights Abuses in Argentina between 1976 and 2010', *Journal of Human Rights Practice* 3 (2011) 25-48, 33.

benadrukt de gedeelde verantwoordelijkheid van zowel het leger als andere sociale groepen, ook wel de *two-evils-theory* genoemd.¹² Een samenvatting werd gepubliceerd in het rapport '*Nunca Más*', dat voor het eerst uitkwam in 1984 en een bestseller werd. Daarnaast hield Alfonsín de junta verantwoordelijk voor de *Guerra Sucia*. In 1985 werd uitspraak gedaan in een rechtszaak omtrent negen voormalige juntakopstukken. Vijf hiervan werden schuldig bevonden. Alfonsín hoopte dat hiermee de behoefte aan rechtvaardigheid vervuld werd, maar dit was niet zo. Er volgde een golf van nieuwe aanklachten.¹³ Onder druk van het leger voerde Alfonsín vervolgens twee amnestiewetten in, die ervoor zorgden dat strafrechtelijke vervolging jarenlang stil kwam te liggen.

Toen er in 1989 een economische crisis ontstond werden er vervroegde verkiezingen gehouden. Carlos Menem, lid van de *Partido Justicialista* (PJ), werd de nieuwe president. Ondanks dat het leger beschermd werd door de amnestiewetten vonden er in die periode opstanden plaats op legerbases. Menem, die zijn verkiezing voor een groot deel te danken had aan steun uit het leger, pardonneerde vrij snel na zijn aantreden bijna 300 mensen, waaronder de voorheen veroordeelde juntakopstukken.¹⁴ In 1990 volgde een tweede pardonregeling, waarmee de vervolging van misdadigers van de *Guerra Sucia* geheel stil kwam te liggen. Menem wilde het Argentijnse verleden in de doofpot stoppen.

In 1999 werden nieuwe verkiezingen gehouden, die werden gewonnen door de in 1997 opgerichte *Alianza para la Justicia, el Trabajo y la Educación* (*Alianza*). Dit was een coalitie van de UCR en FREPASO, een afscheiding van de PJ. De *Alianza*, met de Radicaal Fernando de la Rúa als president, wilde juridische hervormingen doorvoeren. Hier kwam echter weinig van terecht. Het land had te kampen met ernstige economische problemen en De la Rúa bleek geen overtuigend leider. Het gebrek aan politiek leiderschap en de economische crisis leidden ertoe dat het volk de straat op ging. In december 2001 liep een demonstratie op de *Plaza de Mayo* zo uit de hand dat De la Rúa het werkpaleis – de *Casa Rosada* – met een helikopter moest verlaten.¹⁵ Na zijn aftreden volgden nieuwe presidenten elkaar in rap tempo op. Tussen 21 december 2001 en 2 januari 2002 had Argentinië vijf verschillende presidenten. Uiteindelijk werd Eduardo Duhalde gekozen om De la Rúa's termijn af te maken.¹⁶ Maar ook hij had zijn handen vol aan de economische crisis, waardoor van juridische hervormingen weinig terechtkwam.

In 2003 trad Néstor Kirchner aan als president, wederom vanuit de PJ. Tijdens zijn termijn werden hervormingen doorgevoerd op verschillende terreinen, waardoor er een nieuwe start werd gemaakt met de vervolging van daders van de *Guerra Sucia*. Kirchner zorgde voor wijzigingen in het justitiële apparaat en tijdens zijn bewind werden de amnestiewetten afschaft. Ook de pardonregelingen werden terug gedraaid.¹⁷ Vanaf 2006 vonden er nieuwe strafrechtelijke processen plaats met betrekking tot de *Guerra Sucia*. Kirchner wordt gezien als de meest populaire president in de Argentijnse geschiedenis. Hij deed echter geen poging tot herverkiezing in oktober 2007. Wel

---

¹² Antonius C.G.M. Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina* (Philadelphia 2007) 321.

¹³ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 732.

¹⁴ Ibidem, 733.

¹⁵ Romero, *A history of Argentina in the twentieth century*, 333.

¹⁶ Ibidem, 348.

¹⁷ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 741.

deed zijn vrouw Cristina Fernández de Kirchner een gooi naar het presidentschap. Fernández de Kirchner kreeg 45% van de stemmen en versloeg hiermee met gemak haar rivalen. Haar partij, de PJ, kreeg ook in het parlement de meerderheid van de stemmen. Cristina lifte mee op het succes van haar man en de oppositie was zwak: de Radicalen leden nog steeds onder het dramatische presidentschap van De la Rúa.¹⁸ Cristina zette het sterk op mensenrechten gefocust beleid van haar man door. Statistieken van het *Centro de Estudios Legales y Sociales* (CELS) laten zien dat er in maart 2012 1886 personen waren aangeklaagd voor misdaden tegen de menselijkheid. Tot nu toe zijn er 70 rechtszaken afgesloten waarin 258 personen zijn veroordeeld en 22 personen vrijgesproken.¹⁹

In de eerste twintig jaar na de *Guerra Sucia* was er dus sprake van een ernstig vertraagd proces van *transitional justice* in Argentinië. Strafrechtelijke vervolging werd belemmerd door amnestiewetten en pardonregelingen. Economische problemen leidden bovendien de aandacht af van juridische hervormingen. Een traag *transitional justice* proces is echter geen bijzonderheid. Fletcher en Weinstein hebben onderzoek gedaan naar *transitional justice* in verschillende landen. Hieruit blijkt dat een traag proces eerder regel dan uitzondering is.²⁰ Dit heeft te maken met de context van het onderliggende conflict en de eventuele oplossing daarvan, economische ontwikkeling, de sterkte van het juridische systeem en internationale druk. Een langzaam proces zou volgens het onderzoek bijdragen aan interne politieke stabiliteit en steun voor de *transitional justice* maatregelen.²¹ Rond de eeuwwisseling is er echter een versnelling zichtbaar in het Argentijnse *transitional justice* proces. Het is interessant te onderzoeken of deze versnelling vooral te danken is aan de invloed van interne of externe factoren. Is het versnelde *transitional justice* proces volledig vanuit Argentinië gestimuleerd of heeft het buitenland hierin (ook) een belangrijke rol gespeeld? Het antwoord op die vraag kan namelijk bijdragen aan een beter begrip van het effect van *transitional justice* mechanismen, de rol van interne en externe factoren en vervolgens aan een betere toepassing daarvan in de toekomst. Om dit te onderzoeken luidt de onderzoeksvraag van deze scriptie als volgt: *In hoeverre hebben interne dan wel externe factoren invloed gehad op het versnelde proces van transitional justice in Argentinië in de 21ste eeuw?*

Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek. Hiervoor zijn bronnen gebruikt zoals Argentijnse wetgeving en jurisprudentie; rapporten van onder andere CONADEP en CELS en artikelen, boeken, krantenberichten en websites van zowel Argentijnse als Amerikaanse en Europese origine. Er is veel geschreven over Argentinië en er is dus veel informatie beschikbaar om de factoren die invloed hebben uitgeoefend op het versnelde proces van *transitional justice* te onderzoeken. Deze scriptie maakt onder andere gebruik van literatuur van Naomi Roht Arriaza, Ellen Lutz, Kathryn Sikkink, Antonius Robben, Terence Roehrig, Madeleine Davis en Alison Brysk. Deze auteurs hebben veel geschreven over mensenrechten en/of militaire dictaturen

---

¹⁸ Steven Levitsky en María Victoria Murillo, 'Argentina: From Kirchner to Kirchner', *Journal of Democracy* 19 (2008) 16-30, 18.

¹⁹ CELS, 'Estadísticas de los juicios por crímenes de lesa humanidad en Argentina' (versie juni 2012) <http://www.cels.org.ar/wpblogs/estadisticas/> (22 juni 2012).

²⁰ Laurel E. Fletcher en Harvey M. Weinstein, 'Context, Timing and the Dynamics of Transitional Justice: A Historical Perspective', *Human Rights Quarterly* 31 (2009) 163-220, 204.

²¹ *Ibidem*, 212.

in Latijns Amerika, al dan niet in relatie tot *transitional justice*. Hun onderzoek is veelal geconcentreerd op één factor en de resultaten variëren. In tegenstelling tot de artikelen die zich richten op één factor, worden in deze scriptie meerdere factoren met elkaar in verband gebracht. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen interne en externe factoren. Het debat over *transitional justice* is nog vrij jong. Daarom is het interessant om te onderzoeken wat de invloed is van verschillende factoren op het *transitional justice* proces in een land. Met behulp van de bestaande literatuur over dit onderwerp is onderzocht welke factor(en) de grootste impuls heeft/hebben gegeven aan de versnelling van het *transitional justice* proces in Argentinië en hoe de verschillende factoren in relatie tot elkaar staan. Daarmee kan deze scriptie nieuwe inzichten aan het debat over *transitional justice* toevoegen.

De factoren zijn onderverdeeld in twee hoofdstukken, die zijn opgedeeld in respectievelijk drie en twee paragrafen. Elke paragraaf zal afgesloten worden met een korte conclusie. In hoofdstuk twee worden de interne factoren behandeld die invloed hebben gehad op *transitional justice* in Argentinië. Deze factoren zijn de regering, het leger en de mensenrechtenbeweging. De rol van de regering wordt behandeld in paragraaf 2.1. De regering heeft veel invloed uitgeoefend op *transitional justice* door het invoeren van amnestiewetten en pardonregelingen en het later weer afschaffen daarvan. Ook heeft zij wijzigingen doorgevoerd in het justitiële apparaat en geprobeerd de rol van het leger terug te dringen. Roehrig beargumenteert in zijn artikel 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina' dat president Néstor Kirchner de cruciale factor was bij het afschaffen van impunitie in Argentinië. Zijn inspanningen zouden obstakels op de weg naar vervolging hebben weggenomen. Roehrig noemt als voorbeelden het afschaffen van het uitleveringsverbod, het verminderen van het aantal rechters in het Hooggerechtshof en het publiekelijk steun uitspreken voor de afschaffing van de amnestiewetten. Volgens Roehrig heeft Kirchner weten te bewerkstelligen wat de mensenrechtenbeweging en de druk vanuit het buitenland niet lukte.²²

Het leger komt vervolgens aan bod in paragraaf 2.2. Het leger heeft van oudsher veel invloed gehad op de Argentijnse politiek. Hierdoor werden de mogelijkheden van de Argentijnse regering om *transitional justice* maatregelen door te voeren in eerste instantie zeer beperkt. De meningen zijn verdeeld over de vraag in hoeverre de macht van het leger afgenomen is. Volgens Zagorski was de Argentijnse regering er vanaf het begin van de jaren negentig in geslaagd het leger te 'herprofessionaliseren'. Daarmee bedoelt hij dat het leger een aan de regering ondergeschikt orgaan was geworden en de militaire wil om te interveniëren in de politiek was afgenomen.²³ Zaverucha denkt er anders over: volgens hem had het leger in die periode nog steeds een grote mate van autonomie en voldeden de civiel-militaire verhoudingen niet aan de voorwaarden van een democratisch regime.²⁴ Uit artikelen van Anderson en Roehrig blijkt dat de ideeën over de rol van het leger in de 21ste eeuw veranderd zijn. De macht van het leger verminderde sterk, een staatsgreep

---

²² Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 746.

²³ Paul Zagorski, 'Civil-Military Relations and Argentine Democracy: The Armed Forces under the Menem Government', *Armed Forces & Society* 20 (1994) 423-437, 433-434.

²⁴ Jorge Zaverucha, 'The Degree of Military Political Autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions', *Journal of Latin American Studies* 25 (1993) 283-299, 299.

werd niet langer geaccepteerd en de angst daarvoor in de maatschappij nam af.²⁵ Hierdoor ontstond ruimte voor de regering om juridische hervormingen door te voeren die de vervolging van daders weer mogelijk maakte.

De Argentijnse mensenrechtenbeweging wordt in paragraaf 2.3 behandeld. Deze heeft een enorme groei doorgemaakt naar aanleiding van de *Guerra Sucia* en bestaat uit vele diverse organisaties. Daarnaast is de beweging goed georganiseerd en kreeg zij op juridisch gebied veel voor elkaar, zowel nationaal als internationaal. Sikkink beargumenteert in haar artikel 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights' dat de mensenrechtenbeweging ervoor zorgde dat Argentinië een voorloper was op het gebied van *transitional justice*. De mensenrechtenbeweging werkte nauw samen met CONADEP en de Inter-Amerikaanse Commissie voor de Mensenrechten. Ook waren Argentijnse activisten actief betrokken bij de oprichtingen van de *UN Working Group in Enforced and Involuntary Disappearances* in 1980.²⁶ Lessa nuanceert dit optimistische beeld over mensenrechten in Argentinië. Zij is van mening dat de mensenrechtensituatie nog steeds problematisch is en ziet een link met het autoritaire verleden.²⁷

In hoofdstuk drie komen de externe factoren aan bod. Ontwikkelingen in het buitenland die invloed kunnen hebben gehad op de versnelling van *transitional justice* in de 21ste eeuw zijn in te delen in juridische en economische factoren. Paragraaf 3.1 heeft betrekking op de juridische ontwikkelingen in het buitenland. In verschillende landen en op verschillende niveaus vonden gebeurtenissen plaats die de druk op Argentinië om mensen te vervolgen verhoogden. Zo zijn voor Franse, Italiaanse, Zweedse en Amerikaanse gerechten Argentijnen veroordeeld wegens het plegen van misdaden op onderdanen van deze landen, ten tijde van de *Guerra Sucia*. Verder bepaalde in 2001 het Inter-Amerikaanse Hof voor de Mensenrechten in de Barrios Altos-zaak dat amnestiewetten verboden zijn in hun lidstaten.²⁸ Bovendien blijkt uit het in werking treden van het Rome Statuut in 2002, dat de internationale gemeenschap tegenwoordig gericht is op vervolging in plaats van amnestie. Lidmaatschap van het Rome Statuut stimuleert daarnaast het doorvoeren van hervormingen in nationale wetgeving.²⁹ Davis benadrukt in haar artikel 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case' het belang van externe factoren. Ze beschrijft in hoeverre de arrestatie van generaal Pinochet in Groot-Brittannië invloed had op ontwikkelingen in Chili, maar vergelijkt deze situatie ook met gebeurtenissen in Argentinië en Spanje. Volgens Davis stimuleerden juridische ontwikkelingen in het buitenland nationale inspanningen om juridische obstakels weg te nemen en democratische hervormingen door te voeren.³⁰ Dit wordt ook wel het

---

²⁵ Leslie E. Anderson, 'Of Wild and Cultivated Politics: Conflict and Democracy in Argentina', *International Journal of Politics* 16 (2002) 99-132, 119-120.

²⁶ Kathryn Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', *Latin American Politics and Society* 50 (2008) 1-29, 5.

²⁷ Lessa, 'Beyond Transitional Justice: Exploring Continuities in Human Rights Abuses in Argentina between 1976 and 2010', 36-37.

²⁸ Christine A.E. Bakker, 'A Full Stop to Amnesty in Argentina', *Journal of International Criminal Justice* 3 (2005) 1106-1120, 1114.

²⁹ Madeleine Davis, 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case', *Political Studies* 54 (2009) 245-266, 254.

³⁰ Davis, 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case', 250.

Pinochet Effect genoemd. Roht-Arriaza heeft het over het *Garzón Effect* wegens de grote rol die de Spaanse rechter Baltasar Garzón heeft gespeeld, Barahona de Brito gaat uit van een *sneeuwbaaleffect* en Lutz en Sikkink spreken in deze context over een *justice norms cascade*, die druk legt op regeringen om over te gaan tot strafrechtelijke vervolging.

In paragraaf 3.2 wordt de economische situatie in Argentinië behandeld. Er wordt onderzocht in hoeverre Internationale Financiële Instellingen (IFI's) hier invloed op hebben gehad en of dit ook gevolgen heeft gehad voor *transitional justice* in Argentinië. Economisch gezien is het Argentinië namelijk niet voor de wind gegaan. IFI's zoals het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank hebben financiële steun verleend om economische crises te bezweren. De discussie wordt gevoerd of deze steun wel een positieve invloed heeft op democratie en mensenrechten. Economische voorspoed heeft een gunstig effect op *transitional justice*, maar IFI's worden steeds vaker bekritiseerd vanwege hun negatieve invloed. Rothe ziet het beleid van IFI's zelfs als één van de veroorzakers van de Rwandese genocide in 1994. Het zou hebben gezorgd voor politieke en economische problemen die uiteindelijk genocide tot gevolg hadden.³¹ McBeth denkt dat steun van IFI's echter ook een positieve uitwerking kan hebben doordat sociale uitgaven veilig worden gesteld en verdere verslechtering van de economie wordt voorkomen.³²

Een analyse en conclusie van deze twee hoofdstukken volgen in hoofdstuk vier. In dit afsluitende hoofdstuk zal antwoord gegeven worden op de onderzoeksvraag: *In hoeverre hebben interne dan wel externe factoren invloed gehad op het versnelde proces van transitional justice in Argentinië in de 21ste eeuw?*

---

³¹ Dawn L. Rothe, 'Facilitating corruption and human rights violations: the role of international financial institutions', *Crime Law and Social Change* 53 (2010) 457-476, 460.

³² Adam McBeth, 'Breaching the Vacuum: A Consideration of the Role of International Human Rights Law in the Operations of the International Financial Institutions', *The International Journal of Human Rights* 10 (2006) 385-404, 388-389.

Vanaf het begin van de 21ste eeuw is er sprake van een versnelling van het *transitional justice* proces in Argentinië. In dit hoofdstuk zullen de interne factoren die daarbij een rol hebben gespeeld worden onderzocht. Belangrijke factoren zijn de regering (§2.1), het leger (§2.2) en de actieve Argentijnse mensenrechtenbeweging (§2.3).

In de eerste paragraaf zal de rol van de regering besproken worden. De regering speelde een belangrijke rol op het gebied van *transitional justice*, omdat haar wetten bepaalden over welke mogelijkheden het justitiële apparaat beschikte om over te gaan tot strafrechtelijke vervolging. In eerste instantie begon justitie vrijwel direct na het einde van de *Guerra Sucia* met de vervolging van de militaire junta. Volgens Sikkink in 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights' was dit mogelijk omdat er sprake was van een *ruptured transition*: een abrupte overgang van een militaire dictatuur naar een democratisch gekozen regering. Bij transitie die tot stand komen na onderhandelingen tussen de regering en de oppositie, een *pacted transition*, zou het lastiger zijn direct over te gaan tot strafrechtelijke vervolging.³³ Het leger kwam echter in opstand tegen de rechtszaken en de enorme stroom aan aanklachten die op gang kwam vlak na het aantreden van de democratische regering. Dit had tot gevolg dat er twee amnestiewetten en diverse pardonregelingen in het leven werden geroepen. Paragraaf één behandelt zowel het ontstaan van deze wetten en pardons tijdens de regeerperiodes van Alfonsín en Menem als de afschaffing ervan ten tijde van Kirchners regime. Door Kirchner werden ook de bevoegdheden van de president ten opzichte van de rechterlijke macht ingeperkt en hervormingen doorgevoerd met betrekking tot het Hooggerechtshof en de Senaat. Van belang bij dergelijk presidentieel beleid bleken de economische omstandigheden en aankomende verkiezingen. Ook de politieke cultuur van Argentinië en de veranderingen die hierin optreden speelden een rol.

In paragraaf twee komt de rol van het leger aan bod. Het leger is van oudsher nauw betrokken bij de regering en heeft meerdere malen de macht overgenomen door middel van coups. Na de *Guerra Sucia* hebben de verschillende presidenten de rol van het leger willen terugdringen om daadwerkelijk te kunnen zorgen voor een democratisch regime. Het leger liet dit niet zomaar gebeuren: eind jaren tachtig vonden opstanden op legerbases plaats, die resulteerden in bovengenoemde pardonregelingen en amnestiewetten waardoor het *transitional justice* proces vertraagde. In deze paragraaf wordt onderzocht in hoeverre het leger ruimte gaf aan de regering om *transitional justice* maatregelen door te voeren en wat de rol was van het leger ten tijde van de versnelling van het *transitional justice* proces.

Argentinië beschikt over een grote, diverse en goed georganiseerde mensenrechtenbeweging. Deze zou grote invloed hebben gehad op de ontwikkeling van een mensenschendend regime naar een democratie die voorloopt op het gebied van mensenrechten,

---

³³ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 18.

zoals uiteengezet door Sikkink.³⁴ Paragraaf drie onderzoekt hoe deze beweging is ontstaan, in hoeverre deze invloed heeft gehad op de politieke agenda, welke tactieken daarbij zijn aangewend en welke factoren daarbij een rol hebben gespeeld. Er zal antwoord worden gegeven op de vraag in hoeverre de mensenrechtenbeweging heeft bijgedragen aan de versnelling van *transitional justice* in de 21ste eeuw in Argentinië. Er zal daarbij aandacht worden geschonken aan de *Madres* en de *Abuelas* van de *Plaza de Mayo*. Ook zal in deze paragraaf het ‘*Nunca más*’ rapport van CONADEP besproken worden, dat de eerste stappen zette op het gebied van *transitional justice*. Verder zullen de waarheidstribunalen die in de jaren negentig ontstonden aan bod komen.

2.1 Regeringsbeleid

Argentinië kent een geschiedenis van politieke instabiliteit, economische crises en militaire coups die allen een bijdrage geleverd hebben aan het ontstaan van de *Guerra Sucia*. Susan en Peter Calvert beschrijven in hun boek ‘*Argentina: Political Culture and Instability*’ de herkomst van deze politieke cultuur. Zij zou haar wortels hebben in de voormalige Spaanse overheersing: de macht van de Spaanse kroon leidde tot gewenning ten opzichte van autoritaire regimes.³⁵ De onafhankelijkheidsoorlogen die daarop volgden, voegden daar een militaristische instelling aan toe.³⁶ Het leger was populair: veel belangrijke politieke figuren waren soldaten. Er ontstond een patroon waarbij de oppositie geen legitimiteit verloor wanneer deze militaire assistentie inriep om de macht te grijpen.³⁷ Deze paragraaf gaat terug in de geschiedenis tot de opkomst van het Peronisme en de coup tegen het bewind van Juan Péron in 1955. De aanleiding van de *Guerra Sucia* vindt namelijk zijn oorsprong in deze periode. Na een korte beschrijving van de aanloop naar en het verloop van de *Guerra Sucia*, zal het beleid van de opeenvolgende presidenten sinds het vertrek van de militaire junta in 1983 in vergelijkend perspectief worden geplaatst. Geanalyseerd zal worden in hoeverre hun bewind invloed heeft gehad op *transitional justice* in Argentinië en de versnelling daarvan in de 21ste eeuw.

Vanaf 1945 kwam de arbeidersklasse in Argentinië op onder leiding van Juan Perón. Perón was zowel tegen het communisme als het kapitalisme en zijn politieke stijl en ideologie - het *Peronisme* - zou beïnvloed zijn door het fascisme.³⁸ Peronisme heeft nog steeds veel invloed in de Argentijnse politiek. Zo is de partij van de huidige president, Cristina Fernández de Kirchner, onderdeel van de Peronistische beweging. Juan Perón richtte zich in zijn tijd op meerdere klassen, maar het grootste gedeelte van zijn beweging werd gevormd door arbeiders en boeren.³⁹ Industrialisatie had een arbeidersklasse gecreëerd die uitgesloten was van politieke en economische participatie. Perón zag het als zijn missie om radicalisering van deze klasse te voorkomen. In 1946

---

³⁴ Sikkink, ‘From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights’, 5.

³⁵ Susan en Peter Calvert, *Argentina: Political Culture and Instability* (London 1989) 14.

³⁶ Ibidem, 18.

³⁷ Ibidem, 52.

³⁸ Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina*, 13.

³⁹ Calvert, *Argentina: Political Culture and Instability*, 107.

werd hij verkozen tot president. In 1951 werd hij herkozen, maar in de jaren daarna ondervond de Peronistische arbeidersbeweging steeds meer weerstand, wat leidde tot een militaire coup in 1955. De Peronisten reageerden hierop met geweld, wat in de jaren zestig uitmondde in de oprichting van kleine guerrillabewegingen die geïnspireerd waren door de Cubaanse revolutie van 1959.⁴⁰ Van deze kleine guerrillabewegingen bleven er in de jaren zeventig twee over: het *Ejército Revolucionario del Pueblo* (ERP) en de *Montoneros*. Het ERP was een communistische beweging, die niet geloofde in Peronisme en democratie.⁴¹ De *Montoneros* waren militair goed georganiseerd en zochten naar steun bij arbeidersbewegingen, in sloppenwijken en op universiteiten. Hun eerste grote publieke actie was de ontvoering van en moord op voormalig president Pedro Aramburu.⁴² Aramburu was één van de leiders ten tijde van de coup op Perón en de persoon achter het geweld tegen de Peronistische beweging. De moord op Aramburu zorgde voor gewapende acties tussen guerrillastrijders en het leger. Daarnaast stond de militaire junta onder druk door protesten en stakingen en daarom besloot deze in 1973 verkiezingen uit te roepen. Die werden wederom gewonnen door Perón. De generaals hadden gehoopt dat er met de terugkeer van de democratie een einde zou komen aan het geweld van de linkse terroristen. Het werd echter alleen maar erger en contraterroristen zorgden voor nog meer onrust in het land. Een jaar na zijn aantreden stierf Perón, waarna zijn vrouw Isabel het presidentschap op zich nam. Tijdens haar bewind verslechterde zowel de politieke als de economische situatie in het land, waarna het leger wederom besloot in te grijpen. Op 24 maart 1976 werd Isabel Perón afgezet, tot grote opluchting van velen.⁴³

In 1976 werd een nieuwe militaire junta aangesteld onder leiding van Jorge Videla, Emilio Massera en Orlando Agosti.⁴⁴ De regering voerde een oorlog tegen de eigen bevolking, een vuile oorlog: de *Guerra Sucia*. Systematische onderdrukking werd aangewend om orde en controle over het land te verkrijgen. Rechtse paramilitaire organisaties werden opgenomen in het staatsapparaat om linkse terroristen te bestrijden.⁴⁵ Een ieder die verdacht werd van linkse sympathieën liep gevaar om ontvoerd te worden. Van de meeste ontvoerden is nooit meer iets vernomen: het grootste deel is omgekomen in één van de vele illegale detentiecentra waarover het leger beschikte. De *desaparecidos* werden daar gemarteld en vermoord, waarna hun lichamen werden gedumpt in massagraven of in zee.⁴⁶

Argentinië kampte met economische problemen tijdens de *Guerra Sucia*: er was sprake van een enorme inflatie. De regering leende miljarden dollars en hield de wisselkoers kunstmatig hoog. Eind 1981 werd duidelijk dat de junta gefaald had en daarom besloot deze tot een agressievere buitenlandse politiek: een militair succes op de Falkland eilanden zou kunnen zorgen voor nieuwe politieke steun. De generaals kwamen echter bedrogen uit.⁴⁷ Nadat het Argentijnse leger in 1982

---

⁴⁰ Antonius C.G.M. Robben, 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', *Cultural Critique* 59 (2005) 120-164, 128.

⁴¹ Romero, *A history of Argentina in the twentieth century*, 210.

⁴² *Ibidem*, 189-191.

⁴³ George Philip, 'The Fall of the Argentine Military', *Third World Quarterly* 6 (1984) 624-637, 626-627.

⁴⁴ Robben, 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', 128-129.

⁴⁵ Romero, *A history of Argentina in the twentieth century*, 216.

⁴⁶ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 728.

⁴⁷ Philip, 'The Fall of the Argentine Military', 629-631.

werd verslagen op de Falkland eilanden, verloor de junta al zijn steun en geloofwaardigheid. Zij besloot daarom tot nieuwe verkiezingen in oktober 1983. Opvallend was dat de linkse Peronistische *Partido Justicialista* (PJ) meer leed onder de politieke afgang van de militairen dan de rechtse Radicalen van de *Unión Cívica Radical* (UCR). Ook was met de dood van Juan Perón een deel van de mystiek van de beweging teloor gegaan. Bovendien werd Isabel nog steeds gezien als het hoofd van de partij en lagen de herinneringen aan haar rampzalige bewind nog vers in het geheugen. De Radicalen hadden voorheen maar twee keer de verkiezingen kunnen winnen – in 1955 en 1966 – omdat de Peronisten toen door de militairen waren uitgesloten van deelname. De steun voor de UCR was na 1945 echter nooit erg groot geweest. Dat de UCR in 1983 de verkiezingen wist te winnen, had dan ook minder te maken met de partij zelf als wel met haar leider Raúl Alfonsín die openlijk zijn afkeuring van het militaire regime had laten blijken.⁴⁸

Alfonsín heeft tijdens zijn regeerperiode geprobeerd de democratie te verstevigen door juridische hervormingen door te voeren en de rol van het leger terug te dringen. Een paar dagen voor zijn officiële inauguratie besloten de vijf rechters van het Hooggerechtshof af te treden ter bevordering van de nieuwe democratie. Alfonsín wees daarop nieuwe rechters aan met een verschillende politieke kleur. De aanstelling van de nieuwe rechters leidde tot een uitbreiding van de individuele rechten en waarborgen in Argentinië.⁴⁹ Kort voor zijn vertrek had de junta een wet aangenomen waarin amnestie werd verleend ten aanzien van alle acties gericht op het voorkomen en beëindigen van terroristische of staatsgevaarlijke activiteiten tussen mei 1973 en juni 1982. Deze *Ley de Pacificación Nacional* gold zowel voor initiatiefnemers als uitvoerders en medeplichtigen.⁵⁰ Degenen die niet ontzien werden van strafrechtelijke vervolging waren de leden van illegale terroristische en staatsgevaarlijke organisaties.⁵¹ Alfonsín liet de autoamnestiewet nietig verklaren.⁵² Wel bleef hij uitgaan van amnestie voor lagergeplaatste soldaten en politieagenten en besloot hij alleen over te gaan tot vervolging van bevelvoerende officieren. In december 1983 werden negen kopstukken van het voormalig militaire regime aangeklaagd: Jorge Videla, Roberto Viola, Leopoldo Galtieri, Orlando Agosti, Omar Rubens Graffigna, Basilio Lami Dozo, Emilio Massera, Armando Lambruschini en Jorge Anaya. In eerste instantie had het militaire tribunaal – de *Consejo Supremo de las Fuerzas Armadas* – jurisdictie over de zaak, maar de gepensioneerde militairen die deel uitmaakten van het tribunaal besloten dat er niet voldoende bewijs was om tot vervolging over te gaan.⁵³ In februari 1984 werd door het Congres een wet aangenomen die bepaalde dat het militaire tribunaal voortaan alleen nog maar zaken zou behandelen van typisch militaire aard, zoals desertie.⁵⁴ Alfonsín wendde zich daarom tot de civiele rechtbank die op 9 december 1985 uitspraak deed in de

---

⁴⁸ Ibidem, 632-633.

⁴⁹ Jodi Finkel, 'Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change', *Latin America Research Review* 39 (2004) 56-80, 62.

⁵⁰ Ley 22.924/83, art. 1, '*Ley de Pacificación Nacional*', 27 september 1983.

⁵¹ Ley 22.924/83, art. 2, '*Ley de Pacificación Nacional*', 27 september 1983.

⁵² Ley 23.040, '*Ley que anula la Autoamnistía*', 22 december 1983.

⁵³ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 729-730.

⁵⁴ Ley 23.049, '*Código de Justicia Militar*', 13 februari 1984.

zaak: Videla en Massera kregen levenslang, Viola kreeg zeventien jaar gevangenisstraf, Lambruschini acht jaar en Agosti vier en een half jaar. De overige vier werden vrijgesproken.⁵⁵

Alfonsín hoopte dat hiermee niet alleen de behoefte aan rechtvaardigheid werd bevredigd, maar ook de interne stabiliteit van het land werd bevorderd. Dit was echter niet zo. Er volgde een golf van nieuwe aanklachten, mede omdat in de zaak met betrekking tot de negen juntaleiders bepaald was dat lagergeplaatste militairen alsnog vervolgd konden worden. Daarnaast was het in Argentinië mogelijk als burger direct een zaak aan te spannen bij de rechtbank, wat de gang naar de rechter vergemakkelijkte. Alfonsín kon daardoor de beloofde amnestie voor lagere officieren niet meer garanderen. Het leger voelde zich bedreigd door deze ontwikkelingen en sprak zich fel uit tegen het beleid van Alfonsín. De president liet zich er echter niet van weerhouden om naast het inperken van het mandaat van het militaire tribunaal, nog meer hervormingen door te voeren om de rol van het leger terug te dringen. Hij wilde het militaire apparaat herstructureren. Dit nieuwe beleid ten aanzien van het leger bestond onder andere uit het herdefiniëren van het militaire mandaat, militaire educatie, de verkoop van onroerend goed dat in het bezit was van het leger en het verplaatsen van legerbases naar buitenstedelijke gebieden.⁵⁶ Het legermandaat werd bijgesteld tot nationale bescherming. De daartoe aangenomen wet *Ley de Defensa Nacional* benadrukte de externe rol van het leger: nationale bescherming.⁵⁷ Ook wijzigde Alfonsín de bevelstructuur: de hoogste militaire leider werd de minister van Defensie en de president werd voortaan benoemd tot opperbevelhebber.⁵⁸ Een andere maatregel die Alfonsín nam, was de demilitarisatie van de geheime dienst – de *Secretaria de Inteligencia y Defensa del Estado* (SIDE).⁵⁹ Ook zorgde hij ervoor dat organisaties zoals de politie, de marine en de marechaussee niet langer een verlengstuk van het leger waren.⁶⁰ Volgens Brysk waren deze hervormingen geen succes: er was een gebrek aan interne herstructurering. Het leger was opgebouwd als een repressieve politieke macht en bezat een relatief groot aantal lichte wapens die meer geschikt waren voor repressie dan voor internationale conflicten.⁶¹

In mei 1986 ontsnapte Alfonsín ternauwernood aan een moordaanslag terwijl hij een legerbasis bezocht.⁶² Kort daarna voerde hij een nieuwe wet in, de *Ley de Punto Final*, die bepaalde dat na inwerktreding ervan nog maar 60 dagen aanklachten ingediend konden worden.⁶³ De invoering van de wet zorgde voor een nieuwe golf van aanklachten, waardoor het personeel van het

---

⁵⁵ Cámara Nacional de Apelaciones en lo Criminal y Correccional Federal de la Capital Federal, *Juicio a las Juntas Militares*, Causa No. 13/84, 9 december 1985.

⁵⁶ Zagorski, 'Civil-Military Relations and Argentine Democracy: The Armed Forces under the Menem Government', 424.

⁵⁷ Ley 23.554, '*Ley de Defensa Nacional*', 13 april 1988.

⁵⁸ Lessa, 'Beyond Transitional Justice: Exploring Continuities in Human Rights Abuses in Argentina between 1976 and 2010', 34.

⁵⁹ Zaverucha, 'The Degree of Military Political Autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions', 287.

⁶⁰ Ibidem, 293.

⁶¹ Alison Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization* (Stanford 1994) 94.

⁶² *Diario El Esquiu*, 'Atentado al Alfonsín' (versie 19 mei 2011), <http://www.elesquiu.com/notas/2011/5/19/humanidad-198936.asp> (22 februari 2012).

⁶³ Ley 23.492, '*Ley de Punto Final*', 24 december 1986.

Openbaar Ministerie zich genoodzaakt zag massaal hun vakantie te annuleren, zodat zoveel mogelijk aanklachten verwerkt konden worden.⁶⁴ Het bleef niet bij de *Ley de Punto Final*. In 1987 werd de *Ley de Obediencia Debida* ingevoerd, die ervoor zorgde dat iedereen lager geplaatst dan een kolonel niet vervolgd mocht worden.⁶⁵ Wegens hun effect worden de *Ley de Punta Final* en de *Ley de Obediencia Debida* ook wel amnestiewetten genoemd. Philip is in 'The Fall of the Argentine Military' ondanks deze amnestiewetten positief over het optreden van Alfonsín. Hij vindt dat Alfonsín terecht de druk om meer militairen te berechten heeft weerstaan en op een goede manier de gevaren van zowel een antimilitaire positie als een gebrek aan autoriteit ten opzichte van het leger heeft kunnen omzeilen.⁶⁶

Na de inwerkingtreding van de amnestiewetten uit 1986 en 1987 werden nauwelijks nog mensen vervolgd wegens begane misdaden tijdens de *Guerra Sucia*.⁶⁷ Desondanks vonden er legeropstanden plaats die Alfonsín maar met moeite kon bedwingen. Bovendien ontstond er tijdens de tweede helft van zijn presidentstermijn een economische crisis die de strijd tegen autoritarisme en vóór democratisering verzwakte.⁶⁸ Toen in 1989 hyperinflatie ontstond en de Wereldbank en het IMF – die Argentinië financieel steunden – zich terugtrokken, werden er vervroegde verkiezingen gehouden. Carlos Menem werd president. Hij was de leider van de *Movimiento Renovador*, een Peronistische beweging die de oude Peronistische waarden van de partij verbond aan een democratische context.⁶⁹ Hij had zijn verkiezing voor een groot deel te danken aan het leger en draaide de hervormingen met betrekking tot het legermandaat weer terug. Onder Alfonsín was bepaald dat het leger zich voortaan zou beperken tot nationale veiligheid. Menem wijzigde de wet waardoor de interne veiligheid in uitzonderlijke omstandigheden toch binnen het legermandaat viel. Ook zorgde hij ervoor dat het leger weer mocht interveniëren bij interne onrust zonder strikt civiel toezicht.⁷⁰ Op andere punten zette hij het hervormingsbeleid van Alfonsín door: hij verkocht grote delen van het onroerend goed van het leger en verminderde het aantal officieren.⁷¹

Menem wilde het vertrouwen van het leger in de regering herstellen en een einde maken aan de legeropstanden. Daarom pardonneerde hij op 6 oktober 1989 bijna 300 mensen.⁷² Hieronder vielen ook hogere legerleiders, die in eerste instantie nog wel vervolgd zouden worden. Op 29 december 1990 volgde een tweede pardonregeling, waar onder andere Videla, Massera, Agosti, Viola en Lambruschini van profiteerden.⁷³ Ook verscheidene guerrillastrijders werden door middel van deze pardons ontzien van verdere vervolging.⁷⁴ Menem wilde vrede en verzoening bewerkstelligen met de pardons. Als reparatie voor de (familie van) slachtoffers van de *Guerra Sucia* vaardigde hij

---

⁶⁴ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 732.

⁶⁵ Ley 23.521, '*Ley de Obediencia Debida*', 8 juni 1987.

⁶⁶ Philip, 'The Fall of the Argentine Military', 636.

⁶⁷ Bakker, 'A Full Stop to Amnesty in Argentina', 1107.

⁶⁸ Romero, *A history of Argentina in the twentieth century*, 275.

⁶⁹ *Ibidem*, 278.

⁷⁰ Decreto 392/1990, '*Seguridad Interior*', 26 februari 1990.

⁷¹ Zagorski, 'Civil-Military Relations and Argentine Democracy: The Armed Forces under the Menem Government', 427-428.

⁷² Decreto 1002/89, '*Indultos*', 6 oktober 1989. (gevolgd door de decreten 1003/89, 1004/89 en 1005/89).

⁷³ Decreto 2741/90, '*Indultos*', 29 december 1990. (gevolgd door de decreten 2742/90, 2743/90, 2744/90, 2745/90 en 2746/90).

⁷⁴ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 733.

tussen 1991 en 1995 decreten uit voor de verlening van financiële compensatie. In februari 1998 was circa 655 miljoen dollar uitbetaald.⁷⁵

Niet alleen werd er onder Menem een definitief einde gemaakt aan strafrechtelijke vervolging, ook voerde hij maatregelen in die de democratie ondermijnden. Zo wilde hij het aantal rechters van het Hooggerechtshof verhogen van vijf naar negen. De Senaat werd gedomineerd door Peronisten en er was op dat moment slechts een gewone meerderheid vereist om wijzigingen aan te brengen in het selectieproces van rechters. De nieuwe maatregel werd dan ook snel aangenomen.⁷⁶ Volgens Menem was de wijziging nodig om de werkdruk te verminderen. In werkelijkheid kwam het er op neer dat de nieuwe rechters loyaal aan hem waren en zijn pogingen om het leger te ontzien van vervolging steunden.⁷⁷

In 1995 vonden er weer nieuwe verkiezingen plaats. Al vanaf 1991 hadden de Peronisten zich ingezet om de presidentiële termijn te verlengen, zodat Menem herkozen kon worden. Deze wijziging kon echter niet worden doorgevoerd zonder de steun van de Radicalen.⁷⁸ In november 1993 werd dan ook het *Acuerdo de Olivos* getekend, een akkoord dat moest leiden tot een nieuwe grondwet.⁷⁹ De Radicalen van de UCR stemden in met een mogelijke herverkiezing, maar stelden daar een aantal voorwaarden tegenover die hun positie niet zou verzwakken. Ze wilden dat de presidentiële termijn van zes tot vier jaar zou worden ingekort, directe verkiezing van de burgemeester van Buenos Aires, een verhoging van het aantal zetels in de Senaat en een onafhankelijker justitieel apparaat.⁸⁰ Ook brachten de Radicalen nog een andere voorwaarde in: er moesten nieuwe leden voor het Hooggerechtshof benoemd worden. Ze stelden een ultimatum voor 3 december 1993, anders zou het hele akkoord niet doorgaan. Vlak voor de einddatum traden er twee *Menemista* rechters af en beloofde de derde in februari af te treden, wat een einde zou maken aan de aan Menem loyale meerderheid in het Hof.⁸¹

In augustus 1994 werd de nieuwe grondwet doorgevoerd, waarin een bepaling was opgenomen die moest toezien op de oprichting van een rechterlijke raad, de *Consejo de la Magistratura*.⁸² Deze raad zou voortaan verantwoordelijk zijn voor de selectie van de rechters en de administratie van het Hooggerechtshof en hiermee bijdragen aan een onafhankelijker functioneren van het justitiële apparaat. Ten tijde van Menems herverkiezing in 1995 was deze raad nog steeds niet ingesteld en daar leek Menem ook geen haast mee te hebben.⁸³ Toen de derde rechter in november van dat jaar eindelijk aftrad kon Menem de aan hem loyale meerderheid in het Hof behouden door zelf een nieuwe *Menemista* rechter te benoemen.

---

⁷⁵ Alexandra Barahona de Brito, 'The Pinochet case and the changing boundaries of democracy' in: Madeleine Davis, *The Pinochet Case: Origins, Progress and Implications* (London 2003) 212-230, 214.

⁷⁶ Finkel, 'Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change', 63.

⁷⁷ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 736.

⁷⁸ Finkel, 'Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change', 64.

⁷⁹ Ley 24.309, '*Declaración de la necesidad de la reforma de la Constitución Nacional*', 29 december 1993.

⁸⁰ Finkel, 'Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change', 65.

⁸¹ *Ibidem*, 67.

⁸² Art. 114, *Constitución de la Nación Argentina*, 1994.

⁸³ Finkel, Jodi, 'Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change', *Latin America Research Review* 39 (2004) 56-80, 67-69.

Pas eind jaren negentig trad er verandering op wat betreft de *Consejo de la Magistratura*. De UCR en FREPASO – een partij die voor een groot deel bestond uit Peronisten die zich afzetten tegen het in hun ogen corrupte beleid van Menem – richtten in 1997 samen de *Alianza para la Justicia, el Trabajo y la Educación (Alianza)* op. De coalitie boekte veel succes en oefende druk uit op Menem om de raad in te stellen. Een nieuw wetsvoorstel over de oprichting werd snel goedgekeurd door het Parlement.⁸⁴ Hoewel Menem dit had kunnen tegenhouden met zijn door Peronisten gedomineerde Senaat, merkte hij dat juridische hervormingen een belangrijk punt waren voor de volgende verkiezingen. Met de hoop op een eventuele herverkiezing nam hij de wet aan, al duurde het wederom een jaar voordat de rechterlijke raad daadwerkelijk van start ging.⁸⁵

Tijdens Menems bewind heeft de overheid dus niet daadwerkelijk kunnen zorgen voor een grotere onafhankelijkheid van het justitiële apparaat. De door de Peronisten gedomineerde Senaat zorgde ervoor dat Menem eenvoudig hervormingen kon blokkeren of doorvoeren wanneer hem dat zo uitkwam. Het Hooggerechtshof steunde hem bij elke controversiële beslissing. Menem overwoog zelfs het Parlement te sluiten en zijn beleid werd gekenmerkt door corruptie. Romero: “*Technically speaking, the country was governed by a gang, by a coterie of corrupt and unscrupulous officials*”.⁸⁶ Pas toen zijn herverkiezing in het geding kwam, was Menem bereid tot concessies. Finkel ziet dit soort politieke hervormingen als een soort ‘*insurance policy*’ die de kansen op herverkiezing zouden moeten vergroten.⁸⁷ In zijn artikel ‘Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change’ zegt hij dat Menem instemde met justitiële hervormingen, om de weg naar herverkiezing vrij te houden. Bovendien werd Menem onder druk gezet door internationale financiële instituties zoals het IMF, waardoor zijn buitenlandse financiering in gevaar kwam.⁸⁸

In 1999 werden er nieuwe verkiezingen gehouden. De *Alianza* won en Fernando de la Rúa werd president. De *Alianza* had justitiële hervormingen eind jaren negentig weer op de politieke agenda gezet, maar daar kwam ten tijde van De la Rúa niets van terecht. In 1998 was er wederom een economische crisis ontstaan en de nieuwe regering moest deze op zien te lossen. Daarbij bleek de staatsschuld drie keer zo groot als Menem had gezegd. Rond de eeuwwisseling was 20% van de bevolking werkeloos en leefde 40% onder de armoedegrens.⁸⁹ De Peronisten hadden bovendien nog steeds een meerderheid in de Senaat, waardoor het voor De la Rúa lastig was om te regeren. De *Alianza* slaagde er verder ook niet in conflicten binnen de coalitie op te lossen en voor een efficiëntere besluitvorming te zorgen. De versmelting van de twee partijen ging niet veel verder dan het verdelen van de posten van president (UCR) en vicepresident (Frepaso).⁹⁰ Ook bleek De la Rúa geen succesvol leider. Hij was slecht in onderhandelen, overtuigen en het sluiten van noodzakelijke

---

⁸⁴ Ley 24.937, ‘*Ley de Consejo de la Magistratura*’, 10 december 1997.

⁸⁵ Finkel, ‘Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change’, 72.

⁸⁶ Romero, *A history of Argentina in the twentieth century* (Pennsylvania 2002) 298.

⁸⁷ Finkel, ‘Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change’, 61.

⁸⁸ *Ibidem*, 73.

⁸⁹ Romero, *A history of Argentina in the twentieth century*, 334-335.

⁹⁰ Mariana Llanos en Ana Margheritis, ‘Why Do Presidents Fail? Political Leadership and the Argentine Crisis (1999-2001)’, *Studies in Comparative International Development* 40 (2006) 77-103, 81.

compromissen.⁹¹ Het gebrek aan politiek leiderschap en de economische crisis leidden ertoe dat het volk de straat op ging. In december 2001 liep een demonstratie op de *Plaza de Mayo* zo uit de hand dat De la Rúa de *Casa Rosada* met een helikopter verliet.⁹² Na zijn aftreden volgden nieuwe presidenten elkaar in rap tempo op. Tussen 21 december 2001 en 2 januari 2002 had Argentinië vijf verschillende presidenten. Uiteindelijk werd Eduardo Duhalde gekozen om De la Rúa's termijn af te maken.⁹³ Duhalde pakte de justitiële hervormingen weer op en startte in 2002 een afzettingsprocedure voor alle rechters van het Hooggerechtshof. De rechters dreigden echter met het ongrondwettelijk verklaren van zijn maatregelen om de economische crisis te bedwingen. Duhalde zette namelijk het beleid voort van De la Rúa, die een jaar daarvoor de '*corralito*' had doorgevoerd, een maatregel die alle banktegoeden had bevroren.⁹⁴ Daarop besloot Duhalde de afzettingsprocedure te beëindigen.⁹⁵

In 2003 trad Néstor Kirchner aan als president. Hij zorgde voor een nieuwe impuls met betrekking tot justitiële en politieke hervormingen en voerde vijf dagen na zijn aantreden al hervormingen door in het leger. Zo wees hij een relatief jonge officier aan tot nieuwe stafchef. In het leger is het gebruikelijk dat iedere oudere officier die niet voor deze promotie in aanmerking komt, aftreedt. Deze tactiek van Kirchner leidde tot het aftreden van ongeveer vijftig generaals. De hervormingen in het leger door Kirchner werden gekenmerkt door een grotere mate van civiele controle over het militaire apparaat. Bij het nemen van zijn maatregelen zei hij dat het leger voortaan geen rol meer speelde bij het nemen van politieke besluiten.⁹⁶

Het Hooggerechtshof ontbrak het tot die tijd nog altijd aan legitimiteit, transparantie en effectieve controlemechanismen. Het Hof volgde standaard de beslissingen van de president en was ook gevoelig voor *de facto* bevoegdheden. Dit gold voor Menem in het bijzonder, aangezien het Hof voor het grootste deel bestond uit rechters die loyaal aan hem waren.⁹⁷ Kirchner wilde daarom de macht van de president met betrekking tot de benoeming van rechters inperken. Hij voerde een nieuwe procedure in voor het benoemen van rechters van het Hooggerechtshof. Deze maatregel was al vastgelegd in de grondwet van 1994, maar nog niet daadwerkelijk geïmplementeerd.⁹⁸ De president was na invoering van de maatregel nog steeds gemachtigd nieuwe rechters te kiezen, maar had de keuze uit drie personen die door de *Consejo de la Magistratura* geselecteerd werden. Bovendien was voortaan een tweederde meerderheid van de Senaat nodig om deze benoeming te bekrachtigen.⁹⁹ Later gold deze benoemingsprocedure ook voor lagere rechters, de advocaat-generaal en leden van het Openbaar Ministerie.¹⁰⁰

---

⁹¹ Llanos en Margheritis, 'Why Do Presidents Fail? Political Leadership and the Argentine Crisis (1999-2001)', 86.

⁹² Romero, *A history of Argentina in the twentieth century*, 333.

⁹³ *Ibidem*, 348.

⁹⁴ Decreto 1570/2000, '*Entidades Financieras*', 1 december 2001.

⁹⁵ Alba M. Ruibal, 'Self-Restraint in Search of Legitimacy: The Reform of the Argentine Supreme Court', 66.

⁹⁶ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 737.

⁹⁷ Ruibal, 'Self-Restraint in Search of Legitimacy: The Reform of the Argentine Supreme Court', 65-66.

⁹⁸ Art. 99 lid 4, *Constitución de la Nación Argentina*, 1994.

⁹⁹ Decreto 222/2003, '*Procedimiento – Nombramiento del Corte Suprema*', 19 juni 2003.

¹⁰⁰ Decreto 588/2003, '*Extensión otras designaciones*', 13 augustus 2003.

Het was opvallend dat Kirchner zijn macht over het justitiële apparaat inperkte. Dergelijke machtsbeperking zou als *'insurance policy'* kunnen dienen om de kans op eventuele herverkiezing te vergroten. Kirchner was echter net aan zijn termijn begonnen, dus hoefde zich daarover nog geen zorgen te maken. Ruibal denkt dat zijn inspanningen om hervormingen door te voeren te maken hadden met de economische crisis van 2001-2002. Naast de vraag naar economische maatregelen, was er namelijk ook een roep om transparantie. De bevolking was welvaart in verband gaan brengen met instituties en hun legitimiteit. Zij kwam in opstand tegen de politieke elite, wat leidde tot het aftreden van De la Rúa en het daaropvolgende aantreden van vier verschillende presidenten in twee weken. Niet alleen politici, maar ook rechters moesten het ontgelden. De rechterlijke macht was voor het eerst een zichtbare actor in de politiek. Een groep non-gouvernementele organisaties (NGO's) werkte samen aan een hervormingsprogramma voor het Hooggerechtshof, dat werd gepubliceerd in het CELS-rapport *'Una corte para la democracia'*.¹⁰¹ Dat kwam uit ten tijde van Duhalde's termijn, maar voor hem als interim president lagen de prioriteiten bij het stabiliseren van de economie. Kirchner had er echter wel belang bij dat de voorgestelde hervormingen werden doorgevoerd. Hij was verkozen tot president met maar 22% van de stemmen.¹⁰² De hervormingen waren voor hem een manier om de steun voor zijn regering te vergroten.¹⁰³

Niet alleen werden er hervormingen van bovenaf doorgevoerd, ook begon het Hooggerechtshof op eigen initiatief hervormingen door te voeren, voornamelijk met betrekking tot transparantie. De belangrijkste maatregelen waren het standaardiseren van openbare hoorzittingen en de publicatie van uitspraken. Ook in de Senaat werden op eigen initiatief hervormingen doorgevoerd die moesten zorgen voor meer transparantie en publieksparticipatie. Bij de verkiezing van nieuwe leden van de Senaat kon het publiek voortaan vragen indienen. Daarna werden de kandidaten ondervraagd door een speciale commissie, die haar keuze vervolgens kenbaar maakte in een openbare stemming. Voorheen was die stemming nog anoniem.¹⁰⁴

Naar aanleiding van al deze hervormingen en nadat Kirchner had bedreigd met een afzettingprocedure, kozen drie *Menemista* rechters van het Hooggerechtshof het hazenpad.¹⁰⁵ Twee anderen werden daadwerkelijk afgezet en één rechter ging met pensioen. Het aantal overgebleven rechters kwam hiermee op drie en Kirchner mocht zes opvolgers aanwijzen. Hij wees vier nieuwe rechters aan en wachtte lange tijd met het benoemen van de laatste twee. Het benoemen van zes nieuwe rechters zou hem gevoelig maken voor het verwijt van partijdigheid en autoritair optreden. In 2006 besloot de regering het aantal rechters weer terug te draaien van negen naar vijf. De zeven huidige leden blijven aan totdat ze met pensioen gaan of aftreden.¹⁰⁶

In de tussentijd waren er ontwikkelingen gaande op het gebied van strafrechtelijke vervolging. Wat namelijk niet binnen de amnestiewetten viel, waren misdaden tegen kinderen, zoals

---

¹⁰¹ Ruibal, 'Self-Restraint in Search of Legitimacy: The Reform of the Argentine Supreme Court', 70-72.

¹⁰² Toen polls in de aanloop naar de tweede stemmingsronde uitwezen dat Kirchner zou gaan winnen, trok tegenkandidaat Menem zich terug uit de verkiezingen, waardoor Kirchner automatisch president werd.

¹⁰³ Ruibal, 'Self-Restraint in Search of Legitimacy: The Reform of the Argentine Supreme Court', 73-75.

¹⁰⁴ Ibidem, 67-68.

¹⁰⁵ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 736.

¹⁰⁶ Ruibal, 'Self-Restraint in Search of Legitimacy: The Reform of the Argentine Supreme Court' 67-68.

ontvoering en illegale adoptie.¹⁰⁷ In 1998 verklaarde generaal Balza dat er een standaardprocedure bestond voor het scheiden van guerrillastrijders en hun kinderen. Het leidde tot de preventieve arrestatie en veroordeling tot huisarrest van Videla en Massera, die in 1990 gepardonneerd waren door president Menem. Zij zouden verantwoordelijk zijn geweest voor de diefstal van diverse baby's in illegale detentiecentra. Deze kinderen werden ondergebracht bij juntagezinde echtparen. Hun moeders werden (na een eventuele bevalling in gevangenschap) vermoord.¹⁰⁸ In 1999 besloot de regering dat er geen amnestie verleend werd voor 'babykidnapping' in een zaak omtrent Massera.¹⁰⁹ In de daaropvolgende jaren volgden er nog meer aanklachten tegen officieren die verdacht werden van de ontvoering van kinderen. In 1998 startten de grootmoeders van de *Asociación Civil Abuelas de Plaza de Mayo* een proces tegen Julio Héctor Simón wegens de onrechtmatige toe-eigening van Claudia Victoria Poblete, kind van de verdwenen José Liborio Poblete en Gertrudis Hlaczik. De *Abuelas* werden hierbij gesteund door het *Centro de Estudios Legales y Sociales* (CELS). Simón zou verantwoordelijk zijn voor de ontvoering, verdwijning en marteling van de ouders van Claudia in het illegale detentiecentrum *El Olimpo*. Ook verzocht het CELS om de nietigverklaring van de amnestiewetten. Op 6 maart 2001 deed rechter Cavallo uitspraak in de Simón-zaak waarin hij de beide amnestiewetten onverenigbaar met de nationale grondwet verklaarde en in strijd met de geldende mensenrechtenverdragen. De uitspraak had een belangrijk effect op de politiek: de Senaat en de Procureur-generaal bevestigden de uitspraak in respectievelijk 2001 en 2002.¹¹⁰ Dit mondde uit in de totstandkoming van een wet in 2003, die de amnestiewetten (met terugwerkende kracht) nietig verklaarde.¹¹¹

Het duurde echter nog twee jaar totdat het Hooggerechtshof dit bevestigde. Simón ging in beroep tegen de uitspraak, waarna het Hof op 14 juni 2005 zowel de *Ley de Punto Final* als de *Ley de Obediencia Debida* ongrondwettig verklaarde. Er werd besloten dat op basis van internationale rechtsprincipes de vervolging van misdaden tegen de menselijkheid niet mocht worden beperkt door middel van verjaring of een pardon.¹¹² De rechters waren het unaniem eens dat internationaal recht voorrang had boven nationaal recht. De Argentijnse grondwet van 1994 noemt nadrukkelijk een aantal internationale instrumenten waaraan grondwettigheid is toegekend: de Amerikaanse Conventie voor de Rechten van de Mens (ook wel Verdrag van San José genoemd), het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en de Conventie tegen Marteling. De amnestiewetten ontnamen slachtoffers rechten genoemd in deze verdragen zoals het recht op een eerlijk proces. Niet alleen in de Simón-zaak, ook in andere jurisprudentie werd deze voorrang van internationaal recht onderstreept.¹¹³ Daarnaast oordeelde de rechter dat er geen beroep op het verbod van retroactiviteit kon worden gedaan. Dit houdt in dat mensen niet met terugwerkende

---

¹⁰⁷ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 734.

¹⁰⁸ Robben, 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', 149-150.

¹⁰⁹ Cámara en lo Criminal y Correccional Federal, *Massera s/excepciones*, 9 september 1999.

¹¹⁰ Centro de Estudios Legales y Sociales (CELS), '*Las leyes de Punto Final y Obediencia Debida son inconstitucionales*', 14 juni 2005.

¹¹¹ Ley 25.779, '*Decláranse insanablemente nulas las Leyes Nros. 23.492 y 23.521*', 21 augustus 2003.

¹¹² Corte Suprema de Justicia de la Nación, *Simón, Julio Héctor y otros s/ privación ilegítima de la libertad*, Causa No. 17.768, 14 juni 2005.

¹¹³ Bakker, 'A Full Stop to Amnesty in Argentina', 1111.

kracht verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor misdaden die in het verleden nog niet strafbaar waren.¹¹⁴ De rechter oordeelde dat de misdaden die tijdens de *Guerra Sucia* waren gepleegd, ook destijds al gezien werden als schendingen van zowel internationaal gewoonterecht als Argentijns nationaal recht. Bovendien legt het principe van *ius cogens* (dwingend recht) staten de verplichting op om misdaden tegen de menselijkheid te vervolgen, wat voorrang heeft boven het aan het verbod op retroactiviteit verbonden legaliteitsbeginsel. Ook het principe van *opinio iuris* (algemene heersende rechtsovertuiging) en dat van statenpraktijk (een aantal staten leven dezelfde regels na) ondersteunden de idee dat de verdwijningen tijdens de *Guerra Sucia* aangemerkt konden worden als een misdaad tegen de menselijkheid, waarmee vervolging geen inbreuk op het legaliteitsbeginsel betekende.¹¹⁵ Na de uitspraak in de Simón-zaak vonden er weer nieuwe rechtszaken plaats met betrekking tot de *Guerra Sucia* en draaiden rechtbanken de pardons één voor één terug. Ongeveer 3000 officieren konden vanaf dat moment weer berecht worden.¹¹⁶

De regering heeft logischerwijs een belangrijke invloed gehad op *transitional justice* in Argentinië en de versnelling daarvan in de 21ste eeuw. Het is in de eerste plaats de veroorzaker geweest van de *Guerra Sucia* en heeft wetten doorgevoerd die hebben gezorgd voor zowel amnestie en pardonregelingen als de afschaffing daarvan. Strafrechtelijke vervolging heeft bijna twintig jaar nauwelijks plaatsgevonden. De inspanningen van de *Abuelas* en het CELS en nieuwe juridische inzichten zorgden voor afschaffing van de amnestiewetten. Hiermee werd een impuls gegeven aan de versnelling van het proces van *transitional justice* vanaf begin 21ste eeuw. Een verklaring voor de afschaffing van de amnestiewetten en de pardonregelingen kan ook afgeleid worden uit de veranderde kijk op de zaak van juristen. Die begonnen in te zien dat de afgeschafte autoamnestiewet van 1983 weinig verschilde van de amnestiewetten van 1986 en 1987.¹¹⁷

Volgens Roehrig heeft ook het aantreden van Kirchner grote invloed gehad, doordat hij zijn steun uitte voor het verantwoordelijk houden van het leger en de politie.¹¹⁸ Er was twintig jaar na dato veel minder angst voor nieuwe opstanden van het leger.¹¹⁹ Niet alleen hervormingen met betrekking tot strafrechtelijke vervolging, ook hervormingen op politiek en justitieel gebied zijn van groot belang geweest voor de versnelling van het *transitional justice* proces in Argentinië. Vanaf het aantreden van Kirchner was er sprake van meer transparantie in zowel de wetgevende als de rechterlijke macht. De lijntjes tussen de regering en de bevolking werden iets korter. Het publiek kon meer participeren bij besluitvorming en tijdens rechtszaken. De bevoegdheden van de president ten opzichte van het Hof werden ingeperkt, wat de autoritaire kenmerken van het presidentschap verminderde. Autoritair leiderschap werd niet langer geaccepteerd.

De politieke cultuur in Argentinië is steeds meer aan verandering onderhevig. Vanuit de pers, de bevolking, de partijen en de wetgevende macht komt er steeds meer weerstand tegen autoritarisme. Niet alleen neemt de mate van autoritarisme af in de politiek, ook worden volgens

---

¹¹⁴ Ibidem, 1115.

¹¹⁵ Ibidem, 1117.

¹¹⁶ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 738-739.

¹¹⁷ Ibidem, 735-736.

¹¹⁸ Ibidem, 735.

¹¹⁹ Ibidem, 739.

Anderson de verschillen binnen de Argentijnse maatschappij steeds minder benadrukt en is er steeds meer sprake van samenwerking. De winnende *Alianza* heeft de effectiviteit van coalitievorming laten zien. Ook in het Congres hebben beide Kamers dat geleerd dat door middel van samenwerking het meest effectief tot wetgeving kan worden gekomen. Samenwerking vermindert bovendien de kans op conflicten.¹²⁰

2.2 De rol van het leger

Het leger heeft altijd een belangrijke rol gespeeld in de Argentijnse politiek. Het zag zichzelf als de beschermer van het volk en de nationale belangen. Democratie was daarbij van ondergeschikt belang. Deze visie uitte zich in vele militaire coups in de twintigste eeuw. Tot aan 1983 is er geen enkele president geweest die zijn termijn heeft kunnen afmaken en het stokje door heeft kunnen geven aan zijn democratisch gekozen opvolger.¹²¹ In 1930, 1943 en 1955 vonden kortstondige staatsgrepen plaats, waarna er weer snel over werd gegaan tot democratische verkiezingen.¹²² Tot aan de jaren zestig van de twintigste eeuw heeft het Argentijnse leger niet daadwerkelijk geregeerd en was dit ook geen doel zonder steun van de bevolking. In 1966 besloten de generaals echter tot een andere aanpak en werden politieke partijen buiten spel gezet.¹²³ Deze keer wilden ze niet alleen de politieke situatie wijzigen, ook richtten ze zich op economische hervormingen die een einde moesten maken aan de slechte economische omstandigheden waarin het land verkeerde. De eerste paar jaar slaagden ze hierin, maar vanaf 1969 ging het bergafwaarts. De oppositie groeide en dit resulteerde in de oprichting van diverse guerrillagroeperingen. De regering reageerde hier op met de invoering van de *Doctrina de la seguridad nacional*, de nationale veiligheidsdoctrine. Deze doctrine zag toe op de bescherming van de staat tegen communisten en andere staatsgevaarlijke personen. Het regime stond zichzelf toe elke communist of een ieder die daarmee in verband gebracht kon worden te vernietigen.¹²⁴ In 1973 werden er weer verkiezingen gehouden. Perón, die na de staatsgreep op zijn regering in 1955 was verbannen naar Spanje, werd opnieuw verkozen tot president. Hij stierf in 1974, waarna zijn vrouw Isabel hem opvolgde. De democratie hield kort stand: in 1976 vond de vijfde staatsgreep van de twintigste eeuw plaats en begon de *Guerra Sucia*.

Deze paragraaf behandelt de vraag in hoeverre het Argentijnse leger na afloop van de *Guerra Sucia* ruimte heeft gegeven aan de regering om *transitional justice* maatregelen door te voeren. Het leger was er aan gewend veel invloed uit te oefenen op de regering en had er moeite mee dat deze rol werd ingeperkt na de terugkeer van de democratie. Tijdens de *Guerra Sucia* liepen militaire en politieke hiërarchieën door elkaar. Over de gehele periode bestond 49% van de ministers uit militaire officieren, onder de Videla administratie zelfs 76%. Militaire controle reikte ook tot op provinciaal

---

¹²⁰ Anderson, 'Of Wild and Cultivated Politics: Conflict and Democracy in Argentina', 122-124.

¹²¹ Zagorski, 'Civil-Military Relations and Argentine Democracy: The Armed Forces under the Menem Government', 423.

¹²² Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 726-727.

¹²³ Philip, 'The Fall of the Argentine Military', 624-625.

¹²⁴ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 726-727.

niveau. Zo werden gouverneursposities verdeeld onder de militaire en politieke elite.¹²⁵ De nieuwe regering wilde zowel deze politieke invloed terugdringen als het leger berechten voor misdaden tegen de menselijkheid die begaan waren tijdens de *Guerra Sucia*. Dat het leger het hier niet mee eens was, bleek uit opstanden op legerbases eind jaren tachtig. In de komende alinea's zal onderzocht worden hoe de relatie tussen het leger en de regering zich ontwikkelde na de *Guerra Sucia* en wat de rol van het leger was bij de versnelling van het *transitional justice* proces in de 21ste eeuw.

De Alfonsín administratie voerde diverse hervormingen door. Voorbeelden hiervan zijn het aanpassen van het mandaat van het militaire tribunaal, de herdefinitie van het militaire mandaat, het verhuizen van legerbases naar buitenstedelijke gebieden en de verkoop van onroerend goed dat in het bezit was van het leger. Het leger zelf was niet van plan mee te werken aan de hervormingsmaatregelen en bood veel weerstand tegen juridische vervolging. Alfonsín voerde daarom de *Ley de Punto Final* in, waarna er nog maar zestig dagen aanklachten ingediend konden worden.¹²⁶ Dit was voor het leger echter niet voldoende. Op 15 april 1987, tijdens *Semana Santa*, de Paasweek, weigerde majoor Ernesto Barreiro voor de rechter te verschijnen wegens het martelen van gevangenen in een illegale gevangenis te Córdoba. Toen zijn leidinggevende hem probeerde te dwingen toch voor te komen, kwamen zijn collega's in opstand en bezetten een legerbasis vlakbij Buenos Aires. De rebellie verspreidde zich vervolgens over andere legerbasissen en luitenant-kolonel Aldo Rico werd als leider aangewezen door de opstandelingen. Hij noemde de actie *Operación Dignidad* en de groepering ging door het leven als de *carapintadas*, wegens hun beschilderde gezichten. De opstand zorgde voor nieuwe angst voor een coup onder de bevolking, hoewel Aldo Rico benadrukte dat het alleen een demonstratie tegen de rechtszaken was. Alfonsín begon te onderhandelen met de rebellen, terwijl ongeveer honderdduizend mensen op de *Plaza de Mayo* protesteerden tegen de legeropstand.¹²⁷ President Alfonsín kon de *carapintadas* ervan overtuigen zich over te geven, maar voerde kort daarna de amnestiewet *Ley de Obediencia Debida* in. Deze wet zorgde ervoor dat iedereen met een lagere rang dan kolonel niet langer vervolgd kon worden.¹²⁸ Degenen die alleen orders hadden uitgevoerd werden door deze wet voortaan onthouden van strafrechtelijke vervolging.

De *Ley de Obediencia Debida* zorgde niet voor vermindering van de onrust, in januari en december 1988 rebelleerden de *carapintadas* opnieuw in het noordelijk gelegen Monte Caseros en in Villa Martelli, net buiten Buenos Aires. De Monte Caseros opstand was voornamelijk gefocust op Aldo Rico zelf, die was aangeklaagd wegens zijn bijdrage aan de *Semana Santa* opstand. Op het moment dat hij gearresteerd zou worden, begon hij een nieuwe opstand op de legerbasis van Monte Caseros. De opstand was slecht georganiseerd en op 17 januari 1988 gaven Rico en zijn aanhangers zich over zonder enige vorm van onderhandeling.¹²⁹ Kolonel Mohamed Alí Seineldín nam het leiderschap van de *carapintadas* over. De Villa Martelli opstand in december 1988 verkreeg bredere

---

¹²⁵ Deborah L. Norden, *Military Rebellion in Argentina. Between Coups and Consolidation* (Lincoln 1996) 64.

¹²⁶ Ley 23.492, '*Ley de Punto Final*', 24 december 1986.

¹²⁷ Robben, 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', 139.

¹²⁸ Ley 23.521, '*Ley de Obediencia Debida*', 8 juni 1987.

¹²⁹ Norden, *Military Rebellion in Argentina. Between Coups and Consolidation*, 130.

steun onder het leger dan de twee voorgaande opstanden. De *carapintadas* hadden zich in de tussentijd weten te hergroeperen en te versterken. Ook het doel was anders. Door de amnestiewetten was strafrechtelijke vervolging voor velen geen bedreiging meer. De Villa Martelli opstand was gericht op het verzekeren van een plaats voor de militairen in de politieke arena en het herstellen van de status van het leger. Ook wilden *carapintadas* dat de stafchef van het leger vervangen zou worden. Hoe de opstand werd opgelost, is altijd onduidelijk gebleven. Er zou sprake zijn van een 'pact' tussen de regering en de rebellen. Uiteindelijk werd Seineldín gearresteerd en de stafchef van het leger vervangen. De Villa Martelli opstand leidde tot een nieuwe, politieke impuls in de *carapintada* beweging. Deze werd versterkt door twee andere gebeurtenissen: de aanval op legerbasis *La Tablada* en nieuwe verkiezingen in 1989.¹³⁰

De aanval op legerbasis *La Tablada* vond plaats in januari 1989. De extreem linkse *Movimiento Todos por la Patria* geloofde dat er een militaire coup op komst was en viel de basis aan in de hoop hiermee een grote opstand onder de bevolking te creëren. De aanval was compleet onverwacht en het kostte het leger twee dagen om de basis te heroveren. Ongeveer veertig mensen kwamen om het leven, circa honderd mensen raakten gewond en rond de twintig mensen werden opgepakt.¹³¹ De aanval op *La Tablada* was voor het leger de perfecte manier om aan te tonen dat de oorlog tegen de subversieven legitiem was.¹³² Bovendien vond de aanval plaats op het moment dat het leger onderwerp was van hervormingen door president Alfonsín. Het leger gebruikte de aanval op *La Tablada* als argument tegen de hervormingen: zij zouden een bedreiging zijn voor hun veiligheid. Het was een argument dat het voor Alfonsín lastig maakte het leger nog meer in te krimpen.¹³³ Positief aan *La Tablada* was dat de democratie deze test doorstond.

Er bestaan speculaties dat de opstand van de *carapintadas* in 1988 werd gestimuleerd door Carlos Menem.¹³⁴ Mede dankzij steun uit het leger kwam Menem aan de macht in 1989. Het leger was gebaat bij de verkiezing van Menem: kort na zijn aantreden voerde hij een pardonregeling in. Deze maakte een totaal einde aan de berechting van mensenrechtenschenders ten tijde van de *Guerra Sucia*. Verder had Menem weinig haast met het hervormen van het leger. Militaire onrust bleef desondanks bestaan. De *carapintadas* hadden gehoopt dat de status van het leger met het presidentschap van Menem hersteld werd, maar dat was niet zo. Ook ander beleid van Menem zorgde ervoor dat de *carapintadas* hun sympathie voor hem verloren, zoals de loyaliteit die Menem toonde voor de Verenigde Staten. De *carapintadas* waren intussen opgedeeld in twee stromingen, die van Aldo Rico en die van Seineldín. Aldo Rico probeerde steun vanuit de bevolking te verwerven en werd actief op politiek vlak. Seineldín probeerde zijn politieke doelen met militaire middelen te bereiken. Op 3 december 1990 vond de laatste opstand plaats, die de geschiedenis in ging als *Operación Virgen de Luján*. Ongeveer zeshonderd militairen participeerden in de opstand, die dezelfde dag nog werd neergeslagen door aan de regering loyale troepen. De *Operación Virgen de Luján* was anders van aard dan de opstanden onder Alfonsín. Tijdens de opstanden van 1987 en 1988

---

¹³⁰ Ibidem, 133-135.

¹³¹ Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization*, 118-119.

¹³² Norden, *Military Rebellion in Argentina. Between Coups and Consolidation*, 135.

¹³³ Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization*, 95.

¹³⁴ Romero, *'A history of Argentina in the twentieth century'*, 301.

probeerden de *carapintadas* amnestie, status en het aftreden van de stafchef af te dwingen. Hoewel zij benadrukten dat de opstand van 1990 geen coup was, eisten zij het aftreden van de gehele legertop en wilden zij Seineldín als nieuwe stafchef. Daarnaast eisten ze loonsverhoging. Bezuinigingen op loon had er toe geleid dat vele militairen een tweede baan moesten nemen. Volgens de *carapintadas* ging dit ten koste van de bescherming van het land.¹³⁵

Zowel volgens Zagorski als Norden had *Operación Virgen de Luján* toch veel weg van een coup. De eisen van de rebellen waren van meer politieke aard en Seineldín zou meerdere malen verklaard hebben de macht over het land te willen verkrijgen.¹³⁶ De beweging zag zichzelf als de redder van het land. De politieke richting zorgde echter voor weinig steun onder andere militairen, waardoor deze snel de kop kon worden ingedrukt. De mislukte coup liet zien dat de weerstand binnen het leger tegen de regering in sterke mate was afgenomen. In 1990 pardonneerde Menem een nieuwe groep militairen. Deelnemers van de coup werden hier niet in betrokken.¹³⁷ Wel gold het pardon ook voor een groot deel van de guerrillastrijders die actief waren geweest tijdens de *Guerra Sucia*.¹³⁸

Zaverucha schreef in 1993 een artikel over de autonomie van het Argentijnse leger. In 'The Degree of Military Political Autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions' onderscheidt hij twee fases van transitie. Eerst vindt er transitie plaats van een autoritair regime naar een democratisch gekozen regering, daarna vindt er transitie plaats van een democratisch gekozen regering naar een daadwerkelijk democratische overheid. Volgens Zaverucha was Argentinië er in 1993 nog niet in geslaagd de tweede fase te bereiken. Het Argentijnse leger zou nog steeds een bepaalde mate van autonomie hebben.¹³⁹ Op enkele belangrijke punten voldeden de civiel-militaire verhoudingen nog niet aan de voorwaarden voor een democratische regering: er was te weinig parlementaire controle over de veiligheidsdiensten, te weinig wetgevende routine over defensie en een te grote mate van militaire autonomie in het geval van interne onrust.¹⁴⁰ Alfonsín slaagde er niet in het leger onder civiele controle te stellen en het beleid van Menem vertoonde nog teveel autoritaire trekjes. Zaverucha zag echter ook positieve punten. Zo verboden zowel Alfonsín als Menem dat legerofficieren plaatsnamen in het kabinet.¹⁴¹ Ook moest de Senaat voortaan toestemming geven voor de promotie van legerofficieren tot generaal.¹⁴²

Zagorski schreef een artikel in dezelfde periode als Zaverucha, maar kwam tot een positievere conclusie. Hij vraagt zich in zijn artikel 'Civil-Military Relations and Argentine Democracy: The Armed Forces under the Menem Government' af of Menem erin was geslaagd het leger te

---

¹³⁵ Norden, *Military Rebellion in Argentina. Between Coups and Consolidation* (Lincoln 1996) 151-152.

¹³⁶ *Ibidem*, 152.

¹³⁷ Zagorski, 'Civil-Military Relations and Argentine Democracy: The Armed Forces under the Menem Government', 432.

¹³⁸ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 733.

¹³⁹ Zaverucha, 'The Degree of Military Political Autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions', 283-285.

¹⁴⁰ Zaverucha, 'The Degree of Military Political Autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions', 299.

¹⁴¹ *Ibidem*, 289.

¹⁴² *Ibidem*, 294.

'herprofessionaliseren'. Hij bedoelt hiermee het hervormen van het leger van een politieke macht tot een apolitek en aan de regering ondergeschikt orgaan. Hij noemt drie factoren die noodzakelijk zijn voor het ontstaan van een coup: een (echte of waargenomen) dreiging, het militair vermogen om te interveniëren en de militaire wil om te interveniëren. Volgens Zagorski heeft Menem al deze factoren weg kunnen nemen en daarmee het risico op een nieuwe coup verminderd: de pardonregeling nam de dreiging van strafrechtelijke vervolging weg, de inkrimping zorgde voor een verminderd vermogen om te interveniëren en overige hervormingen in het leger zorgden voor veranderde opvattingen over de rol van het militaire apparaat, waardoor de wil om te interveniëren af nam. Het succes van het beleid van Menem op dit gebied bleek bijvoorbeeld uit het wegblijven van militaire inmenging ten tijde van economische malaise. Ook grote steun vanuit de maatschappij voor de democratie droeg bij aan een verkleinde kans op militaire interventie.¹⁴³

Er valt iets te zeggen voor het standpunt van beide auteurs. De machtspositie van het leger en de druk die het uitoefende op de regering zorgden ervoor dat er amnestiewetten werden ingevoerd, die het *transitional justice* proces ernstig vertraagden. Het leger speelde in op de angst in de Argentijnse samenleving voor een nieuwe coup en de democratie was in de beginjaren nog te fragiel om hier sterk tegen te kunnen optreden. In die periode had het leger een grote mate van autonomie en was er geen sprake van een daadwerkelijke democratie in Argentinië. Het terugdringen van deze grote mate van autonomie was niet eenvoudig. Het was geen maatregel die in één keer doorgevoerd kon worden, maar in plaats daarvan stapsgewijs beleid vereiste. Het in de vorige paragraaf beschreven regeringsbeleid zorgde voor ontwikkelingen in het leger die zijn autonomie hebben terug gedrongen. Het legermandaat en de bevelstructuur werden gewijzigd, onroerend goed werd verkocht, het aantal officieren werd verminderd en salarissen werden verlaagd. De militaire wil en het vermogen om te interveniëren verdwenen. Dit heeft uiteraard ook te maken met de veranderde samenstelling van het leger: nieuwe officieren waren in veel gevallen niet meer de daders van toen. De ideeën over de rol van het leger veranderden. Bij dreiging van een coup zou de bevolking nu protesteren en de regering de daders straffen, als het leger zelf de opstand niet al afbreekt. Een gewelddadige staatsgreep wordt niet langer geaccepteerd.¹⁴⁴ Hoewel het leger dus in eerste instantie heeft gezorgd voor een vertraging van *transitional justice*, heeft het de regering in de 21ste eeuw de ruimte gegeven maatregelen door te voeren die hebben geleid tot een versnelling van het *transitional justice* proces. Bovendien was de angst voor een nieuwe coup of opstand verdwenen. Dit bood ook mensenrechtenorganisaties meer ruimte en mogelijkheden bij hun zoektocht naar vermiste familieleden en hun roep om strafrechtelijke vervolging van daders van de *Guerra Sucia*. Dit wordt verder uiteengezet in de volgende paragraaf.

2.3 Mensenrechtenbeweging

---

¹⁴³ Zagorski, 'Civil-Military Relations and Argentine Democracy: The Armed Forces under the Menem Government', 433-434.

¹⁴⁴ Anderson, 'Of Wild and Cultivated Politics: Conflict and Democracy in Argentina', 119.

Mensenrechtenorganisaties hebben een belangrijke rol gespeeld in de transitie van dictatuur naar democratie in Argentinië. Eerst in het bieden van weerstand aan het onderdrukkende regime, daarna als leidraad voor gerechtigheid en verzoening in de nieuwe democratie en ten slotte als controleurs van overheidsbeleid.¹⁴⁵ Argentinië heeft daarbij een transformatie ondergaan van een mensenrechtenschendend regime naar een voorloper op het gebied van mensenrechten. Zo zijn diverse Argentijnse groeperingen in de jaren tachtig actief betrokken geweest bij de werkgroep *Enforcement and Involuntary Disappearances* van de Verenigde Naties, waaruit de *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance* voortkwam in 2010.¹⁴⁶ Ook in omvang heeft de mensenrechtenbeweging een enorme groei doorgemaakt. Het aantal organisaties is gestegen van 6 in 1989 tot 796 in 2005.¹⁴⁷

Wat heeft bijgedragen aan de kracht van de mensenrechtenbeweging in Argentinië is de hoge graad van ontwikkeling, urbanisatie en educatie. In vergelijking met andere Latijns-Amerikaanse landen is Argentinië hoog opgeleid en heeft het een relatief grote juridisch geschoolde bevolking. Dit zorgde ervoor dat families vaak voldoende financiële ondersteuning en opleiding hadden om te procederen.¹⁴⁸ Ook liet de Argentijnse Kerk het afweten tijdens de *Guerra Sucia*, waardoor de bevolking haar toevlucht zocht bij mensenrechtenorganisaties.¹⁴⁹ Sikkink denkt dat de Argentijnse politieke cultuur eveneens heeft bijgedragen aan het succes van de mensenrechtenbeweging. Deze is namelijk niet gebaseerd op consensus, wars van compromissen en strijdvaardig totdat het beoogde doel bereikt is.¹⁵⁰ Calvert en Calvert ondersteunen deze visie. Het onvermogen tot het sluiten van compromissen, wantrouwen ten opzichte van andere mensen en wederzijdse vijandigheid worden gezien als nationale karaktertrekken.¹⁵¹ Deze zouden afkomstig zijn van het individualisme en machismo dat aanwezig is in de Argentijnse cultuur. Het sluiten van compromissen wordt gezien als een teken van zwakte en druist in tegen persoonlijke trots.¹⁵² Coalities werden vaak dan ook niet gevormd met betrekking tot hetzelfde doel, maar met betrekking tot dezelfde vijand. In het geval van de *Guerra Sucia* was er duidelijk sprake van een gemeenschappelijke vijand: de junta.

Sikkink benadrukt in haar artikel 'From Pariah state to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights' de transformatie die Argentinië heeft doorgemaakt van een mensenrechtenschendend regime naar een mensenrechten promotend regime. Zij ziet Argentinië als een hoofdrolspeler op het gebied van mensenrechten en is ook van mening dat de sterke mensenrechtenbeweging is voortgekomen uit de *Guerra Sucia* en de nasleep ervan. Dat blijkt

---

¹⁴⁵ Michael Humphrey en Estela Valverde, 'Human Rights Politics and Injustice: Transitional Justice in Argentina and South Africa', *The International Journal of Transitional Justice* 2 (2008) 83-105, 86.

¹⁴⁶ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 4-5.

¹⁴⁷ Humphrey en Valverde, 'Human Rights Politics and Injustice: Transitional Justice in Argentina and South Africa', 95.

¹⁴⁸ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 20.

¹⁴⁹ Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization*, 45.

¹⁵⁰ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 22.

¹⁵¹ Calvert, *Argentina: Political Culture and Instability*, 143.

¹⁵² *Ibidem*, 149.

bijvoorbeeld uit het feit dat Argentinië één van de hoofdrolspelers was bij de oprichting van het *International Criminal Court* (ICC). Argentijnse mensenrechtenorganisaties waren intensief betrokken bij de lobby voor een sterk Internationaal Strafhof. Eén van de bekendste personen uit deze generatie activisten is misschien wel Luis Moreno Ocampo, de openbare aanklager van het ICC, wiens termijn afloopt in 2012.¹⁵³

Lessa ziet de ontwikkeling op het gebied van mensenrechten in Argentinië ook, maar is minder optimistisch. In 'Beyond Transitional Justice: Exploring Continuities in Human Rights Abuses in Argentina between 1976 and 2010' betoogt ze dat er dan wel hervormingen zijn doorgevoerd in het leger en het justitiële apparaat, maar dat er zich nog steeds problemen voordoen met de politie. De sociale context draagt hier aan bij: Argentijnen zouden bescherming door de staat – door middel van geweld – van groter belang achten dan mensenrechten. Lessa ziet een duidelijke link tussen deze gewelddadige praktijken en het autoritaire verleden.¹⁵⁴

Deze paragraaf onderzoekt de ontwikkeling van de mensenrechtenbeweging en de invloed die deze heeft gehad op de Argentijnse maatschappij. Hoe is de beweging ontstaan, wat heeft deze bereikt en in hoeverre heeft deze invloed gehad op het proces van *transitional justice* en met name op de versnelling daarvan in de 21ste eeuw?

De oorsprong van vele Argentijnse mensenrechtenorganisaties ligt in de militaire dictatuur en met name in de verdwijningen die er ten tijde van de junta plaatsvonden. De ontvoering van vermeende tegenstanders van het regime vond al vanaf het begin van de jaren zeventig plaats, maar het grootste aantal ontvoeringen deed zich voor rond 1976.¹⁵⁵ In de eerste jaren van de *Guerra Sucia* pretendeerde de regering niets af te weten van de vele *desaparecidos*. In augustus 1976 opende het Ministerie van Binnenlandse Zaken een kantoor waar verdwijningen gemeld konden worden. Ook de politie beschikte over een dergelijk meldpunt, terwijl vele gevangenen juist via de politie in illegale detentiecentra belandden. Familieleden keerden na een melding van een verdwijning vrijwel altijd weer met lege handen terug. Ze moesten maar aannemen dat de vermisten intussen overleden waren.¹⁵⁶ In 1979 werd er zelfs een wet aangenomen die bepaalde dat personen die als vermist waren opgegeven tussen 6 november 1974 en 6 september 1979, officieel werden doodverklaard, zonder toestemming van de nabestaanden.¹⁵⁷

Een groep moeders die nul op rekest kreeg bij de meldpunten, besloot zich te verzamelen op de *Plaza de Mayo* in Buenos Aires. De *Plaza de Mayo* bevond zich recht voor het presidentiële paleis en was van oudsher dé plek voor (politieke) protesten. De junta had het plein echter veranderd, er waren bloemperken en paadjes aangelegd die het verzamelen van grote groepen mensen moesten voorkomen. Het werd de moeders dan ook verboden stil te zitten of te staan en ze begonnen rondjes

---

¹⁵³ Kathryn, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 15.

¹⁵⁴ Lessa, 'Beyond Transitional Justice: Exploring Continuities in Human Rights Abuses in Argentina between 1976 and 2010', 36-37.

¹⁵⁵ Brysk, 'The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization', 38.

¹⁵⁶ Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina*, 287.

¹⁵⁷ Ley 22.068, 'Ley de Presunción de Fallecimiento', 12 september 1979.

te maken over de *Plaza*, die ze al gauw 'marsen' noemden. Deze werden elke donderdag herhaald.¹⁵⁸ De *Madres de la Plaza de Mayo* verzochten hiermee om uitleg van de regering over hun verdwenen kinderen. Er werden in eerste instantie geen vraagtekens geplaatst bij de motieven van de moeders, hun protest was immers gebaseerd op iets fundamenteels als moederschap en ze werden dan ook niet gezien als staatsgevaarlijk.¹⁵⁹

De marsen van de moeders waren vooral een symbolisch protest, waarbij constant werd gerefereerd naar hun verdwenen kinderen. Naast de *Madres*, ontstond tegelijkertijd ook een groepering van *Abuelas* (oma's) die zich focuste op vermiste kleinkinderen, al dan niet geboren in gevangenschap. Zwangere 'subversieven' werden vermoord na de bevalling. De baby's werden ondergebracht bij aan het regime toegewijde echtparen. De prijs van een baby zou rond de 700 dollar liggen. Oudere kinderen werden samen met hun ouders ontvoerd, omdat ze anders zouden opgroeien in een familie met een verkeerde politieke voorkeur. Volgens de *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas* (CONADEP), de commissie die onderzoek deed naar de *Guerra Sucia*, was er sprake van 147 verdwenen kinderen, inclusief degenen die in gevangenschap geboren werden. Mensenrechtenactiviste en auteur Rita Arditti spreekt van 88 ontvoerde kinderen en 136 verdwenen zwangere vrouwen.¹⁶⁰ De *Abuelas* waren vooral actief op juridisch gebied en probeerden informatie te verkrijgen over de verblijfplaats van hun kleinkinderen.¹⁶¹ In 1978 werd het eerste verdwenen kleinkind teruggevonden. In 2003 stond de teller op 76. Inmiddels zijn meer dan honderd kleinkinderen teruggevonden.¹⁶²

De activiteiten van de (groot)moeders vormden een soort katalysator voor protest en werden steeds meer gesteund door andere mensenrechtenorganisaties. Hierdoor richtte het protest zich steeds meer op universele waarden zoals waarheid, gerechtigheid en de integriteit van de familie.¹⁶³ Andere mensenrechtenorganisaties waren bijvoorbeeld de *Servicio Paz y Justicia* (SERPAJ), de *Movimiento Ecuémico por los Derechos Humanos* (MEDH), de *Liga Argentina por los Derechos del Hombre* (kortweg: Liga) en de *Asamblea Permanente por los Derechos Humanos* (kortweg: Asamblea). Een belangrijke speler op het gebied van mensenrechten was ook het *Centro de Estudios Legales y Sociales* (CELS), dat over het meest complete archief met betrekking tot mensenrechten in Argentinië beschikt. Er was sprake van een grote onderlinge diversiteit in de mensenrechtenbeweging. Er waren civiele, religieuze en op familiebanden gebaseerde organisaties, die weer opgesplitst konden worden in *afectados* en *non-afectados*. Vrij vertaald: direct of indirect getroffen.¹⁶⁴ De organisaties hadden verschillende leden, tactieken, werkzaamheden en relaties met andere politieke en sociale groepen in Argentinië.¹⁶⁵

---

¹⁵⁸ Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina*, 300-301.

¹⁵⁹ Romero, 'A history of Argentina in the twentieth century', 239.

¹⁶⁰ Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina*, 294-296.

¹⁶¹ Brysk, 'The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization', 48-49.

¹⁶² Abuelas de Plaza de Mayo (versie 18 april 2012) <http://www.abuelas.org.ar/> (18 april 2012).

¹⁶³ Brysk, 'The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization', 12.

¹⁶⁴ Ibidem, 45.

¹⁶⁵ Romero, 'A history of Argentina in the twentieth century', 249-251.

In 1977 werd een gemeenschappelijke petitie ingediend die verzocht om een onderzoek naar de verdwijningen. Het was de eerste publieke manifestatie van de mensenrechtenbeweging. Mensenrechtenorganisaties die zich voorheen meer op de achtergrond hielden, verzamelden zich op de *Plaza de Mayo*, maar de manifestatie werd hardhandig onderdrukt door de politie en er werden 300 arrestaties verricht. Naar aanleiding hiervan werd op 5 oktober 1977 een advertentie in de krant geplaatst met de titel: *Sólo pedimos la verdad*, 'we vragen alleen om de waarheid'. Acht moeders werden kort daarop ontvoerd. Het plaatsen van een tweede advertentie leidde tot de ontvoering en moord op de leider van de *Madres*, Azucena Villaflor. Vanaf dat moment namen de protesten van de *Madres* af.¹⁶⁶

In juni 1978 werd het WK Voetbal in Argentinië gehouden. De moeders grepen deze kans aan om aandacht van de internationale pers te verwerven en de protesten namen weer in aantal en omvang toe. Ook werden er delegaties gestuurd naar de Verenigde Naties en het Amerikaanse Congres en werden de moeders ontvangen bij onder andere de Franse president en de Paus. Het CELS beschikte bovendien over veel internationale connecties, aangezien oprichter Emilio Mignone voorheen werkzaam was bij de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS) in Washington.¹⁶⁷ In 1980 besloot de Inter-Amerikaanse Commissie voor de Mensenrechten van de OAS een onderzoek in te stellen naar mensenrechtenschendingen in Argentinië. Het rapport dat naar aanleiding van het onderzoek uitgebracht werd, bevatte een aanbeveling tot het starten van juridische processen tegen mensenrechtenschenders.¹⁶⁸ Ook vanuit Argentijnse mensenrechtenorganisaties klonk de roep om berechting.¹⁶⁹

Na afloop van de *Guerra Sucia* domineerden mensenrechten de politieke agenda. Alfonsín, een voormalig lid van de *Asamblea Permanente por los Derechos Humanos*, refereerde vaak aan mensenrechten als de basis van zijn politiek, waaraan hij een groot deel van zijn stemmen te danken had.¹⁷⁰ Kort na zijn aantreden werd uit leden van onder andere de *Asamblea*, MEDH en CELS de *Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas* (CONADEP) opgericht, een nationale commissie die onderzoek moest doen naar het lot van de vele verdwenen personen. Veel mensenrechtenorganisaties werkten samen met de commissie, die geleid werd door schrijver en onderzoeker Ernesto Sabato. Het was geen waarheidscommissie gericht op verzoening en vergeving, zoals de *Truth and Reconciliation Commission* (TRC) in Zuid-Afrika, die was opgericht na de afschaffing van de apartheid in 1995. CONADEP zocht naar de waarheid en bewijs om de ontkenning van het leger over de gebeurtenissen te weerleggen. De commissie nam honderden getuigenverklaringen af, zowel in binnen- als buitenland, bezocht begraafplaatsen en lijkenhuizen,

---

¹⁶⁶ Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina*, 303-304.

¹⁶⁷ Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization*, 52.

¹⁶⁸ Inter-American Commission on Human Rights. Report on the Situation of Human Rights in Argentina, 11 april 1980.

¹⁶⁹ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 5-6.

¹⁷⁰ Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization*, 62.

opende massagraven en zocht naar overlevenden in ziekenhuizen, legerbases, illegale detentiecentra en psychiatrische instellingen. Er werd geen enkele overlevende gevonden.¹⁷¹

CONADEP kan gezien worden als de eerste waarheidscommissie die een rapport uitbracht. Een samenvatting van haar bevindingen werd gepubliceerd in het rapport '*Nunca Más*', waarvan de eerste druk uitkwam in november 1984. Het rapport besteedt aandacht aan de wijzen van ontvoering en marteling, de verschillende martel- en detentiecentra, verklaringen van slachtoffers en daders en de rol van justitie met betrekking tot de verdwijning van personen. Achterin het rapport worden aanbevelingen gedaan aan de overheid, zoals het geven van financiële ondersteuning aan slachtoffers en het afschaffen van repressieve wetgeving die nog steeds in werking was. Op justitieel gebied werd gepleit voor hervormingen die moesten bijdragen aan een versnelling van verder juridisch onderzoek. Het rapport werd een bestseller: in 2008 waren er van '*Nunca Más*' meer dan een half miljoen exemplaren verkocht. Het rapport werd vertaald in het Engels, Portugees, Duits en Hebreeuws en werd vaste kost op scholen.¹⁷² '*Nunca Más*' bleek controversieel. Volgens de commissie waren er 8.960 mensen verdwenen¹⁷³ tijdens de *Guerra Sucia* en was er sprake van 340¹⁷⁴ illegale detentiecentra¹⁷⁵. Sommige mensenrechtenorganisaties vonden dat CONADEP het aantal *desaparecidos* veel te laag schatte en spraken over wel 30.000 verdwijningen. Dit zou echter zijn geroepen door de *Montoneros* om aandacht te vragen voor hun zaak. Volgens CONADEP zijn er maximaal duizend mensen niet bij hen gerapporteerd. Nog steeds bestaat er geen consensus over het exacte aantal.¹⁷⁶

CONADEP heeft geprobeerd geen partij te kiezen: haar rapport benadrukt in de eerste zin de gedeelde verantwoordelijkheid van zowel extreem rechts als extreem links, ook wel de *two-evils-theory* genoemd.¹⁷⁷ Wel wordt het leger gezien als de hoofdrolspeler in het geweld, dat systematisch werd uitgevoerd.¹⁷⁸ Crenzel is van mening dat CONADEP wel degelijk partij kiest: volgens hem worden de verklaringen van militairen iedere keer tegengesproken in het rapport. Ook werden de slachtoffers als een heterogene groep beschouwd, maar zouden ze één ding delen: ze hadden niets te maken met de guerrilla.¹⁷⁹ Dit blijkt inderdaad al in de proloog: de opvattingen van het leger dat CONADEP het volk moet laten vergeten en verzoenen en dat het terrorisme van voor 1976 wordt verzwegen, worden tegengesproken. Ook gaat CONADEP uit van de onschuld van de meerderheid van de slachtoffers: de definitie van een subversief zou zowel breed als onvoorspelbaar zijn en arrestaties zouden verricht zijn op basis van persoonlijke wraak.¹⁸⁰

---

¹⁷¹ Robben, 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', 131.

¹⁷² Emilio Crenzel, 'Between the Voices of the State and the Human Rights Movement: Never Again and the Memories of the Disappeared in Argentina', *Journal of Social History* (2011) 1063-1076, 1063.

¹⁷³ Ernesto Sabato, 'Nunca más: informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas' (Buenos Aires 1984), 123.

¹⁷⁴ In een update van het rapport in 2001 werd gesproken over 651 illegale detentiecentra.

¹⁷⁵ Sabato, 'Nunca más: informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas', 54.

¹⁷⁶ Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina*, 323.

¹⁷⁷ Ibidem, 321.

¹⁷⁸ Sabato, 'Nunca más: informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas', 7-8.

¹⁷⁹ Crenzel, 'Between the Voices of the State and the Human Rights Movement: Never Again and the Memories of the Disappeared in Argentina', 1066-1068.

¹⁸⁰ Sabato, 'Nunca más: informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas', 9-11.

Het leger werkte de commissie tegen en vernietigde documenten die belastend konden zijn. Er vonden bomaanslagen plaats op kantoren van de commissie en leden werden bedreigd.¹⁸¹ Ook de *Madres* waren niet erg enthousiast over de CONADEP. De verhalen over de martelingen en moorden zouden een verdere vernedering zijn voor de slachtoffers. Ze wilden bovendien niet accepteren dat hun verdwenen kinderen dood waren: het open houden van de wonden van het verleden zou het vergeten van de gebeurtenissen voorkomen.¹⁸²

De bevindingen van CONADEP werden ook gebruikt tijdens rechtszaken.¹⁸³ Mensenrechtenorganisaties hielpen onder andere met de zoektocht naar getuigen.¹⁸⁴ Het leger was uiteraard niet blij met de processen. Het verdedigde zichzelf door te benadrukken dat het gevochten had tegen een guerrillabeweging, probeerde het gevonden bewijs in diskrediet te brengen en presenteerde de veroordeelde militairen als martelaren. Elke onthulling over misdaden en de daaropvolgende ontkenning door het leger zorgden voor spanningen tussen het leger en de mensenrechtenbeweging.¹⁸⁵ Beide partijen hadden een andere interpretatie van het verleden en wat er in de toekomst zou moeten gebeuren. Het leger wilde het boek sluiten, de mensenrechtenbeweging wilde de daders straffen. Daarnaast hamerde justitie op juridische aansprakelijkheid en gelijkwaardigheid voor de wet en legde de regering de nadruk op verzoening en democratisering. Robben noemt dit *conflicting memory construction*, oftewel de bouw van een tegenstrijdig collectief geheugen in de Argentijnse maatschappij.¹⁸⁶

Ondanks de moeizame processen en de latere amnestiewetten en pardonregelingen, bleef de mensenrechtenbeweging zich inzetten voor gerechtigheid. Ze bleef proberen de waarheid boven water te krijgen en beschikte daarbij over nieuwe wetenschappelijke technieken zoals DNA-testen. De *Madres* en *Abuelas* werkten samen met de nationale databank voor bloed en genetisch materiaal, die speciaal voor het opsporen van verdwenen familieleden in het leven geroepen was.¹⁸⁷ Door genetisch materiaal te verzamelen kon ook in geval van overlijden toch nog de identiteit van eventuele (klein)kinderen worden vastgesteld.¹⁸⁸

In oktober 1982 kwamen de eerste massagraven aan het licht. Omdat Argentijnse forensische onderzoekers niet over de juiste technieken beschikten, ging veel (bewijs)materiaal verloren. In 1984 werd de *Equipo Argentino de Antropologia Forense (EAAF)* opgericht, de eerste forensische mensenrechtenorganisatie ter wereld. Deze werkte samen met buitenlandse forensische experts bij het opgraven en onderzoeken van lijken. Na training van buitenlandse experts konden ze niet alleen de identiteit van het slachtoffer, maar ook de doodsoorzaak en omstandigheden

---

¹⁸¹ Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization*, 71.

¹⁸² Robben, 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', 144.

¹⁸³ Crenzel, 'Between the Voices of the State and the Human Rights Movement: Never Again and the Memories of the Disappeared in Argentina', 1073.

¹⁸⁴ Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization*, 78.

¹⁸⁵ Robben, 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', 137-138.

¹⁸⁶ Ibidem, 142.

¹⁸⁷ Ley 23.511, *Ley de Banco Nacional de Datos Geneticos*, 13 mei 1987.

¹⁸⁸ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 10-11.

achterhalen. Bovendien kon worden vastgesteld of het slachtoffer zwanger en bevallen was. Deze onderzoeksresultaten konden ook dienen als bewijs voor rechtszaken.¹⁸⁹

De *Madres* waren wederom kritisch. De opgravingen zouden zorgen voor het in de vergetelheid raken van de wreedheden. Om vergeten te voorkomen bleven zij ook hun protestmarsen op de *Plaza de Mayo* houden. Het grootste gedeelte van de Argentijnse mensenrechtenorganisaties gaf echter de voorkeur aan de constructie van een collectief nalatenschap, een gedeelde herinnering aan het verleden.¹⁹⁰

De ontevredenheid van enkele *Madres* leidde tot een splitsing binnen de organisatie in 1986. Een deel scheidde zich af onder de naam *Asociación Madres de Plaza de Mayo-Linea Fundadora*. Deze *Madres* steunden de opgravingen wel, net als de oprichting van monumenten. In 2006 hielden zij bovendien hun laatste mars. Volgens de *Linea Fundadora* zat de vijand niet meer in het regeringsspaais, de *Casa Rosada*.¹⁹¹ De *Asociación Civil Madres de Plaza de Mayo* zag geen verschil tussen de junta en de huidige regering. Zij bleven de politieke doelen van hun verdwenen kinderen nastreven.¹⁹² Zij namen geen genoegen met financiële compensatie of 'botten' en bleven strafrechtelijke vervolging van de daders eisen.¹⁹³

Doordat strafrechtelijke vervolging tot aan het begin van de 21ste eeuw bijna onmogelijk werd gemaakt, ontwikkelden mensenrechtenorganisaties andere 'tactieken'. Zo organiseerde HIJOS, een organisatie van kinderen van verdwenen ouders, bijeenkomsten bij de huizen van de daders, waarbij ze de deelname van de dader aan mensenrechtenschendingen bekend maakte. Daarnaast heeft de sterke mensenrechtenbeweging kunnen zorgen voor juridische innovaties. Inspanningen van de *Abuelas* zorgden er bijvoorbeeld voor dat het stelen van iemands identiteit strafbaar werd gesteld. Deze misdaad werd namelijk niet beschermd door de amnestiewetten, zodat strafprocessen met betrekking tot deze misdaad doorgang konden vinden.¹⁹⁴ Daarnaast overtuigden de *Abuelas* het Argentijnse Ministerie van Buitenlandse Zaken zich sterk te maken voor de opname van het recht op identiteit in het Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Artikel 7 en 8 van dit verdrag worden nu gezien als de 'Argentijnse artikelen'.¹⁹⁵ Aangezien internationaal recht direct doorwerkt in Argentijns recht, konden deze artikelen nu ook ingeroepen worden tijdens juridische processen. Kinderen konden daarbij gedwongen worden DNA-testen te ondergaan.¹⁹⁶

---

¹⁸⁹ Robben, 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', 142.

¹⁹⁰ Ibidem, 144-145.

¹⁹¹ BBC News, 'Last march for Argentine mothers' (versie 26 januari 2006) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4647150.stm> (17 april 2012).

¹⁹² Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina*, 330.

¹⁹³ Humphrey en Valverde, 'Human Rights Politics and Injustice: Transitional Justice in Argentina and South Africa', 93.

¹⁹⁴ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 11-12.

¹⁹⁵ Art. 7: 'Het kind heeft bij de geboorte recht op een naam en een nationaliteit en om geregistreerd te worden. Het kind heeft het recht zijn of haar ouders te kennen en door hen verzorgd te worden'. Art. 8: 'Het kind heeft recht zijn of haar identiteit te behouden, zoals nationaliteit, naam en familiebanden. De overheid steunt het kind om zijn of haar identiteit te herstellen als die ontnomen is'.

¹⁹⁶ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 14.

Als reactie op de beperkingen die de mensenrechtenbeweging tegenkwam bij het zoeken naar de waarheid over verdwenen familieleden, verzocht zij de rechter waarheidstribunalen op te richten. Een waarheidstribunaal is een mix tussen een straftribunaal en een waarheidscommissie en is gericht op het analyseren van informatie en verklaringen om de waarheid boven water te krijgen. Opvallend aan waarheidstribunalen is dat deze zijn gebaseerd op het gebruik van straftribunalen en daaraan ook procedures ontleen, maar met een andere doelstelling.¹⁹⁷ Waarheidstribunalen zijn gebaseerd op het 'recht op de waarheid', een recht waarvoor steeds meer aandacht bestaat binnen het internationaal recht. Het Inter-Amerikaanse Hof voor de Mensenrechten was het eerste orgaan dat dit recht toepaste. Het Hof leidde het recht op de waarheid af uit artikel 1, 8, 13 en 25 van de Amerikaanse Conventie voor de Mensenrechten (Verdrag van San José).¹⁹⁸ Volgens het Hof zou toepassing van het recht op de waarheid een dubbele werking hebben: het informeren van familieleden over het lot van de slachtoffers – wat zou kunnen dienen als een vorm van reparatie – en het voorkomen van herhaling. Inmiddels hebben andere rechtbanken deze zienswijze overgenomen.¹⁹⁹

In 1995 presenteerde het CELS een petitie waarin gepleit werd voor het recht op de waarheid en de oprichting van een waarheidstribunaal.²⁰⁰ In eerste instantie weigerde de rechter, maar de Inter-Amerikaanse Commissie voor de Mensenrechten besloot dat de federale Argentijnse rechtbanken voortaan zaken met betrekking tot het recht op waarheid op zich moesten nemen. De Argentijnse Procureur Generaal stemde hiermee in en verplichtte alle openbare aanklagers van de verschillende districten juridische stappen te ondernemen met betrekking tot waarheidsvinding. De afwezigheid van een specifiek kader voor waarheidstribunalen leidde ertoe dat de ontwikkeling ervan per district verschilde.²⁰¹ Vanaf het einde van de jaren negentig werden diverse waarheidstribunalen georganiseerd in verschillende Argentijnse steden. Het eerder in deze paragraaf genoemde *Equipo Argentino de Antropología Forense* (EAAF) werkt nauw samen met deze tribunalen. Het verricht forensisch onderzoek naar de stoffelijke overschotten van de slachtoffers. Het meest bekende waarheidstribunaal is dat van de *Cámara Federal de la Plata*, dat meer dan 2000 verdwijningszaken heeft onderzocht. Het tribunaal is opgericht in 1998 en is niet alleen gebaseerd op het recht op de waarheid, maar ook op het recht op rouw.²⁰²

Veelgehoorde kritiek op het functioneren van waarheidstribunalen is dat deze de verdedigende partij onvoldoende bescherming bieden en de slachtoffers juist te veel ruimte geven. Veel daders hebben daarom to dusverre geweigerd te getuigen, omdat hun getuigenis kon en kan

---

¹⁹⁷ Elena Maculan, 'Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine 'Truth-Finding Trials'', *Utrecht Law Review* 8 (2012) 106-121, 106.

¹⁹⁸ Art. 1: 'Obligation to respect rights'. Art. 8: 'Right to a fair trial'. Art. 13: 'Freedom of thought and expression'. Art. 25: 'Right to judicial protection'.

¹⁹⁹ Maculan, 'Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine 'Truth-Finding Trials'', 108.

²⁰⁰ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 13.

²⁰¹ Maculan, 'Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine 'Truth-Finding Trials'', 110-111.

²⁰² Equipo Argentino de Antropología Forense (EAAF), Annual Report, Special Section: Right to Truth, 2002.

worden gebruikt bij eventuele strafprocessen in het buitenland.²⁰³ Dat deze angst niet geheel onterecht is, zal blijken in paragraaf één van het hoofdstuk over externe factoren. De Argentijnse generaal Scilingo werd in Spanje veroordeeld op basis van uitspraken die hij in Argentinië had gedaan. Bovendien staat er niets tegenover het geven van een verklaring voor een waarheidstribunaal. Dit maakt de Argentijnse waarheidstribunalen anders dan bijvoorbeeld de Zuid-Afrikaanse *Truth and Reconciliation Commission* (TRC), die daders in ruil voor een verklaring amnestie kon schenken. Dit zorgt ervoor dat als daders al willen verschijnen voor een waarheidstribunaal, hun getuigenissen betrekkelijk weinig informatie bevatten. De waarheid die boven water is gehaald door middel van waarheidstribunalen is dan ook eenzijdig.²⁰⁴

Het systeem heeft echter ook voordelen. Als de overheid dit soort initiatieven bij de zoektocht naar de waarheid niet zou hebben gesteund, zou de maatschappij wellicht veel meer druk hebben gelegd op het bestaande strafrechtelijke systeem om tot vervolging over te gaan.²⁰⁵ Ook kunnen waarheidstribunalen een positieve invloed hebben op verzoening door het blootleggen en vertellen van de waarheid. Bij strafrechtelijke vervolging komt het verzoenende aspect veel minder tot uiting: het is in essentie gericht op vergelding. Deze vergelding komt vaak niet volledig tot zijn recht in Argentinië: door ouderdom zitten daders hun straffen nauwelijks uit. Een ander voordeel van waarheidstribunalen is de vergaring van bewijsmateriaal. Dit zou anders wellicht verloren zijn gegaan door het lange bestaan van de amnestiewetten en het daardoor langdurig uitblijven van processen. Verzameld materiaal in waarheidstribunalen heeft bijvoorbeeld gediend als bewijs tijdens strafrechtelijke processen tegen politieofficier Etchecolatz en priester Von Wernich in 2005. Dit verklaart ook waarom waarheidstribunalen na het afschaffen van de amnestiewetten nog steeds in werking zijn. Waarheidstribunalen hebben een belangrijke administratieve functie: zij hebben een digitale database opgericht met al het verzamelde materiaal. Daarin wordt onder andere informatie opgeslagen over de opgraving en identificatie van lichamen die als 'onbekend' zijn begraven. Ook publieke hoorzittingen vinden nog steeds plaats: slachtoffers, families en soldaten die niet direct betrokken waren bij criminele staatsactiviteiten en geen deel uitmaken van strafrechtelijke processen, kunnen hier verklaringen afleggen.²⁰⁶

In paragraaf één van dit hoofdstuk is al uitgebreid beschreven hoe de afschaffing van de amnestiewetten tot stand is gekomen. Dit proces vond zijn oorsprong in de Simón-zaak die werd opgestart door de *Asociación Civil Abuelas de Plaza de Mayo* en werd gesteund door het CELS. Dit kan gezien worden als de grootste verdienste van de mensenrechtenbeweging en een belangrijke gebeurtenis die het proces van *transitional justice* in Argentinië in een stroomversnelling heeft gebracht. Uit bovenstaande blijkt bovendien dat de Argentijnse mensenrechtenbeweging in de periode vóór de Simón-zaak eveneens een grote invloed had op de politiek en juridische

---

²⁰³ Naomi Roht-Arriaza, 'Of catalysts and cases: transnational prosecutions and impunity in Latin America' in: Madeleine Davis, *The Pinochet Case: Origins, Progress and Implications* (London 2003) 191-211, 197.

²⁰⁴ Maculan, 'Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine 'Truth-Finding Trials'', 114-115.

²⁰⁵ Ibidem, 113.

²⁰⁶ Maculan, 'Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine 'Truth-Finding Trials'', 116-118.

hervormingen heeft weten te bewerkstelligen. Al tijdens de militaire dictatuur maakte de mensenrechtenbeweging het de regering moeilijk, door met symbolische protesten aandacht te vragen van de internationale gemeenschap en de pers. Het rapport van de Inter-Amerikaanse Commissie voor de Mensenrechten is hiervan een voorbeeld, net als de Nobelprijs van de Vrede. In 1980 werd deze prijs toegekend aan Alfonso Perez-Esquivel, een belangrijke activist van SERPAJ, terwijl ook de *Asociación Civil Madres de Plaza de Mayo* genomineerd was. De diversiteit van de mensenrechtenbeweging, de vele verschillende strategieën en de contacten die deze had met de nieuwe regering na de *Guerra Sucia*, zorgden ervoor dat de beweging veel invloed had op de politieke agenda van Alfonsín.²⁰⁷ De mensenrechtenbeweging was actief betrokken bij CONADEP, maar oefende ook invloed uit op internationale ontwikkelingen die bijdroegen aan de vergroting van mogelijkheden om schenders van mensenrechten te berechten. Voorbeelden hiervan zijn de bijdragen van de Argentijnse mensenrechtenbeweging aan de opstelling van het VN-Verdrag inzake de Rechten van het Kind en aan de totstandkoming van het Rome Statuut ter oprichting van het ICC. Lessa mag dan niet echt te spreken zijn over de huidige status van mensenrechten in Argentinië, er is wel sprake van een enorme ontwikkeling, waar de mensenrechtenbeweging zelf een belangrijke rol in heeft gespeeld.

---

²⁰⁷ Sikkink, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', 19.

Naast interne factoren hebben ook externe factoren een rol gespeeld in het Argentijnse *transitional justice* proces en de versnelling daarvan in de 21ste eeuw. De externe factoren bestaan uit juridische ontwikkelingen in het buitenland die invloed hebben gehad op rechtspraak in Argentinië en de inmenging van Internationale Financiële Instellingen (IFI's) in de Argentijnse economie. Het is moeilijk aan te tonen in hoeverre ontwikkelingen in en druk vanuit het buitenland of buitenlandse instellingen invloed hebben gehad op *transitional justice* in Argentinië. Door deze gebeurtenissen echter in samenhang met ontwikkelingen in Argentinië te plaatsen kan wellicht een verband ontdekt worden.

Onder juridische ontwikkelingen in het buitenland vallen bijvoorbeeld de uitleveringsverzoeken van de Spaanse rechter Baltasar Garzón. Dit heeft de druk op Argentinië om deze mensen te vervolgen opgevoerd, ook wel het *Pinochet Effect* genoemd.²⁰⁸ Een belangrijke zaak op dit gebied is de zaak betreffende officier Adolfo Scilingo. Hij werd in Spanje veroordeeld tot 1084 jaar gevangenisstraf wegens misdaden tegen de menselijkheid. Hiermee werd de eerste Argentijn in het buitenland veroordeeld en gedetineerd wegens misdaden tegen de menselijkheid gepleegd ten tijde van de *Guerra Sucia*. Spanje heeft Scilingo veroordeeld op basis van universele jurisdictie. Universele jurisdictie wordt door Tomuschat gedefinieerd als '*the right of national tribunals unilaterally to prosecute grave crimes*'.²⁰⁹ Een misdaad is in het geval van universele jurisdictie zo ernstig, dat elke staat de dader kan vervolgen, ongeacht zijn herkomst, die van het slachtoffer of de locatie van de misdaad. Deze brede definitie van universele jurisdictie wordt echter weinig toegepast. Een connectie met het land waar de misdaden hebben plaatsgevonden wordt vaak aangehaald als voorwaarde voor de toepassing van jurisdictie.²¹⁰ Ten tijde van de aanklacht tegen Scilingo was in Spanje geen link vereist tussen de misdaad en Spanje.²¹¹ Het principe van universele jurisdictie zou bovendien voorrang hebben op nationale belangen.²¹² In enkele andere Europese landen werd een engere definitie van universele jurisdictie toegepast: zo hebben Franse, Italiaanse en Zweedse gerechten Argentijnen aangeklaagd wegens misdaden die gepleegd waren op hun onderdanen.²¹³ De daders werden veroordeeld *in absentia*: zij bevonden zich niet op het grondgebied van de vervolgende staat. De Franse, Italiaanse en Zweedse veroordelingen kunnen om die reden juist ook als een brede vorm van universele jurisdictie gezien worden. In Amerika was een andere opvatting van universele jurisdictie van toepassing. Slachtoffers konden een civiele zaak aanspannen op basis van de *Alien Tort Claims Act*. In de zaak met betrekking tot voormalig

---

²⁰⁸ Davis, 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case', 250.

²⁰⁹ Christian Tomuschat, 'Issues of Universal Jurisdiction in the Scilingo Case', *Journal of International Criminal Justice* 3 (2005) 1074-1081, 1079.

²¹⁰ Ibidem, 1081.

²¹¹ Richard J. Wilson, 'Spanish Supreme Court Affirms Conviction of Argentine Former Naval Officer for Crimes Against Humanity', *The American Society of International Law* 12 (versie 30 januari 2008), <http://www.asil.org/insights080130.cfm> (5 maart 2012).

²¹² In 2009 is echter weer besloten dat er een link tussen Spanje en de misdaad vereist is.

²¹³ Roehrig, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', 734-736.

legerofficier Suarez Mason werd besloten dat verdwijningen eveneens onder marteling vielen. Ook op andere vlakken was er sprake van juridische ontwikkelingen die invloed hadden op Argentinië. Het Inter-Amerikaanse Hof voor de Mensenrechten deed uitspraak in de Barrios Altos zaak wat leidde tot een verbod op amnestie in al haar lidstaten. Dat de internationale gemeenschap in de laatste decennia meer gericht is op vervolging in plaats van amnestie blijkt bovendien uit de oprichting van het *International Criminal Court* (ICC). In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zullen deze ontwikkelingen in het buitenland uitgebreid onderzocht worden, waarna deze in verband worden gebracht met gebeurtenissen in het binnenland. Was er sprake van een *Pinochet Effect* in Argentinië?

De tweede paragraaf behandelt de invloed van Internationale Financiële Instellingen (IFI's) op de Argentijnse economie en de eventuele gevolgen die zij gehad hebben op *transitional justice* en de versnelling daarvan in de 21ste eeuw. Wetenschappers ontdekken steeds meer verbanden tussen economische ontwikkeling en *transitional justice*. Economische stabiliteit zou *transitional justice* bevorderen. Argentinië heeft veel te kampen gehad met economische crises. Daarbij werd de hulp ingeschakeld van de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds (IMF). Het is mogelijk dat deze IFI's niet alleen indirect maar ook direct invloed hebben uitgeoefend op *transitional justice* door voorwaarden te verbinden aan het verlenen van financiële steun, zoals het aanpassen van bepaalde regelgeving. Anderzijds wordt steeds vaker gesteld dat het beleid van IFI's corruptie zou vergemakkelijken en hiermee het mensenrechtenbeleid van een staat negatief kan beïnvloeden.²¹⁴ Ook Néstor Kirchner was kritisch: het IMF zou gezorgd hebben voor de economische crisis van 2001-2002.²¹⁵ Wat is er gebeurd in Argentinië? Hebben IFI's bij kunnen dragen aan een versnelling van het *transitional justice* proces of juist niet?

3.1 Het Pinochet Effect

Op juridisch gebied zijn er diverse externe factoren die in verschillende mate invloed hebben uitgeoefend op het versnelde proces van *transitional justice* in Argentinië in de 21ste eeuw. Wanneer juridische ontwikkelingen in het buitenland nationale inspanningen stimuleren om juridische obstakels weg te nemen en democratische hervormingen door te voeren, wordt dit ook wel een *Pinochet Effect* genoemd.²¹⁶ Deze term is ontstaan nadat Spaanse pogingen om de Chileense generaal Augusto Pinochet te berechten voor een impuls in het Chileense juridische systeem zorgden. In 1998 bevond Pinochet zich in Londen voor een medische behandeling toen hij werd gearresteerd naar aanleiding van een door Spanje uitgevaardigd arrestatiebevel. Terwijl justitie in Spanje discussieerde over de toepassing van universele jurisdictie, boog die van Groot-Brittannië zich over de vraag of Pinochet kon worden uitgeleverd aan Spanje. Na eindeloze debatten besloot de

---

²¹⁴ Rothe, 'Facilitating corruption and human rights violations: the role of international financial institutions', 458.

²¹⁵ Roberto Russell, 'Argentina and the United States. A Distant Relationship' in: Jorge I. Domínguez en Rafael Fernández (ed.), *Contemporary U.S.-Latin American Relations: Cooperation or Conflict in the 21st Century?* (New York 2010) 101-123, 107.

²¹⁶ Davis, 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case', 250.

rechter in Groot-Brittannië dat Pinochet aan Spanje kon worden uitgeleverd op grond van het Anti-Folterverdrag. In 2000 werd echter geoordeeld dat Pinochet in een dermate slechte gezondheid verkeerde, dat hij terug mocht keren naar Chili.²¹⁷

Hoewel Pinochet niet daadwerkelijk voor een Spaanse rechter is verschenen, hebben zijn arrestatie en media-aandacht wel gezorgd voor een versnelling van politieke en juridische hervormingen in Chili. Vanaf het moment van de arrestatie van Pinochet zijn er zo'n 25 Chileense officieren gearresteerd. Er zou sprake zijn van een veranderde houding ten opzichte van het leger.²¹⁸ De Chileense overheid was halverwege de jaren negentig al gestart met het hervormen van de rechterlijke macht, maar dit was een traag proces. De arrestatie van Pinochet in Londen zorgde voor een nieuwe impuls en leidde tot een versnelling van die hervormingen. Zo werd in 1999 de reikwijdte van de amnestiewetten ingeperkt: op ontvoeringen waarbij geen enkele overblijfselen van de slachtoffers gevonden werden, kon voortaan geen amnestie meer worden toegepast. Dit zorgde voor de veroordeling van diverse legerofficieren.²¹⁹ In maart 2000 besloot het Chileense Hooggerechtshof vervolgens dat Pinochet niet langer immuniteit genoot.²²⁰ De Spaanse poging om Pinochet te berechten had dus een versterkend effect op Chileense inspanningen om obstakels voor democratische hervormingen weg te nemen en impunitie af te schaffen. Davis benadrukt in 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case' dat interne factoren ook een belangrijke rol speelden in dit proces. Interne en externe factoren waren van elkaar afhankelijk en stimuleerden elkaar. Het onderzoek met betrekking tot de vervolging van Pinochet werd bijvoorbeeld geïnitieerd en uitgevoerd door Chileense activisten.²²¹

Ook Pion-Berlin meent dat de gebeurtenissen in Europa hebben gewerkt als een katalysator voor justitiële ontwikkeling in Chili. Hij beargumenteert in zijn artikel 'The Pinochet Case and Human Rights Progress in Chile: Was Europe a Catalyst, Cause or Inconsequential' dat Europese rechtszaken niet de enige aanleiding waren voor hervormingen in het Chileense rechtssysteem, maar dat zij wel een belangrijke rol hebben gespeeld.²²² Sommige auteurs vinden dat Europa geen enkele rol heeft gespeeld: Chili zou al van plan zijn geweest de dictator te berechten en hier ook toe in staat zijn. Pion-Berlin weerlegt deze stelling: als dit zo zou zijn, dan had Chili om uitlevering van Pinochet kunnen vragen toen hij in Engeland was. Daarnaast doen de timing van de juridische ontwikkelingen in 1999 en 2000 in Chili sterk vermoeden dat 'Europa' een rol heeft gespeeld.²²³ In Chili was al een proces in gang gezet met betrekking tot het berechten van misdadigers ten tijde van het Pinochet-regime. Mensenrechtenorganisaties maakten zich, net als in Argentinië, hard om het tij van amnestie te keren en er waren honderden aanklachten ingediend tegen legerofficieren en andere

---

²¹⁷ Madeleine Davis, *The Pinochet Case: Origins, Progress and Implications* (London: 2003) 3-4.

²¹⁸ Ellen Lutz en Kathryn Sikkink, 'The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America', *Chicago Journal of International Law* 2 (2001) 1-33, 24.

²¹⁹ Davis, 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case', 248.

²²⁰ David Pion-Berlin, 'The Pinochet Case and Human Rights Progress in Chile: Was Europe a Catalyst, Cause or Inconsequential', *Journal of Latin American Studies* 36 (2004) 479-505, 484.

²²¹ Davis, 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case', 250.

²²² Pion-Berlin, 'The Pinochet Case and Human Rights Progress in Chile: Was Europe a Catalyst, Cause or Inconsequential', 480.

²²³ *Ibidem*, 492.

betrokkenen. Hier werd echter pas wat meegedaan nadat de gebeurtenissen in Groot-Brittannië de aandacht trokken van de internationale pers.²²⁴ Pion-Berlin spreekt dan ook van een causaal verband tussen de uitspraken van het Britse en Spaanse Hof en de versnelde juridische ontwikkelingen in Chili.²²⁵

Lutz en Sikkink spreken in deze context over een *justice norms cascade*. Chileense activisten zouden deel uit maken van een *transnational justice network*, bestaande uit personen met gemeenschappelijke ideeën en relevante kennis en expertise. Dit netwerk maakte op zijn beurt weer deel uit van een breder mensenrechtennetwerk dat zich inzette voor een betere bescherming van mensenrechten. Volgens Lutz en Sikkink vond er tussen de jaren zeventig en negentig van de twintigste eeuw verandering plaats op het gebied van mensenrechten: er bestond steeds meer consensus binnen het mensenrechtennetwerk over de bescherming ervan. Deze snelle veranderde kijk op bepaalde normen noemen zij een *norms cascade*. Een *norms cascade* bestaat uit een verzameling *norm-affirming events*. Dat er sprake is van een *justice norms cascade* in de laatste tien á twintig jaar van de 20^e eeuw blijkt onder meer uit de oprichting van het ICC, de pogingen van buitenlandse rechtbanken om schendingen van internationale mensenrechten te vervolgen en de actieve participatie van non-gouvernementele organisaties hierin. Ook de Pinochet-zaak kan gezien worden als een *norm-affirming event*. Een *justice norms cascade* kan druk leggen op staten waar mensenrechtenschendingen hebben plaatsgevonden, maar waar daders niet vervolgd worden.²²⁶

Is er ook sprake geweest van een *Pinochet Effect* in Argentinië en hebben gebeurtenissen in het buitenland geleid tot een *justice norms cascade*? Net als in Chili was de Argentijnse regering halverwege de jaren negentig ook al bezig juridische hervormingen door te voeren. Er werden in die periode waarheidstribunalen opgericht en er kwam een rechterlijke raad tot stand die verantwoordelijk was voor de selectie van de rechters en de administratie van het Hooggerechtshof. De ontvoering en verdwijning van kinderen en het veranderen van hun identiteit viel niet langer binnen de amnestiewetten. In mei 2003 kwam Néstor Kirchner aan de macht en vier maanden na zijn aantreden kwam er een wet tot stand die de amnestiewetten nietig verklaarde. Dit werd bekrachtigd in de Simón-zaak in 2005. Ook maakte Kirchner een einde aan het uitleveringsverbod.²²⁷ President De la Rúa had in 2001 Menems officiële doctrine om geen mensen uit te leveren aan het buitenland bekrachtigd door middel van een decreet.²²⁸ Hij vond dat de verdachten zich voor de Argentijnse justitie moesten verantwoorden. Tot grootschalige vervolging kwam het echter niet.²²⁹ Kirchner

---

²²⁴ Pion-Berlin, 'The Pinochet Case and Human Rights Progress in Chile: Was Europe a Catalyst, Cause or Inconsequential', 495.

²²⁵ Ibidem, 498.

²²⁶ Lutz en Sikkink, 'The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America', 3-4.

²²⁷ Decreto 420/2003, 'Cooperacion Internacional en material penal', 25 juli 2003.

²²⁸ Decreto 1581/2001, 'Cooperacion Internacional en material penal', 5 december 2001.

²²⁹ *Nieuws.nl*, 'Kirchner schapt verbod op uitlevering verdachten Vuile Oorlog' (versie 25 juli 2003), <http://buitenland.nieuws.nl/97637#> (20 maart 2012).

schaftte het verbod af, maar pleitte wel voor berechting in Argentinië, wat resulteerde in tientallen arrestaties van voormalige juntakopstukken.²³⁰

Er waren dus vanaf de jaren negentig al een aantal veranderingen in gang gezet die uiteindelijk leidden tot nieuwe strafrechtelijke vervolgingen in de eerste jaren van de 21ste eeuw. In hoeverre was het buitenland hierbij betrokken? Amnestiewetten blokkeerden lange tijd de weg naar grootschalige strafrechtelijke vervolging in Argentinië, maar in het buitenland zaten rechters niet stil. In de komende paragrafen zullen de meest opvallende ontwikkelingen uitgelicht worden.

Een bekende internationale strafzaak is die met betrekking tot legerofficier Alfredo Astiz. In 1990 werd Astiz in Frankrijk *in absentia* tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld voor de moord op twee Franse nonnen, die zich ten tijde van de *Guerra Sucia* hadden aangesloten bij de *Madres de Plaza de Mayo*. Astiz verbleef echter in Argentinië, waar hij bescherming genoot van de amnestiewetten. Deze beschermden hem wederom in 1997, toen de Spaanse rechter Baltasar Garzón verzocht om uitlevering van ongeveer 45 Argentijnse officieren, waaronder Astiz. Garzón wilde de officieren vervolgen op basis van universele jurisdictie, aangezien er niet in alle gevallen sprake was van Spaanse slachtoffers. In 2001 werd Astiz gearresteerd door de Argentijnse politie vanwege ontvoering van kinderen, een misdaad die niet binnen de amnestiewetten viel. Ook werd opnieuw om uitlevering van Astiz gevraagd, ditmaal door Italië en Zweden. Astiz zou zich schuldig hebben gemaakt aan de verdwijning van drie Italianen, waarvan één zwangere vrouw. Daarnaast zou hij het 17-jarige Zweedse meisje Dagmar Hagelin hebben vermoord, dat destijds vermoedelijk werd aangezien voor iemand anders.²³¹ Naar aanleiding van de afschaffing van het uitleveringsverbod in 2003 verzocht ook Frankrijk opnieuw om uitlevering, wat echter werd afgewezen.²³² Argentinië besloot zelf tot vervolging over te gaan, maar kwam niet tot een uitspraak, waardoor Astiz weer werd vrijgelaten. Italiaanse rechters besloten daarop het Franse voorbeeld van 1990 te volgen en veroordeelden Astiz in Rome tot levenslang *in absentia*.²³³ Pas in 2009 werd zijn zaak weer opgepakt in Argentinië tijdens het 'Megaproces ESMA', waarin een aantal processen, dat allemaal betrekking had op de gebeurtenissen in het voormalige illegale detentiecentrum van de junta *Escuela Mecánica de la Armada*, werd samengevoegd. Het ESMA-proces leidde in 2011 tot de veroordeling van 18 belangrijke juntakopstukken, waaronder Astiz, die levenslang kreeg.²³⁴

Een andere zaak die veel internationale aandacht kreeg is die van Guillermo Suarez Mason. Hij stond bekend als de 'Beul van Olimpo', een voormalig illegaal detentiecentrum waarvoor hij verantwoordelijk was. Suarez vluchtte na het aantreden van de democratische regering van president Alfonsín naar de Verenigde Staten. In 1980 was daar in de zaak '*Filártiga v. Peña-Irala*'

---

²³⁰ Trouw, 'Kopstukken oud-junta opgepakt' (versie 18 juli 2003), <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/nieuws/archief/article/detail/1768054/2003/07/28/Kopstukken-oud-junta-opgepakt-.dhtml> (20 maart 2012).

²³¹ BBC News, 'Argentine 'dirty war' officer arrested' (versie 2 juli 2001) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1417643.stm> (22 maart 2012).

²³² BBC News, 'Argentina rejects French Astiz bid' (versie 21 september 2003) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3126260.stm> (22 maart 2012).

²³³ TRIAL, 'Alfredo Astiz' (versie 21 maart 2012) <http://www.trial-ch.org/fr/ressources/trial-watch/trial-watch/profils/profile/311/action/show/controller/Profile.html> (22 maart 2012).

²³⁴ Tribunal Oral Federal No. 5, *La Megacausa ESMA*, Causa No. 14.217/03, 26 oktober 2011.

besloten dat buitenlanders de schenders van internationaal erkende mensenrechten zoals marteling mochten aanklagen, zelfs als deze schendingen in het buitenland plaats hadden gevonden. Deze zaak was gebaseerd op de *Aliens Tort Claims Act*, waarin het volgende was vastgelegd: *'The district courts shall have original jurisdiction of any civil action by an alien for a tort only, committed in violation of the law of nations or a treaty of the United States'*. In 1987 werd Suarez in Californië opgepakt, waar hij in drie verschillende rechtszaken werd aangeklaagd door Argentijnen die gevangenschap en marteling onder leiding van Suarez overleefd hadden.²³⁵ In deze zaken werd besloten dat verdwijningen ook onder *'tort'* vielen.²³⁶ Suarez werd veroordeeld tot het betalen van 21 miljoen dollar schadevergoeding²³⁷, waarna hij werd uitgeleverd aan Argentinië. Hier stond hij in 1988 terecht voor tientallen moorden, verdwijningen en de ontvoering van kinderen. In 1990 werd hij echter gepardonneerd door Menem.²³⁸ In de jaren daarna volgden opnieuw een aantal internationale aanklachten en veroordelingen. In 2000 werd Suarez in Italië veroordeeld tot levenslang wegens de moord op acht Italianen.²³⁹ In Duitsland stond een aanklacht tegen hem open wegens de ontvoering en moord op de Duitse Elisabeth Käsemann²⁴⁰ en ook Spanje deed een verzoek om uitlevering. Argentinië wees al deze verzoeken echter af en in 2003 werd Suarez in Argentinië veroordeeld voor drie en een half jaar gevangenisstraf wegens antisemitische uitspraken die hij deed in 1996.²⁴¹ Tot een veroordeling van misdaden begaan tijdens de *Guerra Sucia* kwam het niet: in 2005 overleed Suarez Mason in gevangenschap.²⁴²

Internationale strafzaken zoals die tegen Astiz en Suarez gingen niet onopgemerkt voorbij in Argentinië. Toen Astiz in 1990 werd veroordeeld in Frankrijk, startten mensenrechtenactivisten een onderzoek naar de mogelijkheid een dergelijk proces te beginnen in Spanje. Sinds 1985 heeft Spanje universele jurisdictie over genocide, terrorisme en enkele andere misdrijven die Spanje verplicht is toe te passen op basis van internationaal recht. Een verdachte hoeft zich daarvoor niet per se op Spaans grondgebied te bevinden.²⁴³ Bovendien is in Spanje niet vereist dat iemand een slachtoffer is om een strafprocedure te starten: volgens Spaanse wetgeving kunnen burgers en private organisaties een speciale strafprocedure starten wanneer zij daar toestemming voor krijgen van het Openbaar Ministerie. Vanaf 1996 werden de eerste aanklachten ingediend tegen onder andere leden

---

²³⁵ Forti v. Suarez-Mason, Martinez-Baca v. Suarez-Mason en De Rapaport v Suarez-Mason.

²³⁶ Lutz en Sikkink, 'The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America', 8-9.

²³⁷ Center for Constitutional Rights, Martinez-Baca v. Suarez-Mason, <http://ccrjustice.org/ourcases/past-cases/martinez-baca-v.-suarez-mason> (22 maart 2012).

²³⁸ *Clarín*, 'Murió el repressor Suárez, uno de los jefes de la dictadura' (versie 22 juni 2005) <http://edant.clarin.com/diario/2005/06/22/elpais/p-00801.htm> (22 maart 2012).

²³⁹ *Clarín*, 'Condenaron a prisión perpetua en Italia a Suárez Mason y Riveros' (versie 7 december 2000) <http://edant.clarin.com/diario/2000/12/07/p-01001.htm> (22 maart 2012).

²⁴⁰ *Spiegel Online*, 'Haftbefehl gegen hohe argentinische Militärs' (versie 3 december 2003) <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,276727,00.html> (22 maart 2012).

²⁴¹ *BBC News*, 'Argentine general jailed for racist remarks' (versie 25 juni 2003) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3019090.stm> (22 maart 2012).

²⁴² *Clarín*, 'Murió el repressor Suárez, uno de los jefes de la dictadura' (versie 22 juni 2005) <http://edant.clarin.com/diario/2005/06/22/elpais/p-00801.htm> (22 maart 2012).

²⁴³ Cedric Ryngaert, 'Universele jurisdictie', in: Jan Wouters en Bart Patyn (eds.), *Misdaden tegen de Mensheid* (Leuven 2006) 141-153, 150.

van het Argentijnse leger en de politie.²⁴⁴ Onderzoeksrechter Baltasar Garzón ontfermde zich over deze Argentijnse zaken. Garzón was hoofd van de *Juzgado Central del Instrucción número 5* (Centrale Rechtbank van Instructie). Dit is een onderdeel van de *Audiencia Nacional*, een speciale Spaanse rechtbank met jurisdictie over onder andere terrorisme en misdaden tegen de Kroon. Rechtbanken van instructie onderzoeken zaken eerst grondig voordat ze daadwerkelijk in behandeling worden genomen door de *Audiencia Nacional*.

Garzón heeft veel stof doen opwaaien met zijn onderzoek en een belangrijke impuls gegeven aan de ontwikkelingen in Argentinië. De belangrijkste zaak op dat gebied is de Scilingo-zaak. Voormalig Argentijns legerofficier Adolfo Scilingo verklaarde in 1996 tegen een journalist, dat hij had meegewerkt aan dodenvluchten, waarbij gevangenen gedrogeerd vanuit een vliegtuig in zee werden geworpen.²⁴⁵ Naar aanleiding daarvan verzocht Garzón hem naar Spanje te komen om te getuigen in het onderzoek. Daar werd in 1997 Scilingo's paspoort afgenomen, waarna hij in 2001 in hechtenis werd genomen.²⁴⁶

Garzón wilde Scilingo aanklagen op grond van genocide en terrorisme, waar Spanje volgens hem jurisdictie over had. Genocide was al in 1971 opgenomen in de Spaanse wetgeving. Garzón besloot dat genocide een dusdanige bedreiging vormde voor de internationale gemeenschap, dat het vervolgd zou moeten worden in ieder land, ongeacht een aanwezige link. Om van genocide te kunnen spreken moet er volgens de Genocide Conventie van 1951 sprake zijn van de vernietiging van een etnische, nationale, raciale of religieuze groep.²⁴⁷ Garzón vond het voldoende om van een nationale groep te spreken als er sprake was van een groep mensen met een gemeenschappelijke herkomst. Bovendien zag hij overeenkomsten tussen het Argentijnse nationale reorganisatieproces en de Holocaust: in beide gevallen was er sprake van de vestiging van een nieuwe orde, waarin sommige personen niet pasten. Daarnaast zou het Argentijnse leger een groep mensen hebben vernietigd op basis van hun religie: volgens Garzón zou atheïsme daar ook onder vallen. Een 'subversief' werd door de junta omschreven als iemand wiens acties gebaseerd waren op ideeën tegengesteld aan de westerse en christelijke beschaving van Argentinië. De kerk speelde hierin ook een rol doordat in gevangenschap geboren kinderen gedwongen gedoopt werden. Garzón spreekt in deze context over een 'kruistocht tegen iedereen die atheïstische, non-westerse of non-christelijke ideologieën aanhing'. Ook wat betreft terrorisme beargumenteerde hij dat Spanje al sinds 1971 jurisdictie had in zowel binnen- als buitenland. Volgens Garzón vormde het Argentijnse leger samen met paramilitaire groeperingen een terroristische organisatie.²⁴⁸

---

²⁴⁴ Margarita Lacabe, 'The Criminal Procedures against Chilean and Argentinian Repressors in Spain', Report of Derechos Human Rights (versie 31 januari 1999) <http://www.derechos.net/marga/papers/spain.html> (6 maart 2012).

²⁴⁵ Tomuschat, 'Issues of Universal Jurisdiction in the Scilingo Case', 1075.

²⁴⁶ Alicia Gil Gil, 'The Flaws of the Scilingo Judgement', *Journal of International Criminal Justice* 3 (2008) 1082-1091, 1082.

²⁴⁷ Artikel 2, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

²⁴⁸ Margarita Lacabe, 'The Criminal Procedures against Chilean and Argentinian Repressors in Spain', Report of Derechos Human Rights (versie 31 januari 1999) <http://www.derechos.net/marga/papers/spain.html> (6 maart 2012).

Op 15 november 2004 kwam de Scilingo-zaak voor het Spaanse Hooggerechtshof. Deze volgde de zienswijze van Garzón en besloot dat de *Audiencia Nacional* jurisdictie had. Op 14 januari 2005 werd een proces tegen Adolfo Scilingo gestart voor deze rechtbank.²⁴⁹ De *Audiencia Nacional* verwierp de aanklachten wegens genocide en terrorisme. Zij definieerde de 'subversieven' tegen wie de *Guerra Sucia* gericht was als een politieke groepering, welke niet beschermd wordt door de Genocide Conventie. Terrorisme werd verworpen op basis van het feit dat dit alleen gepleegd kan worden door *non-state actors*.²⁵⁰ In plaats daarvan veroordeelde de *Audiencia Nacional* Scilingo voor misdaden tegen de menselijkheid op basis van artikel 607 bis van het Spaanse Wetboek van Strafrecht. Scilingo werd op 19 april 2005 veroordeeld tot 640 jaar gevangenisstraf voor het plegen van 30 moorden en het medeplichtig zijn aan 255 gevallen van illegale detentie.²⁵¹ De uitspraak ontving kritiek omdat er sprake zou zijn van schending van het legaliteitsbeginsel *nullum crimen nulla poena*. Dit houdt in dat geen straffen mogen worden opgelegd voor daden die op dat moment niet strafbaar waren. Artikel 607 bis was in 2004 pas geïmplementeerd in de Spaanse wetgeving.²⁵² De *Audiencia Nacional* argumenteerde dat zij zich op dit artikel mocht beroepen, omdat misdaden tegen de menselijkheid onderdeel waren van het internationaal gewoonterecht.²⁵³

Scilingo ging in cassatie tegen de uitspraak, maar het Spaanse Hooggerechtshof verhoogde zijn straf naar 1084 jaar. Dit komt in de werkelijkheid neer op 25 jaar, de maximale straf in Spanje. Het Hooggerechtshof beoordeelde de toepassing van misdaden tegen de menselijkheid en de jurisdictie over de zaak. Het Hof veroordeelde Scilingo ook ditmaal voor misdaden tegen de menselijkheid. In artikel 607 bis zouden normen van internationaal gewoonterecht verwerkt zijn. Daarnaast vallen misdaden tegen de menselijkheid onder *ius cogens*, dwingend recht. Een meerderheid van de rechters argumenteerde bovendien dat artikel 10.2 van de Spaanse grondwet vereist dat nationaal recht in het licht van nationale mensenrechten geïnterpreteerd wordt.²⁵⁴ Wat betreft de jurisdictie over de zaak verwees het Hof naar artikel 23.4 LOPJ (*Ley Orgánica del Poder Judicial*, een wet die is voortgevloeid uit de grondwet). Dit artikel geeft Spanje jurisdictie over genocide, terrorisme en een paar andere specifieke misdaden. Volgens het Hof vielen misdaden tegen de menselijkheid ook onder dit artikel, omdat die van dezelfde aard en ernst zouden zijn. Bovendien zouden dit soort misdaden de meest ernstige schendingen van mensenrechten

---

²⁴⁹ Gil Gil, 'The Flaws of the Scilingo Judgement', 1082.

²⁵⁰ Tomuschat, 'Issues of Universal Jurisdiction in the Scilingo Case', 1077.

²⁵¹ Agencia TELAM, Buenos Aires, 'Condenan a Scilingo por crímenes contra la humanidad cometidos durante la última dictadura militar en Argentina' (versie 4 juli 2007), <http://www.derechos.org/nizkor/espana/juicioral/doc/telam.html> (19 maart 2012).

²⁵² Ley Orgánica 15/2003, de 25 de noviembre, por la que se modifica la Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal.

²⁵³ Gil Gil, 'The Flaws of the Scilingo Judgement', 1083.

²⁵⁴ Art. 10.2: Las normas relativas a los derechos fundamentales y a las libertades que la Constitución reconoce se interpretarán de conformidad con la Declaración Universal de Derechos Humanos y los Tratados y acuerdos internacionales sobre las mismas materias ratificados por España. (Vrij vertaald: Bepalingen in de Grondwet inzake de fundamentele rechten en vrijheden, worden uitgelegd in overeenstemming met de Universele Verklaring Rechten van de Mens en internationale verdragen en overeenkomsten die zijn geratificeerd door Spanje).

omvatten.²⁵⁵ In 2009 werden misdaden tegen de menselijkheid aan artikel 23.4 LOPJ toegevoegd. De Scilingo zaak vormde dan ook een belangrijke stap in het vervolgen van misdaden tegen de menselijkheid. Het was de eerste keer dat misdaden tegen de menselijkheid werden aangevoerd als rechtsgrond buiten het Joegoslavië Tribunaal.²⁵⁶ Scilingo was hiermee de eerste Argentijnse officier die in het buitenland berecht en gedetineerd werd wegens misdaden tegen de menselijkheid begaan tijdens de *Guerra Sucia*.

In 2001 vond een andere belangrijke uitspraak plaats die veel invloed heeft gehad op *transitional justice* in Argentinië: de Barrios Altos zaak. De Inter-Amerikaanse Commissie voor de Mensenrechten had al in een aantal zaken amnestiewetten in diverse landen bekritiseerd. Zij zouden meerdere bepalingen uit het Amerikaanse Verdrag voor de Mensenrechten (Verdrag van San José) schenden, zoals het recht op een eerlijk proces en de verplichting van een staat om rechten te beschermen.²⁵⁷ In de Barrios Altos zaak werd deze visie bekrachtigd door het Hof en werd bepaald dat amnestiewetten verboden zijn voor lidstaten van het Inter-Amerikaanse Hof.²⁵⁸ Barrios Altos is een buurt in Lima, Peru, waar in 1991 vijftien vermeende terroristen werden vermoord door een antiterrorisme eskader van het Peruaanse leger. Pas in 1995 werd een onderzoek gestart naar de gebeurtenissen, maar voordat het Hooggerechtshof een uitspraak kon doen werd er een amnestiewet doorgevoerd. Deze beschermde het leger, de politie en burgers, die mensenrechten hadden geschonden tussen 1980 en 1995, tegen vervolging. In datzelfde jaar werd een onderzoek gestart bij het Inter-Amerikaanse Hof. De Inter-Amerikaanse Commissie voor de Mensenrechten deed in 2000 een aanbeveling tot het afschaffen van de amnestiewetten. De Peruaanse staat ging niet in tegen de aanbevelingen van de Commissie tijdens een hoorzitting voor het Inter-Amerikaanse Hof. Dit leidde tot het einde van amnestie in Peru en een verbod op amnestie in de overige lidstaten in 2001.²⁵⁹ Dit verbod leidde niet direct tot afschaffing van de amnestiewetten in Argentinië. Pas in 2003, tijdens Kirchners termijn, werd een wet doorgevoerd die de wetten nietig verklaarde. De definitieve bevestiging kwam in 2005 in de Simón-zaak, toen de rechter de amnestiewetten ongrondwettig verklaarde.

Een andere belangrijke ontwikkeling in het buitenland was de inwerktreding van het Rome Statuut en de daarmee gepaard gaande oprichting van het *International Criminal Court* (ICC) op 1 juli 2002. Het ICC heeft jurisdictie over misdaden tegen de menselijkheid, oorlogsmisdaden en genocide. De jurisdictie geldt alleen voor misdaden gepleegd na de oprichtingsdatum: het ICC kan dus niemand vervolgen wegens de *Guerra Sucia*. Toch heeft het een belangrijk indirect effect. De oprichting van het ICC heeft sommige lidstaten er toe gezet hun nationale wetgeving aan te passen, zodat het meer in overeenstemming is met internationaal recht. Bovendien geeft het een duidelijk signaal af dat de

---

²⁵⁵ Richard J. Wilson, 'Spanish Supreme Court Affirms Conviction of Argentine Former Naval Officer for Crimes Against Humanity', *The American Society of International Law* 12 (versie 30 januari 2008), <http://www.asil.org/insights080130.cfm> (5 maart 2012).

²⁵⁶ Tomuschat, 'Issues of Universal Jurisdiction in the Scilingo Case', 1075.

²⁵⁷ Roht-Arriaza, 'Of catalysts and cases: transnational prosecutions and impunity in Latin America', 193.

²⁵⁸ Bakker, 'A Full Stop to Amnesty in Argentina', 1114.

²⁵⁹ Inter-American Court of Human Rights, *Barrios Altos vs. Peru*, 14 maart 2001.

internationale gemeenschap is gericht op vervolging in plaats van amnestie.²⁶⁰ Argentinië was één van de meest actieve partijen die betrokken waren bij het opstellen van het Rome Statuut. Het tekende het Rome Statuut op 8 januari 1999 en ratificeerde het op 30 november 2000. Al voor deze ratificatie stelde een speciaal daarvoor ingestelde commissie een wet op die toezag op de implementatie van het Rome Statuut in de nationale wetgeving. Deze werd in 2006 doorgevoerd.²⁶¹ Ondertussen was al wel het Verdrag inzake de niet-verjaring van oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid geratificeerd.²⁶²

Volgens Roht-Arriaza werkte het katalyserende effect van buitenlandse juridische ontwikkelingen op verschillende manieren. Ten eerste hebben de strafprocessen de grenzen van het mogelijke verlegd: voorheen leek een aanklacht indienen misschien zonde van de tijd, maar nadat de Spaanse processen een aanvang namen was een succesvolle klacht indienen opeens een realistische mogelijkheid geworden. Daarnaast kwam er een stukje nationale trots om de hoek kijken. De Argentijnen konden hun criminelen best zelf veroordelen. De roep om nationale strafprocessen werd steeds populairder, ook onder politici. Was het in de babykidnapping zaken voorheen moeilijk om bewijs te vergaren, vanaf de Spaanse uitleveringsbevelen konden rechters beter bewijs en getuigen vinden om de processen door te zetten. Zo gaf bijvoorbeeld Jorge Acosta, leidinggevende op het *Escuela Mécanica de la Armada (ESMA)*, zichzelf aan nadat er een arrestatiebevel voor hem was uitgevaardigd. Ook hebben de ontwikkelingen een impuls gegeven aan de mensenrechtenbeweging in Argentinië, die zich vanaf dat moment weer meer profileerde als sterke politieke actor.²⁶³ Roht-Arriaza spreekt in deze context ook wel van het *Garzón Effect*: lokale rechters zagen dat het onderzoek van Garzón als legitiem werd aangemerkt en werden hierdoor gestimuleerd dezelfde motivatie toe te passen in strafzaken. Bovendien bewees de arrestatie van Pinochet dat dergelijke gebeurtenissen geen risico's met zich meebrachten met chaos en een terugkeer van de dictatuur als gevolg.²⁶⁴ Integendeel: de *justice norms cascade* had een positief effect op *transitional justice* in Argentinië. Na het *Pinochet Effect* en het *Garzón Effect* heeft Barahona de Brito het daarnaast over een *sneeuwbaaleffect*: transnationale coalities van rechters, mensenrechtenorganisaties, ambassadeurs, wetenschappers en ballingen stimuleerden inspanningen tot vervolging.²⁶⁵

Hebben de hiervoor beschreven gebeurtenissen in het buitenland invloed gehad op juridische ontwikkelingen in Argentinië? Kan er gesproken worden van een Pinochet Effect? Door de gebeurtenissen in het buitenland en de ontwikkelingen in Argentinië naast elkaar te leggen valt te concluderen dat er inderdaad een verband is. Net als in Chili hebben interne factoren gezorgd voor ontwikkelingen op juridisch gebied, maar de stroomversnelling waarin het proces van *transitional justice* terecht kwam werd vanaf eind jaren negentig gestimuleerd door een internationale *justice*

---

²⁶⁰ Davis, 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case', 254.

²⁶¹ Alejandro E. Alvarez, 'The Implementation of the ICC Statute in Argentina', *Journal of International Criminal Justice* 5 (2007) 480-492, 481.

²⁶² Ley 25.778, '*Imprescriptibilidad de crímenes de guerra*', 20 augustus 2003.

²⁶³ Naomi Roht-Arriaza, 'The Pinochet Precedent and Universal Jurisdiction', *New England Law Review* 35 (2001) 311-319, 315-316.

²⁶⁴ Roht-Arriaza, 'Of catalysts and cases: transnational prosecutions and impunity in Latin America' 196.

²⁶⁵ Barahona de Brito, 'The Pinochet case and the changing boundaries of democracy', 224.

norms cascade. In 1990 was Astiz al veroordeeld *in absentia* in Frankrijk en stonden er aanklachten open tegen verschillende officieren in Italië, Zweden en Duitsland. In 1997 werden de eerste verzoeken om uitlevering gedaan door de Spaanse rechter Baltasar Garzón. Ondertussen werd er druk gewerkt aan het Rome Statuut. Deze gebeurtenissen kunnen allemaal gezien worden als *norm-affirming events*. De internationale gemeenschap was steeds meer gericht op vervolging in plaats van amnestie. Vanaf dat moment begonnen er ook veranderingen op te treden in Argentinië. De beslissing om Videla en Massera aan te houden in 1998 zou een rechtstreeks gevolg zijn van de Spaanse arrestatiebevelen volgens Lutz en Sikkink.²⁶⁶ In 1999 werd besloten dat misdaden tegen kinderen niet binnen de amnestiewetten vielen op basis waarvan diverse daders berecht konden worden. In diezelfde periode werden waarheidstribunalen opgericht en kwam een rechterlijke raad tot stand. De aanklacht van de *Abuelas* wegens de onrechtmatige toe-eigening van het ontvoerde meisje Claudia Poblete, leidde tot de nietigverklaring van de amnestiewetten in de Simón-zaak.

Argentinië was dus langzamerhand bezig te hervormen en werd daarbij gestimuleerd door het buitenland, maar de grootste stappen werden gezet vanaf het aantreden van Kirchner in 2003. Tijdens zijn regeerperiode werden de amnestiewetten afgeschaft, net als het verbod op uitlevering. Een paar maanden na de definitieve uitspraak in de Scilingo zaak werden ook de eerste misdadigers in Argentinië veroordeeld. In december 2007 werd uitspraak gedaan in de zaak *Batallón 601*. Leden van dit bataljon werden verantwoordelijk gehouden voor de verdwijning van een twintigtal leden van de *Montoneros*. In 2009 werden in het ‘megaproces’ ESMA 18 belangrijke juntakopstukken in 2011 veroordeeld, zoals Alfredo Astiz.²⁶⁷ Ook een mijlpaal was de veroordeling van de laatste dictator van de junta, Reynaldo Bignone. In 2010 werd de 82-jarige Bignone veroordeeld tot 25 jaar gevangenisstraf.²⁶⁸ Deze processen waren er zonder buitenlandse invloed ongetwijfeld ook gekomen, maar de verzoeken om uitlevering en de veroordelingen *in absentia* in Europa en de Verenigde Staten hebben de druk op Argentinië verhoogd om het uitleveringsverbod af te schaffen. De Barrios Altos zaak en de daaropvolgende Simón-zaak hebben gezorgd voor de afschaffing van de amnestiewetten. De Scilingo zaak heeft de druk op Argentinië verhoogd om zijn eigen onderdanen te vervolgen. Als Scilingo berecht kon worden in Spanje, konden vele andere Argentijnen dat immers ook en zowel de regering als daders en slachtoffers gaven de voorkeur aan vervolging in eigen land. Een voorbeeld hiervan is Ricardo Cavallo. In 2003 was deze voormalige legerofficier uitgeleverd door Mexico aan Spanje. In 2006 was Spanje nog van plan hem op basis van universele jurisdictie te berechten, maar gezien de ontwikkelingen in Argentinië werd hij in 2008 uitgeleverd.²⁶⁹ In 2011 werd hij veroordeeld tijdens het megaproces ESMA. De ontwikkelingen ten tijde van het regime van Kirchner hebben zich doorgezet onder Fernández de Kirchner. Statistieken van het CELS laten zien dat er in juni 2012 1886 personen waren aangeklaagd voor misdaden tegen de menselijkheid. Tot nu

---

²⁶⁶ Lutz en Sikkink, ‘The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America’, 25.

²⁶⁷ Tribunal Oral Federal No. 5, *La Megacausa ESMA*, Causa No. 14.217/03, 26 oktober 2011.

²⁶⁸ *Nieuws.nl*, ‘Laatste dictator Argentinië veroordeeld’ (versie 21 april 2010) <http://buitenland.nieuws.nl/593661> (20 maart 2012).

²⁶⁹ *BBC News*, ‘Spain to extradite ex junta man’ (versie 29 februari 2008) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7271191.stm> (26 maart 2012).

toe zijn er 70 rechtszaken afgesloten waarin 258 personen zijn veroordeeld en 22 personen vrijgesproken.²⁷⁰

3.2 Internationale Financiële Instellingen

Op economisch vlak is het Argentinië niet altijd voor de wind gegaan. De laatste grote economische crisis in Argentinië stamt uit 2001. Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat de toenmalige president Duhalde zijn handen zo vol had aan de crisis, dat hij niet toe kwam aan het doorvoeren van hervormingen. Daarnaast dreigden de aan ex-president Menem loyale rechters met het ongrondwettig verklaren van zijn economische maatregelen als hij een rechterlijke afzettingsprocedure in gang zou zetten. Uit diverse artikelen blijkt eveneens dat de economische situatie in een land invloed heeft op de mate waarin *transitional justice* mechanismen worden toegepast. Volgens Olsen, Payne en Reiter belemmert een economische crisis het voeren van strafrechtelijke processen. Amnestie zorgt daarentegen voor de economische en politieke stabiliteit die een land nodig heeft om een jonge democratie in stand te houden.²⁷¹ Brysk meent dat een economische crisis de hoeveelheid geld die beschikbaar is om nieuwe instituten of processen in te voeren beperkt.²⁷² Verder schrijft Teichman dat nieuwe democratieën veel meer problemen hebben met het doorvoeren van markthervormingen dan bijvoorbeeld één-partij regimes, die sterke controle uitoefenen over de politieke gevolgen van hervormingen.²⁷³ Economische ontwikkeling hangt dus samen met politieke stabiliteit en is daarmee van groot belang voor een effectieve toepassing van *transitional justice*.

Argentinië heeft vanaf de jaren tachtig structureel financiële steun ontvangen van de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds (IMF). Deze organisaties worden ook wel Internationale Financiële Instellingen (IFI's) genoemd. Sinds 2002 is er een discussie gaande over het effect van IFI's op mensenrechten. Het beleid van IFI's zou corruptie vergemakkelijken en hiermee het mensenrechtenbeleid van een staat negatief beïnvloeden. Een dergelijke ontwikkeling wordt ook wel een '*crime of globalization*' genoemd.²⁷⁴ Rothe gaat zelfs zover door *crimes of globalization* te zien als één van de veroorzakers van de Rwandese genocide in 1994. Het beleid van IFI's zou hebben gezorgd voor politieke en economische problemen die hebben geleid tot de genocide. Strakke regelgeving behorende tot financiële hulp zou criminele activiteiten van staatsorganen eerder stimuleren dan inperken. Bovendien zou het doorvoeren van bezuinigingen vooral negatieve effecten hebben op arme bevolkingsgroepen.²⁷⁵ In deze paragraaf zal onderzocht worden wat de rol is

---

²⁷⁰ CELS, 'Estadísticas de los juicios por crímenes de lesa humanidad en Argentina' (versie juni 2012) <http://www.cels.org.ar/wpblogs/estadisticas/> (22 juni 2012).

²⁷¹ Olsen, Payne en Reiter, 'The Justice Balance: When Transitional Justice Improves Human Rights and Democracy', 1002.

²⁷² Brysk, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization*, 90.

²⁷³ Judith A. Teichman, 'The World Bank and Policy Reform in Mexico and Argentina', *Latin American Politics & Society* 46 (2004) 39-74, 46.

²⁷⁴ Rothe, 'Facilitating corruption and human rights violations: the role of international financial institutions', 458.

²⁷⁵ *Ibidem*, 460.

geweest van IFI's in Argentinië. Er zal aandacht worden besteed aan de vraag of het beleid van IFI's invloed heeft gehad op het trage *transitional justice* proces in de jaren tachtig en negentig enerzijds en de versnelling in de 21ste eeuw anderzijds. Deze invloed kan direct of indirect zijn geweest. Direct, doordat IFI's van de Argentijnse regering geëist hebben *transitional justice* maatregelen te nemen als voorwaarde voor financiële steun. Indirect, doordat maatregelen van IFI's een positieve dan wel negatieve invloed hadden op de economie, wat de regering al dan niet de mogelijkheid bood *transitional justice* te stimuleren.

Economische crisis was vanaf de *Guerra Sucia* een terugkerend probleem in Argentinië. In maart 1980 gingen vier belangrijke Argentijnse banken failliet, wat het begin van een constante crisis markeerde tot aan het einde van de *Guerra Sucia*.²⁷⁶ De internationale schulden crisis in 1982 zorgde ervoor dat Argentinië bij onder andere de Wereldbank om steun vroeg. Dit mocht echter niet baten: in 1985 sloeg de inflatie om in hyperinflatie. Het 'Austral Plan' werd ingevoerd, dat een nieuwe valuta introduceerde: de austral, ter waarde van 1000 pesos. In eerste instantie was het plan een succes, maar al aan het einde van het jaar steeg de inflatie weer.²⁷⁷ Het leidde tot de invoering van de *Ley de Convertibilidad*, die de austral koppelde aan de dollar (convertibiliteitsplan).²⁷⁸ Hoewel het IMF al eerder betrokken was bij financiële problemen in Argentinië, was dat het moment dat het fonds voor langere tijd continue een rol ging spelen in de Argentijnse economie.

Argentinië heeft op verschillende manieren steun ontvangen, maar de twee IFI's die de grootste rol hebben gespeeld, zijn het zojuist genoemde IMF en de Wereldbank. De Wereldbank bestaat uit vijf verschillende organen, waarvan twee het bekendst zijn, de *International Bank for Reconstruction and Development* (IBRD) en de *International Development Association* (IDA). De IBRD was in 1946 in het leven geroepen om Europese landen te steunen na de Tweede Wereldoorlog en steunt nu middeninkomenslanden. De IDA houdt zich vooral bezig met ontwikkelingslanden. Aangezien de Wereldbank zich in eerste instantie vooral richtte op (West) Europa, werd het IMF opgericht met als doel toezicht te houden op het mondiale monetaire systeem en betalingen tussen staten. De doelstellingen en het functioneren van het IMF en de Wereldbank zijn door de jaren heen veranderd. Ook overlappen ze elkaar steeds meer. Wordt voorheen nog benadrukt dat mensenrechten geen enkele rol speelden in hun beleid en dat IFI's los stonden van internationaal recht, tegenwoordig richt de Wereldbank zich officieel op armoedebestrijding en houdt het IMF zich bezig met het herstructureren van nationale economieën.²⁷⁹

Vanaf 1982 was de Wereldbank betrokken bij Argentinië. De leningen van de bank waren bedoeld voor het stimuleren van de export en markthervorming, maar ook werd een groot deel geïnvesteerd in milieu-, onderwijs- en gezondheidsprojecten.²⁸⁰ Volgens Teichman heeft de Wereldbank een belangrijke rol gespeeld in Argentinië bij beleidshervormingen door middel van

---

²⁷⁶ Romero, *A history of Argentina in the twentieth century*, 225.

²⁷⁷ Ibidem, 270-271.

²⁷⁸ Ley 23.928, '*Convertibilidad del Austral*', 27 maart 1991.

²⁷⁹ McBeth, 'Breaching the Vacuum: A Consideration of the Role of International Human Rights Law in the Operations of the International Financial Institutions', 387-388.

²⁸⁰ Teichman, 'The World Bank and Policy Reform in Mexico and Argentina', 45.

technisch advies en financiële steun.²⁸¹ In haar artikel *'The World Bank and Policy Reform in Mexico and Argentina'* zegt ze dat de Wereldbank meer betrokken was bij Argentinië dan bij ieder ander land.²⁸² Deze grote mate van invloed zou te maken hebben met onder andere de timing van de economische hervormingen – vlak na de overgang van een autoritair regime naar een democratie –, de zwaarte van de economische crisis en de geschiedenis van politieke instabiliteit.²⁸³ Bovendien was de relatie tussen de Wereldbank en Argentinië erg goed dankzij de Minister van Economische Zaken Domingo Cavallo die voorheen bij de Wereldbank werkzaam was.²⁸⁴ Argentinië was erg afhankelijk van de Wereldbank door onder andere twee periodes van hyperinflatie in 1989 en 1990. President Menem voerde de vereiste markthervormingen dan ook in hoog tempo uit. Een groot aantal publieke bedrijven werd geprivatiseerd en invoertarieven werden steeds verlaagd.²⁸⁵

Tuozzo is minder positief over de rol van de Wereldbank in Argentinië. In haar artikel *'World Bank, Governance Reforms and Democracy in Argentina'* schrijft ze dat de initiatieven van de Wereldbank alleen gedeeltelijke en tegenstrijdige invloed hadden op Argentinië: het land zou nog steeds verre van een echte democratische staat zijn.²⁸⁶ Argentinië zou zich vanaf de overgang naar een democratie vooral gericht hebben op het versterken van het bestuur en de economie, maar daarbij hebben gefaald in het aanpakken van corruptie en het vergroten van bestuurlijke transparantie.²⁸⁷ De Wereldbank zou daarin een rol hebben gespeeld. Zij heeft volgens Tuozzo een positieve invloed gehad op economisch beleid, maar een wisselend succes hebben gehad met betrekking tot de versterking van de democratie. Voorbeelden van hervormingen die invloed hebben gehad op de democratie zijn het *Proyecto Juzgado Modelo* (PROJUM) voor judiciële hervormingen en de oprichting van het *Oficina Anti-Corrupción* (AO) om corruptie tegen te gaan.²⁸⁸ PROJUM was gericht op het efficiënter maken van de rechterlijke macht door bijvoorbeeld computersystemen te introduceren en organisatiestructuren binnen rechtbanken te wijzigen. Tuozzo is sceptisch over het project. Het zou vooral gericht zijn op de administratie en efficiëntie van de rechterlijke macht, maar niet op transformatie van de gepolitiseerde rechtspraak.²⁸⁹ Het mandaat van de Wereldbank ligt ten grondslag aan deze beperkte politieke invloed. De Wereldbank mag zich officieel niet bemoeien met nationale politieke zaken. Het is dan ook uitgesloten dat de Wereldbank directe invloed heeft uitgeoefend op *transitional justice*. Zij mag haar steun niet verbinden nationaal politiek beleid.

Het IMF, dat vanaf 1991 sterk betrokken werd bij Argentinië, steunt landen bij het herstructureren van hun economieën door *Structural Adjustment Programmes* (SAP's). Deze structurele aanpassingsmaatregelen zijn vooral gericht op het bezuinigen van overheidsuitgaven. Verlies van werkgelegenheid is daarbij de meest voor de hand liggende bijkomstigheid. McBeth

---

²⁸¹ Ibidem, 41.

²⁸² Ibidem, 59.

²⁸³ Ibidem, 55.

²⁸⁴ Ibidem, 61.

²⁸⁵ Ibidem, 57.

²⁸⁶ María Fernanda Tuozzo, 'World Bank, Governance Reforms and Democracy in Argentina', *Bulletin of Latin American Research* 23 (2004) 100-118, 105.

²⁸⁷ Ibidem, 101.

²⁸⁸ Ibidem, 103-105.

²⁸⁹ Tuozzo, 'World Bank, Governance Reforms and Democracy in Argentina', 112.

denkt dat steun van het IMF echter ook een positieve uitwerking kan hebben, doordat sociale uitgaven veilig worden gesteld. De harde maatregelen zouden daarnaast juist een verdere verslechtering kunnen voorkomen.²⁹⁰ Tot aan 1998 werd de betrokkenheid van het IMF in Argentinië als een groot succes beschouwd. Het convertibiliteitsplan was een groot succes, vooral in de beginjaren. Er was een positief investeringsklimaat waardoor er veel kapitaal binnen kwam. Deze groei stakte echter vanaf 1998. Argentijnse beleidsmakers waren te laat met het ondernemen van actie en het IMF bleef te lang doorgaan met het steunen van zwakke beleidsmaatregelen, wat resulteerde in een economische crisis eind 2000. Deze zette door in 2001 waardoor de minister van Economische Zaken Cavallo besloot alle banktegoeden te bevriezen, de '*corralito*'. Het was geen succes en maakte daarmee de crisis compleet: president De la Rúa trad af, het land bleef in gebreke wat betreft zijn buitenlandse schuld en het convertibiliteitsplan werd afgeschaft.²⁹¹

Het IMF heeft veel kritiek ontvangen vanwege zijn werkwijze. Het IMF is gebaseerd op het neoliberalisme en geloof in vrije marktwerking. Dit *one-size-fits-all* beleid zou een negatieve invloed hebben op landen die andere systemen hanteren. Daarnaast is het beleid van het IMF gericht op decentralisatie in het kader van armoedebestrijding. Het privatiseren van bepaalde bedrijven en sectoren heeft volgens Rothe juist een negatieve invloed op sociale omstandigheden en werkt vooral in het voordeel van lokale elite en buitenlandse beleggers.²⁹² Daarnaast kan decentralisatie zorgen voor een verzwakking van staatsystemen die lange tijd gefundeerd waren op verregaande centralisatie van de regering.²⁹³ Ook de Argentijnse regering schroomde niet kritiek te uiten op het IMF en beschuldigde de instelling ervan verantwoordelijk te zijn voor de crisis waarin het land verkeerde.²⁹⁴ Volgens Kirchner waren het neoliberalisme, de vrije marktwerking en het buitenlandse beleid dat daarop gericht was, de oorzaken van de problemen in Argentinië.²⁹⁵ Tijdens Kirchners termijn bloeide de Argentijnse economie weer op: tussen 2003 en 2007 groeide de economie met 9% en werden werkloosheid en armoede gehalveerd.²⁹⁶ De groei zorgde ervoor dat op 15 december 2005 de gehele schuld aan het IMF afbetaald kon worden. Hiermee was Argentinië af van zowel de druk van het IMF als die van de Verenigde Staten, die als bemiddelaar optrad tussen beide partijen.²⁹⁷

Volgens McBeth hebben IFI's in het verleden geen rekening gehouden met mensenrechtenschendende regimes. Zij hebben niet geschroomd financiële steun te verlenen aan regimes die op dat moment op grote schaal mensenrechten schonden en ook hebben zij geen voorwaarden met betrekking tot mensenrechten gesteld aan het verlenen van deze steun. Mensenrechtenpromotie stond niet in de mandaten van IFI's en werd eenvoudigweg overgelaten

---

²⁹⁰ McBeth, 'Breaching the Vacuum: A Consideration of the Role of International Human Rights Law in the Operations of the International Financial Institutions', 388-389.

²⁹¹ International Monetary Fund, Evaluation Report, '*The IMF and Argentina 1991-2001*' (Washington 2004).

²⁹² Rothe, 'Facilitating corruption and human rights violations: the role of international financial institutions', 460.

²⁹³ Ibidem, 470-471.

²⁹⁴ Russell, 'Argentina and the United States. A Distant Relationship', 107.

²⁹⁵ Ibidem, 105.

²⁹⁶ Levitsky en Murillo, 'Argentina: From Kirchner to Kirchner', 17.

²⁹⁷ Russell, 'Argentina and the United States. A Distant Relationship', 114.

aan instituties die daarvoor meer geschikt waren.²⁹⁸ Geldt dit ook voor Argentinië? Het IMF en de Wereldbank hebben in ieder geval geen voorwaarden gesteld aan de toekenning van financiële steun. Zij hebben zich niet bemoeid met de juridische situatie in het land die berechting van mensenrechtenschenders onmogelijk maakte. Er is dus geen sprake geweest van een directe invloed van IFI's op *transitional justice*. Er zou echter wel sprake kunnen zijn van indirecte invloed. Eerder in deze paragraaf werd een verband gelegd tussen economische stabiliteit en *transitional justice*. De Wereldbank was vanaf 1982 betrokken bij Argentinië. Haar steun kon niet voorkomen dat er hyperinflatie ontstond in 1985 en later weer in 1989 en 1990. De Wereldbank heeft niet kunnen zorgen voor stabiliteit die de invoering van amnestiewetten en pardonregelingen zou kunnen weerhouden en heeft ook het justitiële apparaat niet voldoende kunnen hervormen. Het IMF heeft wel bijgedragen aan de groei van de economie begin jaren negentig, onder andere door de invoering van het convertibiliteitsplan. Toen rond de eeuwwisseling een crisis ontstond, bleek echter dat het beleid van het IMF gefaald had en werd het convertibiliteitsplan afgeschaft. Vanaf dat moment ging het alleen maar beter met *transitional justice* in Argentinië, vooral vanaf Kirchners regeerperiode, toen de amnestiewetten werden afgeschaft en de economie opbloede. Op hetzelfde moment dat Argentinië zijn schuld aan het IMF definitief af kon betalen, versnelde *transitional justice* enorm: er werd weer begonnen met strafrechtelijke processen. De aanwezigheid van IFI's viel dus samen met amnestie en een traag *transitional justice* proces. Het vertrek van het IMF viel samen met de versnelling ervan. Er kan dus voorzichtig geconcludeerd worden dat IFI's indirect een negatieve invloed hebben gehad op *transitional justice* in Argentinië. IFI's kunnen indirect invloed uitoefenen op de effectieve toepassing van *transitional justice*, wanneer hun maatregelen bijdragen aan een betere economie. Dat is in Argentinië onvoldoende gebeurd. Om deze conclusie echt hard te maken is echter meer onderzoek vereist. Daarvoor is in deze scriptie geen ruimte.

---

²⁹⁸ McBeth, 'Breaching the Vacuum: A Consideration of the Role of International Human Rights Law in the Operations of the International Financial Institutions', 386.

De onderzoeksvraag in de inleiding luidde: in hoeverre hebben interne dan wel externe factoren invloed gehad op het versnelde proces van *transitional justice* in Argentinië in de 21ste eeuw? Interne factoren zijn de regering, het leger en de mensenrechtenbeweging. Externe factoren zijn juridische ontwikkelingen in het buitenland en Internationale Financiële Instellingen (IFI's). In de onderstaande alinea's zullen de factoren nogmaals besproken worden, om vervolgens te komen tot een antwoord op de onderzoeksvraag.

De regering was een belangrijke factor op het gebied van *transitional justice*. Haar beleid heeft ervoor gezorgd dat *transitional justice* kort na de *Guerra Sucia* ernstig vertraagd werd. Tijdens de Alfonsín administratie was er in eerste instantie sprake van strafrechtelijke vervolging, maar deze werd beperkt tot de kopstukken van de junta. Dit leidde niet tot een bevredigend gevoel onder de bevolking, die een grote hoeveelheid aanklachten indiende. Ook het leger was niet tevreden en eiste een einde aan de rechtszaken, wat leidde tot de invoering van de amnestiewetten *Ley de Punto Final* en *Ley de Obediencia Debida*. Positief aan amnestie is dat het kan bijdragen aan economische en politieke stabiliteit, wat een belangrijk onderdeel is bij de overgang van een autoritair naar een democratisch regime. Het beleid van Alfonsín zorgde er dus niet voor dat er werd afgerekend met het verleden van mensenrechtenschendingen, maar wel dat de democratie werd verstevigd, wat van groot belang was op dat moment. De democratie was in de eerste jaren na de *Guerra Sucia* nog erg fragiel en daarnaast kende Argentinië een verleden van politieke instabiliteit waarbij militaire interventie een veel voorkomend fenomeen was. Hoewel strafrechtelijke vervolging belemmerd werd door de amnestiewetten, probeerde Alfonsín wel op andere gebieden de democratie te bevorderen en *transitional justice* te stimuleren. Hij probeerde de macht van het leger terug te dringen door middel van hervormingen en bezuinigingen, richtte waarheidscommissie CONADEP op en benoemde nieuwe rechters voor het Hooggerechtshof.

Menem had andere ideeën over *transitional justice*, de rol van het leger en democratie. Hij wilde het verleden in de doofpot stoppen. Hij zette de berechting van daders geheel stil door diverse pardonregelingen in te voeren. Legerofficieren die tijdens Alfonsín's termijn berecht waren, kwamen nu weer vrij. Daarnaast draaide Menem enkele hervormingen in het leger, die Alfonsín had doorgevoerd, weer terug. Positief aan het beleid van Menem was dat de economie tijdens de eerste jaren van zijn regeertermijn weer bloeide. Zijn beleid werd echter ook gekenmerkt door corruptie. Eén van zijn dubieuze maatregelen was het verhogen van het aantal rechters in het Hooggerechtshof en het benoemen van rechters die loyaal aan hem waren. Ondanks de amnestie en pardons – die zouden moeten bijdragen aan stabiliteit – was er van een sterke democratie dus geen sprake.

Het regeringsbeleid tussen 1999 en 2003 was in zeer beperkte mate gericht op *transitional justice*. Economische crises en gebrek aan politiek leiderschap hielden de gemoederen bezig. Pas vanaf 2003 trad verandering op. Néstor Kirchner trad aan als president en hij zorgde voor een nieuwe impuls wat betreft justitiële en politieke hervormingen. Hij draaide het aantal rechters in het Hooggerechtshof weer terug, beperkte de bevoegdheden van de president bij het benoemen van

nieuwe rechters en zorgde voor het aftreden van een groot aantal generaals. De belangrijkste maatregel die heeft gezorgd voor de versnelling van het *transitional justice* proces was het invoeren van een wet in 2003 die de amnestiewetten nietig verklaarde. De regering heeft dus een belangrijke rol gespeeld bij zowel de vertraging als de versnelling van het *transitional justice* proces. De versnelling in de 21ste eeuw is echter niet geheel te danken aan het beleid van Kirchner. Er waren ontwikkelingen gaande in de maatschappij, zowel in binnen- als buitenland, die deze gebeurtenis stimuleerden. Hierover meer in de komende alinea's.

Het leger speelde een grote rol in het in eerste instantie vertragen van het *transitional justice* proces. Vooral opstanden van de *carapintadas* maakten het de regering moeilijk *transitional justice* maatregelen te nemen en zorgden voor de totstandkoming van amnestiewetten en pardons. Deze houding van het leger ten opzichte van het regeringsbeleid veranderde echter in de loop van de jaren. Zowel het vermogen als de wil om te interveniëren in de politiek namen af. Hervormingen en de vervanging van officieren op belangrijke posities droegen hieraan bij. Ook opvattingen van de bevolking over de rol van het leger waren van invloed. Een staatsgreep werd niet langer geaccepteerd en er was een grote steun voor de democratie. De mate van civiele controle was bovendien vergroot, waardoor de regering eenvoudigweg de ruimte kon *nemen* om *transitional justice* maatregelen door te voeren.

De sterke mensenrechtenbeweging in Argentinië is eveneens een belangrijke factor geweest op het gebied van *transitional justice*. Zij heeft eraan bijgedragen dat Argentinië zich tegenwoordig kan profileren als voorloper op het gebied van mensenrechten. De beweging heeft gezorgd voor nieuwe of veranderde nationale wetgeving en een belangrijke bijdrage geleverd aan internationale verdragen. Onderdeel van de mensenrechtenbeweging in deze scriptie is CONADEP, dat met haar onderzoek een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan *transitional justice*. Dit geldt ook voor het onderzoek van diverse waarheidstribunalen. Waarheidsvinding kan bijdragen aan de verzoening tussen verschillende sociale groepen. De grootste verdienste van de mensenrechtenbeweging wat betreft *transitional justice* is echter de Simón-zaak. Dit proces werd gestart door de *Abuelas de Plaza de Mayo* en gesteund door het CELS. Het leidde tot een uitspraak in 2001 die de amnestiewetten nietig verklaarde. Dit werd in 2005 bekrachtigd door het Argentijnse Hooggerechtshof.

Bovengenoemde interne factoren hebben allen een belangrijke rol gespeeld in het versnelde *transitional justice* proces. De Simón-zaak heeft uiteindelijk geleid tot het rechterlijk vaststellen van de nietigheid van de amnestiewetten. Hierdoor kwam *transitional justice* in een stroomversnelling terecht. Wat de interne factoren betreft kan de mensenrechtenbeweging daarom gezien worden als de meest invloedrijke factor bij het versnelde proces van *transitional justice*. Kirchner heeft deze ontwikkelingen gestimuleerd en aangestuurd op de wettelijke afschaffing van de amnestiewetten en het uitleveringsverbod. Het leger had zijn politieke rol intussen verloren, waardoor er ruimte ontstond voor het doorvoeren van dergelijke wetgeving.

Op extern gebied hebben er eveneens een aantal zaken gespeeld die deze ontwikkelingen gestimuleerd hebben. Belangrijke juridische gebeurtenissen waren de uitleveringsverzoeken van de Spaanse rechter Garzón en de daaropvolgende Scilingo zaak; de (*in absentia*) berechting van Argentijnse misdadigers in Europa en de Verenigde Staten en de Barrios Altos zaak van het Inter-

Amerikaanse Hof voor de Mensenrechten. Laatstgenoemde leidde tot een verbod op amnestie in alle lidstaten. Daarnaast was er sprake van een algemene voorkeur voor berechting in plaats van amnestie in de internationale gemeenschap. Dit bleek onder andere uit de oprichting van het ICC. Deze gebeurtenissen in het buitenland vielen samen met ontwikkelingen in Argentinië, waardoor er gesproken kan worden van een *Pinochet Effect*. Externe juridische factoren hebben geleid tot een *justice cascade* die een impuls gaf aan binnenlandse inspanningen om impunitie af te schaffen. De ontwikkelingen in Argentinië zouden ook zonder deze externe factor doorgezet hebben. Toch zijn de buitenlandse juridische gebeurtenissen relevant geweest en hebben zij gediend als katalysator: zij zorgden voor extra druk op de regering om over te gaan tot berechting in eigen land en ondersteunden de missie van de mensenrechtenbeweging. De uitspraak in de Barrios Altos is bovendien van groot belang geweest bij het afschaffen van de amnestiewetten. In de Simón-zaak besloot de rechter dat op basis van internationale rechtsprincipes de vervolging van misdaden tegen de menselijkheid niet mag worden beperkt door middel van verjaring of een pardon. Bovendien had internationaal recht voorrang over nationaal recht. Bij die beslissing werd de Barrios Altos zaak geciteerd.

De invloed van Internationale Financiële Instellingen (IFI's) op *transitional justice* is minder expliciet af te leiden uit bijvoorbeeld rechterlijke uitspraken of veranderde wetgeving. Zij hadden *transitional justice* direct kunnen stimuleren door voorwaarden te stellen aan de toekenning van financiële steun. Dit is niet gebeurd. IFI's zouden daarnaast indirect, door het zorgen voor economische stabiliteit, kunnen zorgen voor een positief *transitional justice* klimaat. De IFI's in Argentinië zijn echter niet erg succesvol geweest. De Wereldbank heeft niet kunnen zorgen voor economische stabiliteit en ook niet voor degelijke justitiële hervormingen ter bevordering van de democratie. Het convertibiliteitsplan van het IMF was maar voor korte duur succesvol. De afschaffing van amnestie, de bloei van de economie en het aflossen van de schuld bij het IMF vielen allemaal samen tijdens de regeertermijn van Kirchner. In deze periode werd op grote schaal over gegaan tot de strafrechtelijke vervolging van misdaders van de *Guerra Sucia*. Meer onderzoek is vereist om dit verband aan te tonen, maar een voorlopige conclusie is dat het beleid van IFI's geen positieve invloed heeft gehad op de versnelling van *transitional justice*. Integendeel: de inmenging van IFI's in de Argentijnse economie viel samen met amnestie.

De interne en externe factoren met elkaar vergelijkend kan geconcludeerd worden dat de versnelling van *transitional justice* een gevolg is van een wisselwerking tussen deze factoren. De noodzakelijke wetswijzigingen afkomstig van de regering waren wellicht niet tot stand gekomen zonder de druk van de mensenrechtenbeweging. Ook de teruggedrongen rol van het leger was van groot belang. Externe factoren hebben op hun beurt weer een katalyserend effect gehad op de ontwikkelingen in het binnenland. Door middel van strafrechtelijke processen oefende het buitenland druk uit op Argentinië, wat vervolgens leidde tot nationale hervormingen. Met name de Barrios Altos-zaak heeft sterk doorgewerkt in nationale rechtspraak. IFI's hadden echter veel meer gebruik kunnen maken van hun posities in Argentinië om *transitional justice* te stimuleren. Zij hadden bijvoorbeeld hun financiële steun kunnen koppelen aan het doorvoeren van *transitional justice* maatregelen.

Met deze conclusie bevestigt deze scriptie het onderzoek van onder andere Davis, Roht-Arriaza en Pion-Berlin. Zij argumenteerden in hun onderzoek met betrekking tot Chili dat juridische gebeurtenissen in het buitenland nationale ontwikkelingen kunnen stimuleren. Dit kan leiden tot het wegnemen van juridische obstakels en de democratie bevorderen. Dit katalyserende effect gold ook voor Argentinië. Net als in Chili, hingen in Argentinië interne en externe factoren met elkaar samen en stimuleerden zij elkaar.

Niet alleen de verschillende factoren en de wijze waarop ze zich tot elkaar verhielden, maar ook de timing van de ontwikkelingen speelde een rol. De Argentijnse samenleving was intussen veranderd. De democratie was verstevigd, het leger was hervormd en de angst voor een nieuwe coup was verdwenen. Veel dienstdoende officieren tijdens de *Guerra Sucia* waren vervangen of met pensioen. Bovendien waren veel daders en slachtoffers inmiddels overleden. Vanaf eind jaren negentig klapten vooraanstaande generaals zoals Balza en Scilingo uit de school over militair beleid ten tijde van de *Guerra Sucia*, wat bij droeg aan het publieke debat en verzoening. Autoritair leiderschap werd niet langer geaccepteerd en er was een tendens gaande gericht op samenwerking en coalitievorming, wat nieuw was voor de Argentijnse politieke cultuur en de kans op conflicten verminderde. Argentinië heeft zich daarnaast internationaal weer op de kaart gezet en zich geprofileerd als een voorloper op het gebied van mensenrechten. In de jaren na de *Guerra Sucia* ratificeerde Argentinië veel mensenrechtenverdragen. Grondwetswijzigingen in 1994 hebben er bovendien voor gezorgd dat internationale verdragen - zoals het Amerikaans Verdrag voor Mensenrechten, de Internationale Conventie voor Burgerlijke en Politieke Rechten en de Conventie tegen Marteling - voorrang kregen boven nationale wetten. Met de timing van deze ontwikkelingen sluit deze scriptie ook aan bij het onderzoek van Fletcher en Weinstein. Argentinië vormde met het in eerste instantie trage *transitional justice* proces geen uitzondering. Politieke en economische stabiliteit, een versterkt juridisch systeem, internationale druk en steun voor de *transitional justice* maatregelen bleken van belang bij de versnelling ervan.

Hoewel er inmiddels veel tijd verstreken is, verschijnt de *Guerra Sucia* nog steeds veel in de actualiteit. Van tijd tot tijd verschijnt er nieuws in de media over strafrechtelijke processen en nieuwe feiten. Zo is er onlangs nog een boek uitgekomen van een Argentijnse journalist waarin oud-dictator Videla uitgebreid aan het woord komt over het beleid van de junta: "Het vermoorden van duizenden subversieven was nodig om de oorlog te winnen. Ik heb er geen spijt van en val elke nacht zonder problemen in slaap". Videla, die in 2010 al werd veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf wegens misdaden tegen de menselijkheid, werd op 6 juli 2012 veroordeeld tot 50 jaar gevangenisstraf wegens het systematisch stelen van baby's ten tijde van de *Guerra Sucia*. Hoewel de hoogbejaarde oud-dictator waarschijnlijk niet veel van zijn straf zal uitzitten, is de uitspraak een belangrijk moment in het (versnelde) Argentijnse *transitional justice* proces.

Artikelen

- Alvarez, Alejandro E., 'The Implementation of the ICC Statute in Argentina', *Journal of International Criminal Justice* 5 (2007) 480-492.
- Anderson, Leslie E., 'Of Wild and Cultivated Politics: Conflict and Democracy in Argentina', *International Journal of Politics* 16 (2002) 99-132.
- Bakker, Christine A.E., 'A Full Stop to Amnesty in Argentina', *Journal of International Criminal Justice* 3 (2005) 1106-1120.
- Barahona de Brito, Alexandra, 'The Pinochet case and the changing boundaries of democracy' in: Madeleine Davis, *The Pinochet Case: Origins, Progress and Implications* (London 2003) 212-230.
- Crenzel, Emilio, 'Between the Voices of the State and the Human Rights Movement: Never Again and the Memories of the Disappeared in Argentina', *Journal of Social History* (2011) 1063-1076.
- Davis, Madeleine, 'Externalised Justice and Democratisation: Lessons from the Pinochet Case', *Political Studies* 54 (2009) 245-266.
- Finkel, Jodi, 'Judicial Reform in Argentina in the 1990s: How Electoral Incentives Shape Institutional Change', *Latin America Research Review* 39 (2004) 56-80.
- Fletcher, Laurel E. and Harvey M. Weinstein, 'Context, Timing and the Dynamics of Transitional Justice: A Historical Perspective', *Human Rights Quarterly* 31 (2009) 163-220.
- Gil Gil, Alicia, 'The Flaws of the Scilingo Judgement', *Journal of International Criminal Justice* 3 (2008) 1082-1091.
- Humphrey, Michael en Estela Valverde, 'Human Rights Politics and Injustice: Transitional Justice in Argentina and South Africa', *The International Journal of Transitional Justice* 2 (2008) 83-105.
- Lessa, Francesca, 'Beyond Transitional Justice: Exploring Continuities in Human Rights Abuses in Argentina between 1976 and 2010', *Journal of Human Rights Practice* 3 (2011) 25-48.
- Levitsky, Steven en María Victoria Murillo, 'Argentina: From Kirchner to Kirchner', *Journal of Democracy* 19 (2008) 16-30.
- Llanos, Mariana en Ana Margheritis, 'Why Do Presidents Fail? Political Leadership and the Argentine Crisis (1999-2001)', *Studies in Comparative International Development* 40 (2006) 77-103.
- Lutz, Ellen en Kathryn Sikkink, 'The Justice Cascade: The Evolution and Impact of Foreign Human Rights Trials in Latin America', *Chicago Journal of International Law* 2 (2001) 1-33.
- Maculan, Elena, 'Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine 'Truth-Finding Trials'', *Utrecht Law Review* 8 (2012) 106-121.

- McBeth, Adam, 'Breaching the Vacuum: A Consideration of the Role of International Human Rights Law in the Operations of the International Financial Institutions', *The International Journal of Human Rights* 10 (2006) 385-404.
- Olsen, Tricia D., Leigh A. Payne en Andrew G. Reiter, 'The Justice Balance: When Transitional Justice Improves Human Rights and Democracy', *Human Rights Quarterly* 32 (2010) 980-1007.
- Philip, George, 'The Fall of the Argentine Military', *Third World Quarterly* 6 (1984) 624-637.
- Pion-Berlin, David, 'The Pinochet Case and Human Rights Progress in Chile: Was Europe a Catalyst, Cause or Inconsequential', *Journal of Latin American Studies* 36 (2004) 479-505.
- Ryngaert, Cedric, 'Universele jurisdictie', in: Jan Wouters en Bart Patyn (eds.), *Misdaden tegen de Mensheid* (Leuven 2006) 141-153.
- Robben, Antonius C.G.M., 'How Traumatized Societies Remember: The Aftermath of Argentina's Dirty War', *Cultural Critique* 59 (2005) 120-164.
- Roehrig, Terence, 'Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina', *Human Rights Quarterly* 31 (2009) 721-747.
- Roht-Arriaza, Naomi, 'Of catalysts and cases: transnational prosecutions and impunity in Latin America' in: Madeleine Davis, *The Pinochet Case: Origins, Progress and Implications* (London 2003) 191-211.
- Roht-Arriaza, Naomi, 'The Pinochet Precedent and Universal Jurisdiction', *New England Law Review* 35 (2001) 311-319.
- Rothe, Dawn L., 'Facilitating corruption and human rights violations: the role of international financial institutions', *Crime Law and Social Change* 53 (2010) 457-476.
- Ruibal, Alba M., 'Self-Restraint in Search of Legitimacy: The Reform of the Argentine Supreme Court', *Latin Americas Politics and Society* 51 (2009) 59-86.
- Russell, Roberto, 'Argentina and the United States. A Distant Relationship' in: Jorge I. Domínguez en Rafael Fernández (ed.), *Contemporary U.S.-Latin American Relations: Cooperation or Conflict in the 21st Century?* (New York 2010) 101-123.
- Sikkink, Kathryn, 'From Pariah State to Global Protagonist: Argentina and the Struggle for International Human Rights', *Latin American Politics and Society* 50 (2008) 1-29.
- Teichman, Judith A., 'The World Bank and Policy Reform in Mexico and Argentina', *Latin American Politics & Society* 46 (2004) 39-74.
- Tomuschat, Christian, 'Issues of Universal Jurisdiction in the Scilingo Case', *Journal of International Criminal Justice* 3 (2005) 1074-1081.
- Tuozzo, María Fernanda, 'World Bank, Governance Reforms and Democracy in Argentina', *Bulletin of Latin American Research* 23 (2004) 100-118.
- Zagorski, Paul, 'Civil-Military Relations and Argentine Democracy: The Armed Forces under the Menem Government', *Armed Forces & Society* 20 (1994) 423-437.
- Zaverucha, Jorge, 'The Degree of Military Political Autonomy during the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions', *Journal of Latin American Studies* 25 (1993) 283-299.

Boeken

- Brysk, Alison, *The Politics of Human Rights in Argentina. Protest, Change, and Democratization* (Stanford 1994).
- Calvert, Susan and Peter, *Argentina: Political Culture and Instability* (London 1989).
- Davis, Madeleine, *The Pinochet Case: Origins, Progress and Implications* (London 2003).
- Norden, Deborah L., *Military Rebellion in Argentina. Between Coups and Consolidation* (Lincoln 1996).
- Robben, Antonius C.G.M., *Political Violence and Trauma in Argentina* (Philadelphia 2007).
- Romero, Luis Alberto, *A history of Argentina in the twentieth century* (Pennsylvania 2002).

Jurisprudentie

- Cámara Nacional de Apelaciones en lo Criminal y Correccional Federal de la Capital Federal, *Juicio a las Juntas Militares*, Causa No. 13/84, 9 december 1985.
- Corte Interamericana de Derechos Humanos, *Caso Velásquez Rodríguez vs. Honduras*, 29 juli 1988.
- Cámara en lo Criminal y Correccional Federal, *Massera s/excepciones*, 9 september 1999.
- Inter-American Court of Human Rights, *Barrios Altos vs. Peru*, 14 maart 2001.
- Corte Suprema de Justicia de la Nación, *Simón, Julio Héctor y otros s/ privación ilegítima de la libertad*, Causa No. 17.768, 14 juni 2005.
- Tribunal Oral Federal No. 5, *La Megacausa ESMA*, Causa No. 14.217/03, 26 oktober 2011.

Wetgeving

- Ley 22.068, '*Ley de Presunción de Fallecimiento*', 12 september 1979.
- Ley 22.924/83, '*Ley de Pacificación Nacional*', 27 september 1983.
- Ley 23.040, '*Ley que anula la Autoamnistía*', 22 december 1983.
- Ley 23.049, '*Código de Justicia Militar*', 13 februari 1984.
- Ley 23.492, '*Ley de Punto Final*', 24 december 1986.
- Ley 23.511, '*Ley de Banco Nacional de Datos Genéticos*', 13 mei 1987.
- Ley 23.521, '*Ley de Obediencia Debida*', 8 juni 1987.
- Ley 23.554, '*Ley de Defensa Nacional*', 13 april 1988.
- Decreto 1002/89, '*Indultos*', 6 oktober 1989.
- Decreto 392/1990, '*Seguridad Interior*', 26 februari 1990.
- Decreto 2741/90, '*Indultos*', 29 december 1990.
- Ley 23.928, '*Convertibilidad del Austral*', 27 maart 1991.
- Ley 24.309, '*Declaración de la necesidad de la reforma de la Constitución Nacional*', 29 december 1993.
- Ley 24.937, '*Ley de Consejo de la Magistratura*', 10 december 1997.
- Decreto 1570/2000, '*Entidades Financieras*', 1 december 2001.
- Decreto 222/2003, '*Procedimiento – Nombramiento del Corte Suprema*', 19 juni 2003.

- Decreto 420/2003, 'Cooperacion Internacional en material penal', 25 juli 2003.
- Decreto 588/2003, 'Extensión otras designaciones', 13 augustus 2003.
- Ley 25.778, 'Imprescriptibilidad de crímenes de guerra', 20 augustus 2003.
- Ley 25.779, 'Decláranse insanablemente nulas las Leyes Nros. 23.492 y 23.521', 21 augustus 2003.
- Ley Orgánica 15/2003, de 25 de noviembre, por la que se modifica la Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal.
- Verdrag inzake de Rechten van het Kind
- Constitución de la Nación Argentina, 1994.

Rapporten

- Inter-American Commission on Human Rights, Report on the Situation of Human Rights in Argentina, 11 april 1980.
- Sabato, Ernesto, 'Nunca más: informe de la Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas' (Buenos Aires 1984).
- Equipo Argentino de Antropología Forense (EEAF), Annual Report, Special Section: Right to Truth, 2002.
- Centro de Estudios Legales y Sociales (CELS), 'Una corte para la democracia', 5 januari 2002.
- International Monetary Fund, Evaluation Report, 'The IMF and Argentina 1991-2001' (Washington 2004).
- Centro de Estudios Legales y Sociales (CELS), 'Las leyes de Punto Final y Obediencia Debida son inconstitucionales', 14 juni 2005.

Krantenartikelen

- *Clarín*, 'Condenaron a prisión perpetua en Italia a Suárez Mason y Riveros' (versie 7 december 2000) <http://edant.clarin.com/diario/2000/12/07/p-01001.htm> (22 maart 2012).
- *BBC News*, 'Argentine 'dirty war' officer arrested' (versie 2 juli 2001) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/1417643.stm> (22 maart 2012).
- *BBC News*, 'Argentine general jailed for racist remarks' (versie 25 juni 2003) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3019090.stm> (22 maart 2012).
- *Trouw*, 'Kopstukken oud-junta opgepakt' (versie 18 juli 2003), <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/nieuws/archief/article/detail/1768054/2003/07/28/Kopstukken-oud-junta-opgepakt-dhtml> (20 maart 2012).
- *Nieuws.nl*, 'Kirchner schapt verbod op uitlevering verdachten Vuile Oorlog' (versie 25 juli 2003), <http://buitenland.nieuws.nl/97637#> (20 maart 2012).
- *BBC News*, 'Argentina rejects French Astiz bid' (versie 21 september 2003) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3126260.stm> (22 maart 2012).
- *Spiegel Online*, 'Haftbefehl gegen hohe argentinische Militärs' (versie 3 december 2003) <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,276727,00.html> (22 maart 2012).

- *Clarín*, 'Murió el repressor Suárez, uno de los jefes de la dictadura' (versie 22 juni 2005) <http://edant.clarin.com/diario/2005/06/22/elpais/p-00801.htm> (22 maart 2012).
- *BBC News*, 'Last march for Argentine mothers' (versie 26 januari 2006) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4647150.stm> (17 april 2012).
- *BBC News*, 'Spain to extradite ex junta man' (versie 29 februari 2008) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7271191.stm> (26 maart 2012).
- *Nieuws.nl*, 'Laatste dictator Argentinië veroordeeld' (versie 21 april 2010) <http://buitenland.nieuws.nl/593661> (20 maart 2012).
- *Diario El Esquiú*, 'Atentado al Alfonsín' (versie 19 mei 2011), <http://www.elesquiú.com/notas/2011/5/19/humanidad-198936.asp> (22 februari 2012).

Websites

- Richard J. Wilson, 'Spanish Supreme Court Affirms Conviction of Argentine Former Naval Officer for Crimes Against Humanity', *The American Society of International Law* 12 (versie 30 januari 2008), <http://www.asil.org/insights080130.cfm> (5 maart 2012).
- Richard J. Wilson, 'Spanish Criminal Prosecutions Use International Human Rights Law to Battle Impunity in Chile and Argentina' (versie januari 1997) <http://www.derechos.org/koaga/iii/5/wilson.html> (5 maart 2012).
- Margarita Lacabe, 'The Criminal Procedures against Chilean and Argentinian Repressors in Spain', *Report of Derechos Human Rights* (versie 31 januari 1999) <http://www.derechos.net/marga/papers/spain.html> (5 maart 2012).
- Agencia TELAM, Buenos Aires, 'Condenan a Scilingo por crímenes contra la humanidad cometidos durante la última dictadura militar en Argentina' (versie 4 juli 2007), <http://www.derechos.org/nizkor/espana/juicioral/doc/telam.html> (19 maart 2012).
- TRIAL, 'Alfredo Astiz' (versie 21 maart 2012) <http://www.trial-ch.org/fr/ressources/trial-watch/trial-watch/profils/profile/311/action/show/controller/Profile.html> (22 maart 2012).
- Center for Constitutional Rights, *Martinez-Baca v. Suarez-Mason*, <http://ccrjustice.org/ourcases/past-cases/martinez-baca-v.-suarez-mason> (22 maart 2012).
- CELS, 'Estadísticas de los juicios por crímenes de lesa humanidad en Argentina' (versie juni 2012) <http://www.cels.org.ar/wpblogs/estadisticas/> (22 juni 2012).
- International Center for Transitional Justice, 'What is Transitional Justice' (versie 10 augustus 2010) <http://ictj.org/about/transitional-justice> (29 maart 2012).
- Abuelas de Plaza de Mayo (versie 18 april 2012) <http://www.abuelas.org.ar/> (18 april 2012).